DE
OFFICIIS
MARCI TVLLII CICERONIS LIBRI TRES.

ITEM, DE AMICITIA: DE Senectute: Paradoxa; & de Somnio Scipionis.

CVM INDICE IN FINE libri adiuncto.

OMNIA, VARIIS ATQVE OPTIMIS quibúsque collatis exemplaribus diligentissimè castigata.

LONDINI,
Ex typographeio Societatis Stationariorum. 1623.

Cum Priuilegio.

M.T.CICERONIS DE OFFICIIS LIBER PRIMVS, AD MARCVM FILIVM.

Argumentum per D. Erasmum Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cuipiam studio sese addicat, sed Graeca cum Latinis, & orationis virtutes cum Philosophiae scientia coniungat. Deinde quò eum reddas attentiorem, hanc, quae de officijs est, philosophiae partem, duobus potissimum nominibus commendat, vel quòd vsus eius ad omnem vitae rationem latissimè pateat, vel quòd haec vna sit philosophis omnibus inter se communis: Postremò, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, constituerint: quum Epicurus voluptate metiens summum bonum, atque Aristo, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officij quoque naturam subuerterint.

Triplex argumentum, à nobilitate doctoris, & item loci & temporis vtilitate.

QVanquam te, Marcefili, annum iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet praeceptis, institutisque philosophiae, propter summam & doctoris authoritatem, & vrbis, quorum alterte scientia angere potest, altera exemplis: tamen vt ipse ad meam vtilitatem semper cum Graecis Latina coniunxi, neque id in philosophia solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, vt par sis in vtriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (vt videmur) magnũ attulimus adiumentum hominibus nostris, vt non modò Graecarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendũ,

Dicendi oratoris, iudicium rerum Philosophi.

& ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorũ, & diſces quàm diu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantùm proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multùm à Peripateticis diſſidentia (quoniam vtrique & Socratici, & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis vtere tuo iudicio (nihil enim impedio;) Orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum exiſtimari velim, Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis, quòd eſt Oratoris proprium, aptè, diſtinctè, ornatéque dicere (quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi) ſi id mihi aſſumo, videor id meo iure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non ſolùm orationes meas, ſed hos etiam de Philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè æquârunt, ſtudioſè legas. Vis enim dicendi maior eſt in illis: ſed hoc quoque colendũ eſt æquabile, & temperatum orationis genus. * Et ideò, quod nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, vt idem vtroq; in genere laboraret, ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalerius in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, vt Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantùm in vtroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: vtrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo (ſi genus id forenſe dicendi tractare voluiſſet) grauiſſimè, & copioſiſſimè potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronuntiare voluiſſet, ornatè ſplendidéque facere potuiſſe. Eodémque modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico, quorum vterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed

Vtrique id eſt, tu, qui Peripateticos ſequeris, & ego qui Academicus ſum. Nam olim qui Peripatetici, ijdem & Academici erant.

* *Et id quidem nemini vid.* Inter Philoſophos vni Demetrio etiam dicendi ſtudium Platoni dicendi exercitatio: Demoſtheni philoſophandi defuit.

Æmulatio inter Ariſtotelem philo-

cùm

cùm ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſt hac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & authoritati meæ grauiſſimum. Nam cùm multa ſint in Philoſophia & grauia, & vtilia accuratè copioſéque à philoſophis diſputata, latiſſimè patére videntur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt: in eóque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo, turpitudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. Quis eſt enim qui nullis officij præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ pro poſitis bonorum & malorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui ſummũ bonum ſic inſtituit, vt nihil habeat cum virtute coniunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiã colere poſſit, nec iuſtitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem ſummum malum iudicans, aut temperans, voluptatem ſummũ bonum ſtatuens eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſint in promptu, vt res diſputatione nõ egeat, ſunt tamen à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere. Neq; vlla officij præcepta firma, ſtabilia, coniuncta naturę tradi poſſunt, niſi aut ab ijs, qui ſolam, aut ab ijs qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa ſententia eſt. Qui tamen haberent ius ſuum diſpu-

ſophum & Iſocratem rhetorem.

Commendat officia à perſona vtriuſque, deinde ab vtilitate & communitate.

Epicureos notat.

disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officij inuentionē aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimùm Stoicos, non vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio arbitrioq; nostro,* quantū quoque modo videbitur, hauriemus.

* *Αὖας, quantocunque modo.* Idē in oratione Lysiæ notauit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est ante definire, quid sit officiū: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet à definitione proficisci, vt intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diuisione explicat, duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonū sit, neq; malum, sed ad vsum aliquem vitæ sumitur: vt rectè depositum reddere, perfecti sit officij; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt; posterioris, quæ secundum præcepta: vt bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectū.

Diuisio Officij.

OMnis de officio duplex est quæstio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positū est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ cōfirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: omniáne officia perfecta sint? Nunquid officium aliquid alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent

ad

ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem Commune, quod illi καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicant, quod cur factũ sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in diligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, vt Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: ac quo considerando sæpè animi in contrarias sententias distrahuntur. Tũ autẽ aut inquirunt, aut consultant ad vitæ commoditatem, iucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos conducat id nec ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse vtile. Cùm enim vtilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se videtur, fit vt distrahatur deliberando animus, afferátque accipitem cutam cogitandi. Hac diuisione (cùm præterire aliquid maximum vitium in diuidendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solùm vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Itémq; duobus propositis vtilibus, vtrum vtilius. Ita quam ille triplicẽ putauit esse rationem, in quinq; partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed

Comparatio non modò in omnes partes suasorij, sed etiam in pleraſque iudicialis incidit generis. Partitio totius quæstionis de officijs.

dupliciter, tum pari ratione de Vtili: post de comparatione eorum disserendum.

Ex veteris Academia, & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè viuere, secundum naturam viuere commemorant, docet, quæ semina nobis natura inseuerit, quæq; adminicula addiderit: quibus accedēte industria, ac vsu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studiū tuendi sui indidit, id quod iure naturæ est hominū cū pecudibus commune, vocaturq; πρῶτον κατὰ φύσιν, id est, secundum naturam primum: consequens est appetitus eorū, quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verum homini, quoniā non solùm è corpore constat, sed etiam ex animo, vt totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: vnde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.

PRincipiò, generi animantium omni est ā natura tributum, vt sē, vitam corpúsque tueatur, declinétq; ea, quæ nocitura videantur; omniáque, quæcunque ad viuendum sint necessaria, inquirat, & paret, vt pastum, vt latibula, & alia eiusdē generis. Commune autem animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantùm, quantùm sensu mouetur, ad id solùm, quod adest, quodq; præsens est, se accōmodat, paululùm admodum sentiens præteritum, aut futurū: homo autem, qui rationis est particeps, per quam cōsequentia cernit, principia, & causas rerum videt earúmque progressus, & quasi antecessiones nō ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adiungit atque annectit futuras: facilè totius vitæ cursum videt, ad eámque degendam præparat res necessa-

rias

rias. Eadémq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingenerátq; inprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq; vt hominũ cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob eásque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterísque, quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiã animos, & maiores ad rem gerendam facit. Imprimisque hominis est propria veri inquisitio, atque inuestigatio. Itáq; cum sumus necessarijs negotijs curisque vacui, tum auemus aliquid videre, audire, ac dicere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilum * ad beatè viuendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerúmque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus bene à natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa iustè, & legitimè imperanti: ex quo animi magnitudo exístit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parua vis naturæ est, rationísq; quod vnum hoc animal sentit quid sit ordo, * quid deceat, in factis dictísq; quis sit modus. Itáq; eorũ ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullũ aliud animal pulchritudinem, venustatẽ, conuenientiã partium sentit. Quam similitudinem natura, ratióq; ab oculis ad animum transferens, multò etiam magis pulchritudinẽ, constantiam, ordinẽ in consilijs factísq; conseruandum putat, cauétq; ne quid indecorè, effœminatéue faciat: tũ in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, Honestum: quod etiã si nobilitatũ non sit, tamen honestum sit; quodq;

* *Ad beate viuendum.*

* *Quid sit quod deceat: in factis dictísq; quis modus.*

Ex his honestũ, quod est, καλὸν, id est, finis: & καλοκἀγαθία, quod est per se laudabile, etiámsi nemo laudet.

quódq; verè dicimus, etiáſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidē ipſam, Marce fili, & tanquā faciē honeſti vides, quę ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret ſapientiæ.

Socrates in Phædro Platonis.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Iuſtitia, Fortitudine & Temperantia, ac de materia ſingularum.

SEd omne quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri ſolertiáq; verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendóq; ſuum cuique, & rerum contractarū fide: aut in animi excelſi atque inuicti magnitudine ac robore, aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur ordine & modo, in quo ineſt modeſtia & tēperantia. Quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ primò deſcripta eſt, in qua ſapientiā & prudentiā ponimus, ineſt indagatio, atque inuentio veri, eiuſq; virtutis hoc munus eſt proprium. Vt enim quiſque maximè perſpicit, quid in re quáq; veriſſimum ſit, quíq; acutiſſimè & celerrimè poteſt & videre & explicare rationem, is prudentiſſimus, & ſapientiſſimus ritè haberi ſolet. Quocirca huic quaſi materiæ, quam tractet, & in qua verſetur, ſubiecta eſt veritas. Reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt, ad eas res parandas, tuendáſque, quibus actio vitæ continetur; vt & ſocietas hominum coniunctióque ſeruetur, & animi excellentia, magnitudóque cum in augendis opibus, vtilitatibúſq; & ſibi, & ſuis cōparandis, tum multò magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem & conſtantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam,

Omnes virtutes vna virtus abſoluta, iuxta Platonem.

Prudentia in veri perſpicientia ſita, eſt fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum velut vmbra corpus honeſtatem cōſequitur.

non

non ſolùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem & decus conſeruabimus.

De prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidue ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti natura vimque diuiſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam attingit humanã. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honeſto, duo vitia vitanda ſunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temerè aſſentiamur. Quod vitiũ effugere qui volet (omnes autẽ velle debent) adhibebit ad conſiderandas res, & tẽpus & diligentiã. Alterum eſt vitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multámque operam, in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdémque non neceſſarias. Quibus vitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operę curæque ponetur, id iure laudabitur; vt in aſtrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure ciuili, quæ omnes artes in veri inueſtigatione verſantur, cuius ſtudio à rebus agendis abduci contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit, à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multíque dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam * acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs cogitationis, etiam ſine opera noſtra continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene beatéque viuendum, aut in ſtudijs ſcientiæ, cognitioniſque

Sulpitius Gallus exercitum Romanum falſa formidine liberauit, lunaris eclipſis rationem edidiſſerens. *Liu. lib. 44.*

* *quieſcit.*

nitioniſque verſatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

De Iustitia.

Iuſtitia & beneficentia.

Apud iuriſconſultos res quædam communes ſingulorum, quædam vniuerſitatis, quædam nullius ſunt. Vnde dicitur occupatio, qua rem vacuam vſurpamus. Prim. 1. ad Architam.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cuius partes duæ ſunt. Iuſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatē, vel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, vt ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria: Deinde vt communibus vtatur pro communibus, priuatis autem vt ſuis. Sunt autem priuata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, vt qui quondam in vacua venerūt: aut victoriâ, vt qui bello potiti ſunt: aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tuſculanus Tuſculanorū. Similiſque eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cuiuſque fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuiq; obtiget, id quiſque teneat. Ex quo ſi quis ſibi plus appetet, violabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniā (vt præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſque noſtri partē, patria vendicat, partē parentes, partem amici: atq; (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad vſum hominū omnia creari, homines autem hominū cauſā eſſe generatos, vt ipſi inter ſe alijs alij prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & cōmunes vtilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem.

Fides iuſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FVndamentum eſt autem iuſtitiæ fides, id eſt, dictorum, conuentorumq; conſtantia & veritas: ex quo,

quo, quanquã hoc videbitur fortasse cuipiã durius, tamen * audeamus imitari Stoicos: qui studiosè exquirunt, vnde verba sunt ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

* Alias videmur.

Duo iniustitiæ genera, vt iustitiæ: & vnde oriantur.

SEd iniustitiæ duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam. Nam qui iniustè impetũ in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violẽter videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ: tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpè à metu proficiscuntur, vt cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo vitio latissimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ, cùm ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autẽ maior est animus, in ijs pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: vt nuper M. Crassus negabat, vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps vellet esse, * cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiã magnifici apparatus vitæque cultus cum elegantia & copia, quibus rebus effectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; sed fugienda semper iniuria est. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæue cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni

Iniuria ab imprudente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ignorantia. Aristot.

* Qui suis fructibus.

est;

est; id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, id difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, atque humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestũ, quòd in maximis animis, splendidissimisque ingenijs plerunque existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccatur.

Iniuria alia, alia leuior.

Maximè eum primi motus in nostra non sint potestate.

SEd in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus; an consultò, & cogitatò fiat iniuria. Leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

Causas recenset, vnde secundum iniustitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defensionis, differendiq; officij plures solent esse causæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdámue occupationibus sic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, in inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterũ incidunt. Discendi enim studio impediti, quos

Hoc Platoin libris de Repub. eleganter ostendit per fabulam, de ijs qui vincti in speu sedent: id quod Cice-

tueri

rieri debent, deſerunt. Itaque eos ad Remp. ne acceſſuros quidem putant, niſi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ita iuſtum eſt, quod rectè fit, ſi eſt voluntariũ. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudij, nihil operæ, nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis, adiunximus cauſas vtriuſque generis, eaſque res antè conſtituimus, quibus iuſtitia continetur, facilè quod cuiuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos valdè amabimus, iudicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum: quanquã Terentianus ille Chremes, humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut aduerſa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites, æquum ſit, an iniquum: Æquitas enim lucet ipſa per ſe: dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ.

roni non properi, non eſt mirum. Horat. Diſſimulator opis proprię mihi commodus vni.

* Quoniam.

Ex Heautontimorumeni initio.

Prouerbium. Quæ dubitas ne feceris.

Docet officia pro circumſtantijs variari, & quòd officioſum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis, ſi aut ab vtilitate recedatur, aut minus vtile præferatur vtiliori: quin interdum præter officium eſſe ſummum inhærere iuris apicibus.

SEd incidunt ſæpè tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna eſſe iuſto homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria, vt non reddere depoſitũ, etiámne furioſo facere

cere promissum, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primùm, vt ne cui noceatur: deinde vt communi vtilitati seruiatur. Ea cùm * tempora commutantur, cõmutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & cõuentum, vt id effici, sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei, qui promiserit: Nam si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (vt scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officiũ est, maius dãnũ anteponi minori: vt si cõstitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse venturum: atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem plerãque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tempore, Communi, id est, tum eius qui præstat iustum, tum illius in quem præstatur. Tragicum exemplum. Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt sibi ad inferos daretur aditus, vt Hippolytum vicisceretur. Stare promissis, vt manere dictis.

In iuredicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpè iniuriæ, calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud, Summũ ius, summa iniuria, factum est iam tritũ sermone prouerbiũ. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur, vt ille, qui, cũ * centum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent

Ex Heautontimoroumeno.

*Triginta.

sent pactæ, non noctium inducię. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset, cum vtrisque seperatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atq; vt regredi, quàm progredi mallent. Id cùm *vtrinque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit. Decipere hoc quidē est, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere. vt & ipse nequid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Plutarchus hoc commentum Cleomini Lacedæmonio adscribit in apoph. Q. Labeo.

*Vtrique.

Quod in puniendâ iniuria officium.

Hactenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum vtrîq; cōmunia sunt hæc; vt non nisi iustis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denunciata: vt ritè gerantur, ne sæuiamus supra modum in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur, non modò in conuentis solemnibus. Propria verò sunt illa, vt cum hoc hostium genere, qui de Imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, seueriùs.

ATque in Rep. maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi: vnum per disceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendū est ad posterius, si vti nō licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, vt

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditùs euersæ.

Corinthus item in Achaia à L. Mummio sublata quòd in Isthmo esset, & ad bellum mouendum opportuna.

Quod in bellis suscipiendis officium

Quanta sacramenti militaris religio maioribus.

Senis addidit, ne pronepotem huius, Vticensem intelligeres, nisi mauis ad absolutam ætatem referre.

sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoris, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditùs sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendū. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquā Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm ijs, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt (quāuis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more maiorū. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatū antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat obseruatio in bello mouendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factū esse à Consule, cùm in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, vt caueat,

caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiã rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur; quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AVT STATVS DIES CVM HOSTE. Itaque, ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius iam effecit vetustas: à peregrino enim iam recessit, & propriè in eo, qui ferret arma contrà, remansit. Cùm verò de Imperio decertatur, belló que quęritur gloria, caussas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò ante, iustas caussas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cùm ciuiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de Imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam certamus vtrique,
Vósne velet, an me regnare hera, quidue ferat sors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite; dóque volentibus cum magnis dijs.

Enniani versus. Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui auus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, tēporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis commutandis Romam missus esset iurasset̄que se rediturum: primùm, vt venit, captiuos reddendos in Senatu non sensuit: deinde, cùm retineretur à propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando, se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisq; eorum vixit, qui peierâssent: in ærarijs reliquerunt: nec minùs illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga, senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit. Itane hostis quidem, & potentis, & bellum vltrò inferentis, cum scelere interitum approbauit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictū est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiā esse seruandam. Est autem infima cōditio, & fortuna seruorum, quibus, nō malè præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs; ad operam exigendam, & iusta prębenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunq; alieniss̄imū ab homine est, sed fraus odio dig-

Tantāque aliquos afficerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerent, autore Liuio, Decad. 2. lib. 3.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus, vi aperta.

na

na maiore. Totius autem iniuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, vt viri boni eſſe videãtur. De iuſtitia ſatis dictum eſt.

fraude occulta, & ſub adumbrata honeſti perſona, quod eſt omnium ſceleſtiſſimum.

De liberalitate ſecunda iuſtitiæ parte, quam tamen Ariſtoteles modeſtiæ videtur annexiſſe, in qua tria potiſſimũ ſpectãda docet Cicero. Primũ, ne quid demus, quod accipienti ſit nociturum; néue, quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, vt pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute cõmendatis, aut ijs qui nos honeſta benevolentia proſequũtur: aut quibuſcum nobis aliquod ſocietatis vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum: Poſtremò, ſocietatis humanæ gradus à ſummo fonte repetens, inter ſe cõponit, vt quantum cuique debetur, tantum præſtetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentiſſimè ſcripſit.

DEinceps (vt erat propoſitum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim primùm, ne obſit benignitas, & ijs ipſis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, ne maior benignitas ſit, quàm facultates. Tũ vt pro dignitate cuique tribuatur, id enim eſt iuſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores iudicandi ſunt. Et qui alijs nocent, vt in alios liberales ſint, in eadem ſunt iniuſtitiâ, vt ſi ipſi in ſuam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt alijs, quod alijs magis largiantur. Hique arbitrantur

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Vt ſi, pro ac ſi, Terentius: Vt ſi eſſet frater.

se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quòd, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui: eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali * liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendū suppetant copiæ. Videre etiam licèt plerosque non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa; quæ videntur ab ostētatione magis, quàm à voluntate proficiscī. Talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, vt in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia ante collata: quæ vt concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ maioréſque ponderis plus habebunt.

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

* *Aliàs, deliberatione.*

Quibus dandum, probis viris, claris, aliquo vinculo nobis coniunctis, penè meritis

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed ciuilem virtutis imaginem.

QVoniam autem viuitur non cū perfectis hominibus, plenéque sapientibus, sed cum ijs, in quibus preclarè agitur, si sint simulachra virtutis: etiā hoc intelligendū puto, neminem omnino esse negligendū, in quo aliqua significatio virtutis appareat.

Colendum

Colendum autem esse ita quemque maximè, vt quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec sapiente ferustior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit beneuolentia aliorum erga nos.

DE beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs, & constantia iudicemus.

Benè meritis de nobis, quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullũ enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quòd si ea, quæ acceperis vtenda, maiore mensura (si modò possis) iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt

Beneficia cum fœnore remetienda à maiori.

Beneficia potissimum animo dantis metiẽda.

multa temeritate quadam ſine iudicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non ſunt habenda, atque ea, quæ iudicio, conſideratè, conſtantérque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (ſi cætera paria ſint) hoc maximè officij eſt, vt quiſq; maximè opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari; quod contra fit à pleriſque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſeruiunt.

Non dandum vt recipias, ſed vt proſis amico.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primùm de ſocietate vniuerſali omnium mortalium.

OPtimè autem ſocietas hominum cõiunctióque ſeruabitur, ſi vt quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitas plurimùm conferetur. Sed, quę naturæ principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ, repetendũ altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate. Eius autem vinculum eſt Ratio, & Oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, cõiungítque naturali quadam ſocietate. Neq; vlla re longius abſumus à natura ferarũ, in quibus ineſſe fortitudinem ſæpè dicimus, vt in equis, in leonibus; iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſimè quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem vſum hominum natura genuit, eſt ſeruanda cõmunitas, vt, quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur: vt ſi conſtitutũ, è quibus ipſis cætera ſic obſeruẽtur, vt in Græcorum prouerbio eſt: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis eiuſdẽ, quod ab

Primi ſocietatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

Ennio

Ennio positũ in vna re transferri in permultas potest.

Bellissimi Ennij versus.

*Homo qui erranti * comiter monstrat viam,*
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cùm illi accenderit.

* Comiter.

Vna enim ex re satis præcipit, vt quicquid sine detrimento possit cõmodari, id tribuatur cuiq;, vel ignoto. Ex quo sunt illa cõmunia, non prohibere aquã profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ijs vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his vtendum est, & semper aliquid ad cõmunem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorũ sunt, eorum autẽ, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, NIHILOMINVS VT IPSI LVCEAT, vt facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Quæ sunt omnibus absque discrimine communicanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguæ, qua maximè homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ. Arctior verò coligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmque cõcluditur. Nam cùm sit hoc natura commune omnium animantiũ, vt habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio: proxima in liberis, deinde, vna domus, communia omnia. Id autem est principium Vrbis, & quasi seminarium Reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, pòst consobrinorum,

Ab illa prima communitate ad contractiores societates descẽdit. Quæ communia vniuersitatis.

Cognatio.

norum, ſobrinorúmq; : qui cùm vna domo iam capi non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequentur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & ſoboles, origo eſt rerum publicarum. Sanguinis autem coniũctio & beneuolentia deuincit charitate homines. Magnum eſt enim eadem habere monumenta maiorum, iiſdem vti ſacris, ſepulchra habere cõmunia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpe diximus) etiam ſi in alio cernamus, tamẽ nos mouetiatque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad ſe allicit, facítque vt eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videtur: tamen Iuſtitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autẽ eſt amabilius, nec copulatius, quàm morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædémq; voluntates: in his fit, vt æquè quiſque altero delectetur, ac ſeipſo. Efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficijs vltro, citróque datis, acceptíſque. Quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma deuinciuntur ſocietate. Sed cũ omnia ratione, animóque luſtraueris, omnium ſocietatem nulla eſt gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Rep. eſt vnicuique noſtrûm. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares ſed omnes omniũ charitates patria vna complexa eſt, pro qua quis bonus dubitet mortẽ oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditùs delenda occupati & ſunt & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum

Affinitates ex coniũctis.

Amicitia virtute conciliata.

Nihil amabilius virtute.

Amicitia iuxta Pythagoram æqualitas eſt.

Idem dixit amicitiam vnam eſſe animam in corporibus duobus.

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem, id eſt, vltrò mori.

buendum ſit officij: principes ſunt patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati ſumus: proximi liberi, totáque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum poteſt habere perfugium: deinceps benè conuenientes propinqui, quibus communis etiam pleramq; fortuna eſt. Quamobrē neceſſaria præſidia vitæ debentur ijs maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Eſtque ea iucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum coniugauit.

Conuenientes, pro concordibus.

Quid ſanguine coniunctis, quid amicis potiſſimum debeamus.

Liberalitatis officia non ſolùm ab his gradibus ſocietatis, ſed etiam ab alijs circumſtantijs ſpectari oportere.

SEd in his omnibus officijs tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit cōſequi, aut non poſſit. Ita non ijdem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum: ſuntque officia, quæ alijs magis, quàm alijs debeantur: vt vicinum citius adiuueris in *frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatióque capienda, vt boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, deducendóq; videre, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed, vt nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum ſine vſu & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officij conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, vt faciamus ipſi; ſed rei magnitudo vſum quoque exercitationémque deſiderat. Atque ab ijs rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodū ducatur

Vicinis quid debeatur.

* *Alias, fructibus.*

Quæ reliqui, id eſt, quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.

ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam naſcitur: declaratur autem potiſſimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram eſt audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, moroſitas, ira, ſauitia, ambitio: ad læuam, timiditas, ignauia, ſtuper & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotijs vrbanis, denique & priuata in vita: de quibus omnibus variè diſſerit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

Inprimis opprobratur puſillanimitas.

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Cloeliæ, militum ignauium increpantis.

In hoc carmine mollicici eſt exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, effœminare dicitur.

INtelligendum eſt autem, cùm propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas officiúmque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno, elatoque, humanáſque res deſpiciente, factum ſit. Itaque in probis maximè in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt:

Vos etenim iuuenes, animos geritis muliebres,
Illáque virgo viri. Et ſi quid eſt eiuſmodi:
Salmacida ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellẽterq; geſta ſunt, ea neſcio quo modo quaſi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorũ campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noſter Cocles, hinc Decij, hinc Cneus, & Publicus Scipiones, hinc Marcus Marcellus inumerabiléſque alij: maximéque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quòd ſtatuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem ſi ab honeſtate recedat, nomen ſuum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, ſi iuſtitia vacat, pugnátque non pro ſalute

ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Non enim modo id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidijs & malitia laudem eſt adeptus. Nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod iuſtitia vacat. Præclarũ igitur Platonis illud: Non ſolũ, inquit, ſcientia, quæ eſt remota á iuſtitia, calliditas potiùs, quã ſapientia eſt appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non vtilitate cõmuni impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes, & magnanimos eoſdem bonas & ſimplices, veritatis amicos, minimèq; fallaces eſſe volumus: quę ſunt ex media laude iuſtitię. Sed illud odioſum eſt, quòd in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatus innaſcitur. Vt enim apud Platonẽ eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflamatum eſſe cupiditate vincendi: ſic, vt quiſque animi magnitudine maximè excellit, ita maximè vult princeps omnium eſſe, vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cum præſtare omnibus, concupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, vt neque diſceptatione vinci ſe, nec vllo publico ac legitimo iure patiantur. Exiſtúntque in Rep. plerunq; largitores, & factioſi, vt opes quàmmaximas conſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non

Magnanimitas à iuſtitia pendet.

Pertinacia elati animi comes.

Prouerbio Socratis, pulchra quæ difficilia.

Qui gloriæ ſpe pericula ſuſcipit ambitioſus, non fortis.

non in gloria iudicat; principémque se esse mauult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facilimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quòd vix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculísque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desiderat gloriam.

Lubricus, anceps, & periculosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimùm sita, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum vna in rerum externarum despiciētia ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorúmque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullíque neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, vt cùm ita sis affectus animo, vt supra dixi, res geras magnas illas quidē, & maximè vtiles, sed vehementer arduas, plenasque laborū, & periculorū cùm vitæ, tum * aliarum rerū, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarū splendor omnis & amplitudo est, addo etiā vtilitatē, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo enim est illud, quòd excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eáque ratione stabili, firmáque cōtemnere, fortis animi, magníque ducendū est. Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita, fortunáque versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque constan-

* *Aliis, mallorum.*

conſtantiæ. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec, qui inuictũ ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate. Quãobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim eſt tam anguſti animi tamque parui quàm amare diuitias. Nihil honeſtius, magnificentiúſque quam pecuniã contemnere, ſi non habeas; ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, vt ſupra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tũ etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia, vt tranquillitas adſit, & ſecuritas, quę afferat cùm conſtantiam, tũ etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis ſe remouerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his & nobiliſſimi philoſophi, longéque principes, & quidã homines ſeueri, & graues, nec populi, nec principũ mores ferre potuerunt. Vixerúntque nonnulli in agris delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate vterentur: cuius proprium eſt ſic viuere, vt velis. Quare cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otioſis: alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant; alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. In quo quidem neutrorum omninò contemnenda eſt ſententia. Sed & facilior & tutior, & minùs alijs grauis aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominũ generi, & ad claritatem amplitudinémq; aptior, eorum, qui ſe ad Remp. & ad res magnas gerendas accommoda-

Turpius à voluptate vinci quàm à dolore.

Humilis animi mirari diuitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

Vt ne pro ne.

Vti Plato.

modauerũt. Quapropter & ijs forſitan concedendũ ſit Remp. non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt: & ijs qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſa impediti, à Repub. receſſerunt, cùm eius adminiſtrandæ poteſtatem alijs, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magiſtratus, ijs non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores, & moleſtias, tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere, & infamiã. Sunt enim, qui in rebus contrarijs parùm ſibi conſtent, voluptatem ſeueriſſimè contemnant, in dolore ſint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerũ gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſp. eſt. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem Rem. pub. nihilominus, quàm philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi atque ſecuritas, ſi quidem nec anxij futuri ſunt, & cum grauitate, conſtantiáque victuri. Quæ eò faciliora ſunt philoſophis, quò minus patent multa in eorũ vita, quæ fortuna feriat, & quò minus multis rebus egẽt: & quia, ſi quid aduerſi eueniat, tã grauiter cadere nõ poſſunt. Quocirca nõ ſine cauſa maiores motus animorum concitantur, *maiórque cura efficiendi Remp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam quàm

Vti Scipio.

Non ſatis conſtanter, id eſt, alibi cõcemnunt, alibi minimè.

* *Maiorãque efficienda.* Maiora viribus aggredi, temeritatis eſt: quæ poſſis, in his tibi diffidere, ignauiæ.

autē qui accedit, caueat, ne id modò cōsideret, quàm illa res honesta sit: sed etiam, vt habeat efficiendi facultatē. In quo ipso considerandū est, ne aut temerè desperet propter ignauiā, aut nimis confidat propter cupiditatē: in omnibus autē negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse ciuilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm vrbanas, minuēda est hęc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingenijsque plerunque contingit: eóque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multæ res extiterunt vrbanæ maiores, clariorésq;, quàm bellicæ. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius: citetúrque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponātur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorū instituta seruātur. Et Themistocles quidē nihil dixerit in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ab illo verum est, adiutum esse Themistoclē. Est enim bellum gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadē de Pausania, Lysandróque dicere: quorum rebus gestis quanquam imperiū Lacedæmonijs dilatatum putatur; tamen ne minima quidē ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ, cōferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in Repub. Q. Catulus Cn. Pompeio

Themistocles Atheniensiū imperator apud Salaminam insulam Xerxē prælio vicit. Solon Salaminius dedit leges maximè salutares, Lycurgus legum lator Pausaniæ ac Lysandro ducibus, multis victorijs nobilib. antefertur. M. Scaurus eloquentia & iuris scientiā commendatus, & Q. Catulus in rebus ci-

cedere videbatur. Parui enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir, & Imperator, in excindēda Numātia, Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solùm ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manúque confecta est: sed tamen idipsum gestum est consilio vrbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo me solere ab improbis, & inuidis inuadi audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne togæ arma cessere? Neque enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius *odium. Ita consilijs, diligentiáque nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta est vnquā in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorū imitatio pertinet. Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret frustrà se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, vbi triūpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his operæ studiúque ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamē corpus, & ita afficiendum est, vt obedire consilio, rationíque possit in exequēdis negotijs, & in labore tolerando. Honestū autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt.

Itaq;

tulibus floruerunt.

Marius & Pompeius belli gloria.

Scipio Æmilianus Numantiam sustulit.

Scipio Nasica Tiberium Gracchum pernicioſas leges ferentem priuatus occidit.

Hic est inuidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in toga Catilinariam coniurationem oppressisse.

Ter triumphauit Pompeius, de Afris, & iterum de Hispanis, tertium de Mithridate.

*Al. otium.

Itaq; eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata: vt M. Catonis* bellum tertiũ Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, vt dicitur, sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in vtramque partem, & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere, vt aliquando dicendum sit, Non putaram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilióque fidentis. Temerè autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásq; postulat, decertandũ manu est, & mors seruituti, turpitudiníque anteponenda.

*Consilio, M. Cato sica quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa, persuasit vt tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam euersa est Carthago: qui cum insequenti annon mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Nasicam ne euerteretur, suadentem. Turpe non putaram. Scipionis apophthegma. Non sæuiendum in victos. Multitudini parcendum.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

De euertendis autẽ, diripiendísque vrbibus, valdè illum considerandum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat, ídque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna, recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Vt enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus, & splendidiora, & maiora videãtur. Nunquam omnino periculi fuga committendũ est,

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit.

vt imbelles, timidíque videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant: grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo, tempestatem aduersam optare dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt, partim Reipub. Itémque alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratius de honore, & gloria, quàm de cęteris commodis. Inuenti autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne Repub. quidem postulante: vt Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque fecisset egregiè, vertit ad extremũ omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua, cùm Cleombrotus, inuidiam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorũ opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:

Bellissimæ Metaphoræ.

Quæ res potius periclitandæ.

* Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quàm priuatæ gloriæ iacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralippomenon. Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magna suorum clade. Fabius cunctator; historia notissima.

Vnus

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque magíſque viri nunc gloria claret.

Fortis eſt falſam infamiam contemnere.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus vrbanis. Sunt enim, qui quod ſentiunt, etiamſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audẽt dicere.

Magnanimi eſt publica commoda ſuis anteponere. Magiſtratus æquus omnibus, & partium ſtudio vacuus. Optimum optimatem dicit. Fortis vt non recuſat inuidiam in loco, ita nec temerè acceſſit.

OMnino qui Reipublicę præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, vt vtilitatem ciuium ſic tueantur, vt quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: Alterum, vt totum corpus Reip. curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio Reip. ad vtilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa eſt, gerenda eſt. Qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem, atque diſcordiam. Ex quo euenit, vt alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiuſque videantur, pauci vniuerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ: in noſtra Repub. non ſolùm ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia: quæ grauis, & fortis ciuis, & in Rep. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradétque ſe totum Reip. neque opes, aut potentiam conſectabitur, totámque eam ſic tuebitur, vt omnibus conſultet. Nec verò criminibus falſis in odium, aut inuidiam quenquã vocabit: omninóque ita iuſtitiæ, honeſtatique adhæreſcet, vt, dum eam conſeruet, quemuis grauiter offendat, mortẽmque oppetat potiùs, quàm deſerat illa, quæ dixi.

De honoribus vehemẽnter contendere contra officium eſſe magnanimi.

MIſerrima eſt omninò ambitio, honorúmq; contentio: de qua præclarè apud eundẽ eſt Platonem:

nem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Remp. administraret, vt si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idemque præcipit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint, qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Ciuilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iræ moderari proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui grauiter irascendũ inimicis putabunt, idque magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis verò populis, & in iuris æquabilitate, exercẽda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestiuè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morósitatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reip. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animaduersio & castigatio contumelia vacare debet, neque ad eius, qui *punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna quàm culpa sit: & ne ijsdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquã enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatẽ illam tenebit, quæ est inter nimium & patum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, vtiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudiandae est: optandúmque, vt ij qui præsunt Reipub. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

*Punitur. legit Nonius, Marcellus, & Seruius. Horatius. Virtus est medium vitiorum vtrique redactum. Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem volut.

Mag-

Magnanimi, eſt neque ſecundis inſolescere, neque deijci aduerſis.

ATq; etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiámq; magnopere fugiamus. Nam vt aduerſas res, ſic ſecundas immoderatè ferre, leuitatis eſt. Præclaráque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eadémque frons: vt de Socrate, itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatũ à filio: facilitate verò, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: vt rectè præcipere videantur, qui monent, vt quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere, ſicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſoleant, vt his facilioribus poſſint vti: ſic homines ſecundis rebus effrænatos, ſibiq; præſidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oporteret, vt perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maximè eſt vtendum conſilio amicorum, hiſq; maior etiam quàm antè, tribuenda eſt autoritas: iiſque temporibus cauendũ eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, vt iure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridẽtur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenùs.

Africani apophthegma.

Præſidere, nimium fidere.

Magnanimus aſſentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honeſto.

ILlud autẽ ſi eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui Rempublicã regãt, quòd

eorum administratio latissimè pateat, ad plurimósque pertineat. Esse autē magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerū finibus continerent: aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius vsu suos; potiúsq; & amicis impertientes, & Reip. si quando vsus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quęstu, neq; odioso: tū, quàm plurimis, modò dignis, se vtilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta seruantem licet magnificè, & grauiter, animosèque viuere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

Vti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem vitam, Posteriora ad otiosam pertinent.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatem, earum duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Tēperāti, inquit, ea cupit quæ oportet, & vt oportet, & quando oportet. Huius est caput, vt cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéque vitæ officium coboneſtet, diuinitus tradit Cicero.

SEquitur, vt de vna reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidā ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnísque sedatio perturbationū animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè Decorum potest. Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Huius vis ea est, vt ab honesto non queat separari. Nam & quod decet,

decet, honestum: & quod honestum est, decet: Qualis autem differentia sit honesti, & decori facilius intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Diuus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutũ existit, quale relucet in concordia vniuersitatis: speciale, quod in vna quapiam parte reluceat, potissimùm tamẽ in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nã & ratione vti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, considerate, omniq; in re, quid sit veri, videre, & tueri decet: contràq; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contra, vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id vt turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, Decorũ: & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et vt venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod

Decorum in prudentia.

Decorum in fortitudine.

Decorum ab honesto, re non separatur.

quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellētiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, vt in eo moderatio, & temperātia appareat cum specie quadā liberali. Hæc ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: Vt si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poetæ quid quémque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellētia, prestātiáque animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarū, etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat, videbūt nobis autem cùm à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint: cúmq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, vt illud quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusū sit, appareat: & hoc, quod spectatur in vnoquoq; genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam sepōre consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuscum viuitur, ordine, & constantia, & moderatione dictorum

Liberali, id est, honesta.

Horatius, Reddere personæ scit conuenientia cuique.

46 Decorum poetarum honestis, ac turpibus commune.

dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines & optimi cuiusque, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam & verecundiam. Iustitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum in ordine, constantia & modo situm.

Violamus iniuria, offendimus immodestia.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimùm valere.

OFficium autē quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conseruationémque naturæ: quam si sequemur ducem, nunquā aberrabimus: sequemúrq; & id quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atq; forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Prudentia, Iustitia.

Fortitudo, Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, vt appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosium, omnium officiorum primarium esse fontem.

DVplex est enim vis animorum atque naturæ: Vna pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendúmque sit. Ita fit, vt ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec verò agere quicquam, cuius non

ὁρμὴ, quam in libris de finibus appetitionem vocat, vnde oriūtur πάθη id est, perturbationes.

Sic in libris de finibus Cato, officium, quod ita factum est, vt eius facti probabilis ratio reddi possit.

non possis causã probabilem reddere. Hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, vt appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiã deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio. Nam qui appetitus longiùs euagantur, & tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, et modum transeunt. Relinquũt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ; à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorũ, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statúsque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandámque esse animaduersionem & diligentiam, vt ne quid temerè ac fortuitò, inconsideratè, negligentérque agamus. Neq; enim ita generati à natura sumus, vt ad ludũ, & iocum facti esse videamur; sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem & ioco, vti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cùm grauibus seriísque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Indecorum & in corpore à perturbationibus.

Grauitas & Vrbanitas quatenùs adhibenda.

Licentia non omnis aliena ab honestate

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum. Alterum elegans,

elegans vrbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam Philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multáque multorum facetè dicta, vt ea quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ vocãtur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Veteris comœdiæ Plautini neque non Socratici ſales.

Apophthegma, breuis & graui ſententia.

Et honeſti luſus modum eſſe quendam.

LVdendi etiam eſt quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

Suppeditant ſubminiſtrãt. Venatio.

Animi delectatio ab honeſtis ſtudijs petenda: corporis voluptas, quia pecorina ſit, aut planè reijcienda, aut quàm parciſſimè adhibenda.

SEd pertinet ad omnẽ officij quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquíſq; beſtijs antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt niſi voluptatẽ, ad eámque feruntur * omni impetu. Hominis autem mens diſcendo aliter, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit; videndíq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam ſi quis eſt paulò ad voluptates propenſior, modò ne ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine;) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eámque contemni, & reijci oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat volup-

* *Alias, tota.*

Propenſior. Qui propendit, id eſt, inclinatur.

Voluptas homine indigna.

voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaque victus, cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura* excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter viuere; quámque honestum, parcè, continenter, seuerè, sobriè.

* *Hominis excellentia.*

Animaduerte lector ordinem: primùm ostendit quid decorum: secundùm naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundũ hominis præstantiam, deinceps quid deceat vniuscuiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

INtelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum vna est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque eius, qua antecellimus bestijs: à qua omne honestum decorúmq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi offi ij exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Vt enim in corporibus magnę dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itémque in formis, alijs dignitatem inesse, alijs venustatem) sic & in animis existunt etiam maiores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, maior etiã magísq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At ijsdem temporibus in M. Scauro, & in Marco Druso adolescente singularis seueritas: in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festiuúque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram, & Periclem summam autoritatem consecutos sine

Varietas ingeniorum à natura.

vlla

vlla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum; ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Pheræum Iaſonem cæteris anteponunt. In primiſq; verſutum, & callidum factũ Solonis, qui, quo & tutior vita eius eſſet, & plus aliquando reipub. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putant; veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alij, qui quiduis perpetiãtur, cuiuis deſeruiant, dum, quod velint, conſequantur, vt Syllam, & M. Craſſum videbamus. Quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itémque in ſermonibus alium quidem videmus, quamuis præpotens ſit, efficere, vt vnus de multis eſſe videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itémque & in Q. Mutio *Numantino vidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: Contráq; patrem eius, illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: necnon Xenocratẽ quidem ſeueriſſimũ Philoſophorum, ob eámque rem ipſam magnum clarũmq; fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morúmque, minimè tamen vituperandorũ. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, vt contra naturam vniuerſam nihil contendamus: ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur. Vt, etiamſi ſint alia grauiora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. Neque enim attinet

Simplicitas.

Vafri & ad omnia verſutiles.

Comitas & affabilitas.

* *Maximo.*

attinet repugnare naturæ; nec quitquã ſequi, quod aſſequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: Ideo, quia nihil decet inuita (vt aiunt) Minerua, id eſt, aduerſante, & repugnante natura: Omninò ſi quicquam eſt decorum, nihil eſt profectò magis, quàm æquabilitas vniuerſæ vitæ, tum ſingularũ actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuã. Vt enim ſermone eo debemus vti, qui notus eſt nobis, ne (vt quidã) Græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur: ſic in actiones, omnémque vitam, nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantum habet vim, vt nonnunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſa non debeat. Non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt. Atqui cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuiſſet natura grauitatem, eámque ipſe perpetua conſtantia roborraſſet, ſempérque in propoſito ſuſceptóque conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quàm tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quàm multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum et mulieribus (ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilem & iucundum ſe eſſe vellet? Domi verò etiam contumelias ſeruorum, ancillarúmque pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. At Aiax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluiſſet. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui, ſídq; moderari, nec velle experiri, quàm ſe aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maximè. Suum igitur quiſque noſcat ingenium.

Non fruſtra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil inuita dices faciéue Minerua.

Vt apud Luciliũ in Mutio ridetur Albutius: Chære. Tite.

Cato Vticæ ſibi mortem conſciuit.

Circe ſolis filia, Calypſo nympha, quarum hoſpitio Vlyſſes aliquandiu vſus eſt: Vt procos vxoris perderet.

nium, acrémque ſe & vitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat: ne ſcenici plus, quàm nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeámq; qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram: ſemper Rupilius (quẽ ego memini) Antiopam: non ſæpe Æſopus Aiacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod nõ videbit ſapiens in vita. Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimũ elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea ſi non decorè, at quàm minimum indecorè facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, vt bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Scenici, hiſtrione à ſcena.

Epigoni, clamoſa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio ipſi adſciuimus.

AC duabus ijs perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit: Quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accõmodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáque quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itáque ſe alij ad philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipſarúmque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: vt Q. Mutius, P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idẽ fecit

Quæ quiſque ſtudia maximè ſequitur.

Timotheus etiam orator Isocratis discipulus. Cono inclytus Dux Athenienſiũ. Homines noui.

Timotheus, Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli, omiſſa imitatione maiorũ, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximéque in eo plerumque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti * maioribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quæ deceant complecti animo, & cogitatione debemus.

* *Parentibus.*

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

IN primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficilima. Ineunte enim adoleſcentia, * cui ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamauit. Itáque ante implicatur aliquo certo genere, curſúque viuendi, quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam, quòd Herculem * Prodicus dicit, (vt eſt apud Xenophontem) cùm primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam viuendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exijſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem, diu ſecum, multúmque dubitaſſe, cùm duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius eſſet. Hoc Herculi, Iouis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis * non idem, qui imitamur, quos cuíque viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutáq; impellimur. Plerumq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur: quæque maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem ſiue fœlicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rarum genus eſt eorum, qui aut excellente

* *Cum.*

* *Alius, Prodicum dicunt.* Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula perquã feſtiua refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorabilium.

* *Item.*

cellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrina, aut vtráq; re ornati, ſpacium deliberandi habuerunt, quem potiſſimùm vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione, ad ſuam cuiúſq; naturam conſilium eſt omne reuocandũ. Nam cùm in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, *quo quiſque natus eſt (vt ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multò eſt eius rei cura maior adhibẽda, vt cõſtare in vitę perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis, nec in vllo officio claudicare. Ad hanc autẽ rationem, quoniam maximam vim Naturæ habet, fortuna proximam, vtriuſq; omninò ratio habenda eſt in diligendo genere vitæ, ſed Naturę magis: multo enim & firmior eſt, & conſtantior: vt Fortuna nonnunquàm tanquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus, conſilium *viuendi omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maximè decet, niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) facienda morũ inſtitutorúmq; mutatio eſt. Eam igitur mutationẽ, ſi tempora adiuuabunt, faciliùs, cõmodiúſq; faciemus: ſin minus, ſenſim erit, pedetentímque facienda: vt amicitias, quæ minùs delectent & minus probentur, magis decere, cenſent ſapiẽtes, ſenſim diſſuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, vt id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulò antè dictum eſt, imitandos eſſe maiores: primùm illud exceptũ ſit, ne vitia ſint imitanda; deinde, ſi natura non ferit, vt quædam imitari poſſint, vt ſuperioris Africani filius, qui hunc *Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui. Si igitur non poterit ſiue cauſas defenſitare,

* *Alitur, quẽ quiſque eſt nactus.*

Perpetuitate, id eſt, conſtantia.

* *Vitæ.*

Quo modo commutandum vitæ genus.

* *Paulo Æmilio.*

sitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, libera itatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt iuuenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ proprie deceant.

Verecundia. Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hísque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiáque & animi, & corporis, vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint vericundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint.

Disciplina.

Industria.

Senectutem quæ deceant maximè.

Exercendus animus. Vt prosint alijs. Turpis res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosa turpissima. Senibus autẽ labores corporis sunt minuẽdi, exercitationes animi etiam augendę videntur. Danda verò opera, vt & amicos, & iuuentutem, & maximè Remp. consilio, & prudentia quàm plurimùm adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori se, desidiæq; dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit,

ceſſerit, duplex malum eſt, quòd & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Magiſtratus perſonam quæ deceant.

AC ne illud quidem alienum eſt, de Magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, deberéque eius dignitatem & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, & ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque ſubmiſſum & abiectum, neque ſe efferentem; tum in Repub. ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſint. Talem enim & ſentire, & bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméque in aliena eſſe Repub curioſum. Ita ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, conſilióque capiendo ſeruare conſtantiam.

Priuatum quid deceat

Hoſpitis officium.

Decorum à ſtatu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab ijs, cum quibus & apud quos viuamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quaſdam corporis partes indecorè oſtendi: res idem quaſdam inhoneſtè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem; quæ formam noſtram.

reliquamq; ùe figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ, aſpectũ eſſent deformem habituræ, atq; turpem formam, eas contexit, atq; abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultauit, eadẽ omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis: ipſiquè neceſſitati, dant operam, vt quàm occultiſſimè pareant: quarúmque partiũ corporis vſus ſunt neceſſarij, eas neq; partes, neq; earũ vſus ſuis nominibus appellant: quodq; facere turpe non eſt, modò occultè; id dicere obſcœnum eſt. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obſcœnitate. Nec verò audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia ſe nõ ſunt, verbis flagitioſa dicamus: illa autem, quæ turpia ſunt, nominibus appellemus ſuis: latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœnè: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: Pluràque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturã ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorum, auriúmque approbatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubatio, vultus, oculi, manuũ motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut ruſticum ſit. Nec verò hiſtrionibus, oratoribúſque concedendum eſt, vt ijs hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteris diſciplinæ verecundiam, vt in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decorè. Noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obſcœnum, quod factu turpe non eſſet.

Geſtus neq; mollis, neq; ruſticus.

Exemplum verecundiæ & à ſcena petitum.

ceris generi non lauantur. Retinēda eſt igitur huius generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce. Exemplum Romanæ verecundiæ.

Quę forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenùs vtraq; colenda: quis item geſtus, quis motus decorus.

CVm autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: venuſtatem muliebrem* ducere debemus: dignitatem virilē. Ergò & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus: & huic ſimile vitium in geſtu, motúque caueatur. Nam & paleſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores, & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptijs non vacant, & in vtroque genere, quæ ſunt recta & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt: color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt prætereà munditia, non odioſa, néque exquiſita nimis; tantùm quæ fugiat agreſtem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cauendū eſt autem, ne aut tarditatibus vtamur in greſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur, aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiūt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ea quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt: alteri cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, vt cogitatione ad res quàm optimas vtamur;

Dignitas virorum. Venuſtas mulierum. * *Dicere.*

Forma & Veſtitus. Mundicies media inter elegantiam vitioſam, & agreſtē negligentiam. Inceſſus moderatus. Pomparum, in quibus ſacra & ſimulachra lētiſſimo inceſſu circūferūtur. Hor. ſæpè velut qui currebat fugiens hoſtē, perſæpè velut qui Iunonis ſacra ferret.

Cogitatio. Appetitus.

vtamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ETquoniam magna vis orationis est, eàq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudicorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiariū versetur, persequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studijs inueniuntur magistri: huic autem qui studeāt, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quanquam quæ verborum, sententiarúmque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cùm orationis iudicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrumque omninò à natura petendum est: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vti literarum? quanquam erant literati: sed & alij. Hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neq; expressæ, neque oppressæ: ne aut obscurū esset, aut nimis putidū. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi, contentiones aliorū sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus.

Ea nemo docet quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronuntiatio cuiusmodi.

Catuli pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum & affectatū.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos,

lepos. Nec verò tanquam in poſſeſſionem ſuam venerit excludat alios: ſed cùm reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudine nonnunquam vtendum putet. Ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: ſi ſerijs, ſeueritatem adhibeat: ſi iocoſis, leporem. Inprimis prouideat, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe moribus. Quod maximè tum ſolet euenire, cùm ſtudioſè de abſentibus, detrahendi cauſa, aut per ridiculum, aut ſeuerè, maledicè, contumelioſèque dicitur. Habentur autem plerumque ſermones, aut de domeſticis negotijs, aut de repub. aut de artium ſtudijs, & doctrina. Danda igitur opera eſt, vt etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed vtcunque aderunt res (neque enim omnes ijſdem de rebus, nec in omni tẽpore, nec ſimiliter delectamur.) Animaduertendũ eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, & vt incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectiſſimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic eiuſmodi moribus ſermo debet vacare, ne aut ira exiſtat: aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximéque curandum eſt, vt eos, quibuſcum ſermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidũt neceſſariæ; in quibus vtendum eſt fortaſſe, & vocis cõtentione maiore, & verborum grauitate acriore. Id agẽdum etiam eſt, vt ne ea facere videamur irati: ſed, vt ad vrẽdum, & ſecandũ medici, ſic nos ad hoc genus caſtigãdi rarò, inuitiq; veniamus: nec vnquã, niſi neceſſariò, ſi nulla reperietur alia medicina. Sed tamẽ ita procul abſit, cum qua nihil rectè fieri, nihil conſideratè poteſt. Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta, vt ſeueritas

Ne acerbus, ne pertinax, ne infulſus, ne immodicus, ſit rebus accommodatus, ne obtrectatorius.

Vt honeſtis de rebus.

Ne vagus, & inæqualis.

Ne conſtatior.

Ne contumelioſus in amicos.

Obiurgatio quatenus adhibenda.

ueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis cõtentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiamſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt, nec ab ijs, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt, de ſeipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum.

Nec tum quidem referẽdum maledictum, cùm malè audierimus. Indecora iactantia Thraſonica.

In ædificijs extruendis quis modus.

ET quoniam omnia perſequimur, (volumus quidem certè) dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe, cuius finis eſt vſus: ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio, & tamen adhibenda dignitatis, commoditatiſque diligentia. Cn. Octauio (qui primus ex illa familia conſul factus eſt) honori fuiſſe accepimus, quòd præclaram ædificaſſet in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viſeretur, ſuffragat domino, nouo homini, ad conſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum Conſulatum primus attulit: hic ſummi & clariſſimi viri filius, in domũ multiplicatam non repulſam ſolùm retulit, ſed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, ſed domino domus, honeſtanda eſt. Et, vt in cæteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea

Ignominiam quòd à conſulatu repulſus: calamitatem quòd repetundarum reus.

Domus optimatũ, neque angu-ſtæ, neque vaſtæ.

ea ſolitudo: & maximè, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. Odioſum eſt enim, cùm à prętereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quàm diſpari domino dominaris! Quod quidē, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendū eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſè enim plerique (præſertim in hac parte) facta principum imitantur: vt L. Luculli, ſummi viri, virtūtem quis? at quàm multi villarum magnificentiā imitati ſunt? Quarum quidē certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatémque reuocandus; eadémque mediocritas* ad omnem vſum, cultúmq; vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

Et poëta quopiam ſumptus verſiculus videtur.

Antiquam autem nobilem dixit & auguſtam.

*Ad communem vſum.

Tria omni in vita ſeruanda.

IN omni autē actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda. Primum, vt appetius rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius. Deinde, vt animaduertatur, quanta illa res ſit, quàm efficere velimus, néue maior, néue minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, vt caueamus, ne ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatē, immoderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo antè diximus: nec progredi longiùs. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Vt conſilio non cupiditate ſuſcipiatur.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt: hac autem ſcientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quàm interpretamur modeſtiam, quo in verbo modus ineſt: illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio. Itaque, vt eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis: vt modeſtia ſit ſcientia

εὐταξία, quæ eadem modeſtia, quid ſit.

entia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur Occasio. Sic fit, vt modestia hæc, quã interpretamur ita, vt dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorũ approbationem, quibuscũ viuimus, nunc dicenda sunt.

εὐκαιρία, Quæ Latinè opportunitas, quid sit, καιρός, occasio: εὔκαιρος, opportunus, ἄκαιρος, importunus.

Quod, quo loco, ac tempore deceat, dedeceãtque.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, vt quemadmodũ in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se conuenientia. Turpe est enim, valdéque vitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio conuenissent: & casu formosus puer præteriret, dixissétq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait: At enim prætorem (Sophocle) decet non sõlùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarũ approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est loci, & temporis; vt si quis, cũ causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secũ ipse meditetur, aut si quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur,

Indecorum, aut in re seria nugari, aut re iocosa serium esse.

Athletæ, qui virtutis exercendæ gratia certant.

tur, inſcitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant; vt ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna péruerſitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant; quæ autem parua videntur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab ijs eſt diligentiùs declinandum: vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulùm diſcrepent, tamen id à ſciente animaduerti ſolet. Sic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet: vel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum quàm ſonorum concentus eſt. Itaque vt in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt: ſic nos (ſi acres ac diligentes iudices eſſe volumus, animaduerſoréſque vitiorum) magna intelligemus ſæpe ex paruis. Ex oculotum obtuitu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſummiſſione, ex cæteris ſimilibus facilè iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio, naturáque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex alijs iudicare: vt ſi quid dedeceat in alijs, vitemus & ipſi. Fit enim, neſcio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobiſmetipſis, ſi quid delinquitur. Itaq́; facillimè corriguntur illi in diſcendo, quorũ vitia imitantur (emendandi cauſa) magiſtri. Nec vero alienum eſt, ad ea eliganda, quę dubitationem afferũt, adhibere doctos homines vel etiam vſu peritos, &, quid his de vno quoq́; officij genere placeat, exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. In quibus videndũ eſt, nõ modò, quid quiſq; loquatur, ſed etiam, quid quiſq; ſentiat, atque etiam, qua de cauſa quiſque ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricantur, & veri etiam poetæ ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, vt ſi quid

Harmonia, vt in fidibus, ita & in vita.

Ne minimis rebus oportet à loco ac tempore diſſentire.

Vitia quorum, pro ij quorum vitia.

Id de Apelle refert Plinius. de Marone idem literis proditum.

quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; hîque & ſecum & cum alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & * imitanda, & corrigenda ſunt. Quæ verò more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de ijs nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, vt, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morē conſuetudinémque ciuilem fecerint, locutíue ſint; idem ſibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum verò ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica verecūdiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de Republica ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſeruare, & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti. Cedere ijs, qui magiſtratum habebunt: habere delectum ciuis, & peregrini: in ipſo quoque peregrino, priuatímne an publicè venerit. Ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus.

* *Mutanda*

Socrates reus factus, quòd Atheniēſium inſtituta contemneret.

Hor. Omnis Ariſtippum decuit color. Cinicorum inſtitutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, reijciendum: Quid erga quamque perſonam deceat.

Quæ artes, & qui quæſtus ſordidi: qui contrà liberales.

IAm, de artificijs, & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primū improbantur ij quæſtus, qui in odia hominū incurrunt: vt portitorum, * vt fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum, omniúmque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces auctoramentum ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus; quod ſtatim vendant. Nihil enim proficiunt, niſi

* *Et.* Auctoramētum, præmium aut obligatio. Circitores.

niſi admodum mentiantur. Nec verò quicquam eſt turpius vanitate: Opificéſque omnes in ſordida arte verſantur. Nec verò quicquam ingenuum poteſt habere *officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum; cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, vt ait Terentius: Adde his, ſi placet, vnguentarios, ſaltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: Sin magna, & copioſa, multa vndique apportans, multíſque ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata queſtu vel contenta potiùs, vt ſæpè ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionéſque contulerit, videtur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt Agricultura melius, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore ſatis multum diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* *Opificina.*

Ex Eunucho

Artes honeſtæ.

Medicus fidelis.

Architectura.

Studia.

Mercatura copioſa, citra vanitatem.

Ex alto, id eſt, è mari.

Laus agriculturæ.

Ex duobus honeſtis vtrum honeſtius.

SEd ab ijs partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis vtrùm honeſtius: Qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manat à partibus quatuor, quarum vna ſit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſſe eſt. Placet ergo, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ

Iuſtitiæ officia potiora officijs prudentiæ.

quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quòd si contigerit ea vita sapienti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quãuis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamẽ si solitudo tanta sit, vt hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam σοφίαν Græci vocant. Prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarúmque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorũ & hominum communitas, & societas ipsorũ inter ipsos. Ea si maxima est (vt est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur, ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendáque rerum natura vt, si ei tractanti, contemplantíque res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum, discrimenque patriæ, cui subuenire, opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abijciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in patentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ; quæ pertinent ad hominũ vtilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitáque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum

Sapientia rerum intelligibilium. Prudentia, rerum agendarum.

Antiquius, id est, charius.

hominum vtilitatibus, & commodis nō receſſerunt. Nam erudierunt multos, quò meliores ciues, vtiliores ſque in rebus ſuis publicis eſſent; vt Thebanum Epaminondam Lyſias Pythagoræus: Syracuſiū Dionem Plato, multique multos: Noſque ipſi, quicquid ad Rempub. attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm viui, atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus vllus prætermiſſus eſt ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinā Reipub. pertineret; vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinę ſtudijs, & ſapientię dediti, ad hominum vtilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiā, intelligentiámque potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè (modo prudenter) melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſinè eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. Atqui, vt apum examina non fingendorum fauorum cauſa congregantur, ſed, cū congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multò etiā magis, natura congregati, adhibent agendi, * cogitandíq; ſolertiā. Itaque niſi ea virtus, quę cōſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerū cogitationem: ſoliuaga cognitio, & ieiuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remota * cōmunitate, coniunctionéq; humana, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atq; communitas. Nec verum eſt, quòd dicitur à quibuſdā, propter neceſſitatē vitæ (quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſinè alijs, atq; efficere non poſſemus) idcirco iſtam eſſe cū hominibus communitatem,

Epaminondas dux Thebanus à Lyſia, Tarentino Philoſopho Pythagoræo Philoſophiæ præceptis inſtitutus, Dyon Syracuſanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda vtilior quàm contemplatio.

Communitatem magis ac prius ſecundum naturam hominis eſſe, quā cognoſcendi cupiditatem. ideo enim diſcimus, vt ſocietatem adiuuemus, non ideo coniungimur, vt cognoſcamus, idque acutiſſima metaphora docet.

* *Congregandique.*

* Comitate.

Virgula diuina, id est, citra nostrã operam: prouerbiale.

nitatem, & societatẽ. Quòd, si omnia nobis, quæ ad victum, cultúmque pertinent, quasi virgula diuina (vt aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisq; ingenio, ingenijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. Non est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Iustitiáne, an temperantia potior.

Ne iustum quidem, quod non idem decorum. Ex ipsius iustitiæ officijs aliud alio honestius.

ILlud forsitã quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam Moderationi, Modestiæq; semper anteponenda, Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda. quædam partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam Reipub. causa: nec Respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, vt interfit Reipub. quidquam ollorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, id genus officiorũ excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim Cognitionem, Prudentiámque sequetur considerata actio. Ità fit, vt considerate agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenùs. Patefactus est enim locus ipse, vt non sit difficile in exquirendo officio, quid cuiq; sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique præstet, intelligi possit: vt prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breui-

Gradus officiorum.
Dij, primus 1
Patria, 2
Parentes, 3
Pupilli, nobis creditι, 4
Clientes, 5
Hospites, 6

ter

ter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, Honestúmne, an Turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, vtrum honestius. Hic locus à Panætio est (vt suprà dixi) prætermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

Cognati, 7
Affines, 8
De his apud Gellium. lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per D. Erasmum Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio diuisionis partes absoluit, quid honestum, quid contrà: & in honestis vtrum honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid vtile, quid inutile: tum inter vtilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum. Deinde inconstantiæ reprehensionẽ deprecatur, quòd à ciuili vita, quam sæpe prætulerit, nunc ad otium studiorum se conuertit: tum cur ad Philosophiam potiùs, quàm aliud studiorum genus. Postremò, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

QVemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur vt hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultũ, & ad earum rerũ, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile; cũ ex vtilibus quid vtilius, aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit inuisum, mirentúrque in ea

1
2
3
Propositio argumenti totius huius libri.

tantùm me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quamdiu Reſpublica per eos * regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas, cogitationéſq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu vnius omnia tenerentur, neque eſſe vſquam conſilio, aut authoritati locus; ſocios denique tuendæ Reip. ſummos viros amiſiſſem: nec me angoribus dedidi (quibus eſſem confectus, niſi his reſtitiſſem:) nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. Atque vtinam Reſpub. ſtetiſſet, quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet: primùm enim, vt ſtante Repub. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus. Cùm autem reſpublica (in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat) nulla eſſet omnino: illæ ſcilicet literæ cõtinuerunt forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autẽ agere cùm animus non poſſet: in ijs ſtudijs ab initio verſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſimè moleſtias deponi poſſe, ſi me ad Philoſophiã retuliſſem. Cui cùm multùm adoleſcens, diſcendi cauſa, temporis tribuiſſem; poſteaquàm honoribus inſeruire cœpi; méq; totum Reip. tradidi, tantùm erat Philoſophiæ loci, quantùm ſuperfuerat amicorum, & Reip. * temporibus. Id autem omne conſumebatur in legendo (ſcribendi otiũ non erat.) Maximis igitur in malis hoc tantùm boni aſſequuti videmur, vt ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per Deos, o, tabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, Philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt Philoſophia, ſi interpretari velis, quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem

Benè nomẽ, quod erat apud politicos viros inuidioſum: nam res ipſa bono viro non poteſt non probari.

* Gerebatur.

Cæſaris tyrannidem notat.

Socios, Catonem Milonem.

5 In agendo, id eſt, in dicendo.

Forenſes in iudicijs, ſenatoriæ in conſultationibus.

Succiſiuæ operæ ſtudijs datæ.

* Temporis.

Laus Philoſophiæ, Duobus nominibus philoſophiam

autem eſt (vt à veteribus philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum, & humanarum, cauſarúmque, quibus hæ res continentur, ſcientia: cuius ſtudium qui vituperat, haud ſanè intelligo quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſiue oblectatio quæritur animi, requieſque curarum; quæ conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & valeat ad benè, beatéque viuendum? ſiue ratio conſtantiæ, virtutiſque quæritur; aut hæc ars eſt, aut nulla omninò, per quam eas aſſequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem eſſe, cùm minimarũ ſinè arte nulla ſit, hominum eſt parùm conſideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis; vbi ea quæretur, cùm ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cùm ad Philoſophiam cohortamur, accuratiùs ſolent diſputari: quod alio quodam * libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati Reip. muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimùm contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil poſſe dicamus, tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mens? vel quæ vita potius, nõ ſolùm diſputãdi, ſed etiam viuendi ratione ſublata? Nos autem, vt cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt: ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergò, quod me impediat, ea quæ mihi probabilia videantur, ſequi: quæ contrà, improbare, atque affirmandi arrogantiam

commendat primũ quòd vitam tranquillam iucundámque reddit: deinde quòd per hanc vnam nobis toti in vna conſtamus.

* In Hortenſio qui deſideratur, neq; ſolus. Occurritur aut in congreſſu, aut reſiſtitur, & repugnatur: nam id quoque ſignificat occurro.

Quoniam Academicum motum multis locis probauit.

Correctio.

Scimus nihil, opinamur quæ veriſimilima.

Id quod erat Pyrrhoniorũ omni de re ambigentiũ.

Efficax refutandi genus, cùm argumentum veluti telum in aduerſarium,

retorquetur: non erat tibi disserẽdum, quoniam negas quicquã percipi: imò ob istud ipsum omni de re disserendum, vt probabile certè eluceat.

vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex vtraque parte causarum esse facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimáque Philosophia Cratippo authore versaris, ijs simillimo, qui ista præclara peperêrunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

Finitima, quòd antè ab illis non multùm dissidentia dixit.

Vtilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate vndecunque parta: sed eam, quæ cùm honesto sit coniuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

QVinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatẽmq; pertinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad elegendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod Vtile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensímque eò deducta est, vt Honestatem ab vtilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod vtile non esset; & vtile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate Philosophi, seuerè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent: Itemque quod honestum,* id esse iustum. Ex quo efficitur, vt quidquid honestum sit, idem sit vtile. Quod qui parùm perspiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos

Confusa, id est, inseparabilia re: Cognitione, id est, ratione distinguunt.

* Idem.

callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiã iudicant. Quorum error eripiendus eſt omniſq; opinio ad eam * ſpem traducenda, vt honeſtis conſilijs, iuſtiſque factis, non fraude, & malitia, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. *Speciem.

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiatur, quæ Græci euchreſtemata, & diſchreſtemata nominant. Colligítque quicquid eſt ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QVæ ergo ad vitam hominũ tuendam pertinent, partim ſunt inanimita, vt aurum, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra, & alia eiuſdem generis: partim* animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum vſum, atque vitã. Ratione autem vtentium duo genera ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundùm deos, Homines hominibus maximè vtiles eſſe poſſunt. Earúmque item rerum, quę noceant & obſint, eadem diuiſio eſt. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſent; nec his ſinè hominum adminiſtratione vteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuúmque reliquorũ perceptio, & conſeruatio, ſinè opera hominũ, vlla eſſe potuiſſet. Iam verò & earũ, rerum, quibus abundaremus, exportatio; & earum, quibus egeremus, inuectio certè nulla eſſet, niſi his *Animalia.

Dij ſemper benefici pijs.

Homini ab homine plurimum vel commodi, vel incommodi.

Artes ad vſum vitæ excogitatæ.

Quæ verò quiſque in

vita inuenerit, refert Plin. lib. 7. cap. 19. Commutatio mercium.

muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad vſum noſtrum neceſſarij: nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitùs abdita, ſine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, vnde aut initiò generi humano dari potuiſſent, aut poſteà ſubuenire, ſi aut vi tẽpeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos; quæ *vnde (ſinè hominum opere) habere poſſemus? Ex quibus omnibus, multiſque alijs perſpicuũ eſt, qui fructus, quæque vtilitates ex rebus ijs, quæ ſunt inanimatæ, percipiantur: eas nos nullo modo ſine hominum manu atque opera, capere potuiſſe. Qui denique ex beſtijs fructus, aut quę cõmoditas (niſi homines adiuuarent) percipi poſſet? Nã &, qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua vſum habere poſſemus, homines certè fuerunt: Nec hoc tempore ſine hominum opera, aut paſcere *eas, aut domare, aut tueri, aut tẽpeſtiuos fructus ex his capere poſſemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur: & quę vſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerẽ artium multitudinem, ſine quibus vita omninò nulla eſſe potuiſſet? Quis enim ægris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes *miniſtrarẽtur? quibus rebus exculta hominũ vita tantùm diſtitit à victu & cultu beſtiarum. Vrbes verò ſinè hominũ cœtu non potuiſſent, nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges moreſq; conſtituit, tum iuris æqua deſcriptio, certáq; viuendi diſciplina, per quas benè beatéq; viuitur. Quas res, & manſuetudo animorum

Fontes canalibus ducti. Riuis deriuata flumina. Portus factitij. *Quę non ſint.

E mutis quæ commoditates. Paſtoria. *Equos. Venatio. Medicina. *Miniſtrarẽt. Diſtitit, id eſt, diſtare cœpit, aut diſtat legatur, vt eſt in nonnullis exemplaribus. Politica.

morum conſecuta, & verecundia eſt: effectúmque eſt, vt eſſet vita munitior, atque vt dando, & accipiendo, permutandiſque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longioris hoc locò ſumus quàm neceſſe eſt. Quis enim eſt, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio cõmemorantur? neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnàs res, & ſalutares, ſinè hominũm ſtudijs gerere potuiſſe. Cõmemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſinè adiumentis hominũ tantas res efficere potuiſſe. Vtitur in re non dubia, teſtibus non neceſſarijs. Atque vt magnas vtilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quę non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copioſi: qui collectis cæteris cauſis, eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta: deinde comparat, quantò plures deleti ſint homines hominum impetu, id eſt, bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & proſint, & obſint: proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad vſus ſuos adiungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quęque in vſu, & tractatione belluarum ſiunt vtiliter ad hominũ vitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum vna eſt in perſpiciendo, quid in quáque re verum, ſincerúmque ſit, quid conſentaneum cuique,

Themiſtocles, Pericles, Duces Athenienſes.
Cyrus Perſarum tyrannus.
Ageſilaus Lacedæmoniorum dux.
Alexander Macedonũ rex.
Fatales caſus.
Eluuiones ab inundantibus aquis: Peſtilentia à cœlo corrupto: Vaſtitates à fuga incolarum.
Impetus ſerpentium, locuſtarum, cuniculorũ.
Plurima pernicies hominũ ab homine.
Mirus ordo, primùm vt quid opti-

cuique, quid consequens, ex quo quæqe gignantur, quæ cuiùsque rei sit causa. Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium, ijs, quibuscum congrediamur, vti moderatè & scienter: quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáque habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus vlciscamúrque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantáque pœna afficiamus, quantum æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hãc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eáque teneamus dicemus: neque ita multò post, sed paúca antè dicenda sunt. Magnã vim esse in Fortuna in vtrámq; partem, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu eius vtimur, ad optatos exitus prouehimur: & cùm reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (vt dixi) rariora. At verò interitus exercituum, vt proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, vt nuper summi ac singularis viri: inuidiæ prætereà multitudinis, atque ab eis benè meritorum sæpè ciuium expulsionse, calamitates, fugæ; rursúsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sinè hominum operibus, & studijs neutrã partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur; ita fortassis etiam breuior videbitur.

mum videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo auocemur, tertium vt cómunitate æquabiliter agamus. Vertitur deponens pro versatur, πάθη. tum morbos, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt. Incommoda à casu. Reflauit, id est, aduersa flauit.

Trium. Pompeij in Thes. Petrei in Hisp. filiorum Pomp. Expulsus Camillus: Phocion damnatus. Cèssit inuidiæ Scipio. Cõparetur, id est, compensetur.

Quibus

Quibus rebus commoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eique parare velint.

Primum, honores homini ab homine deferuntur.

Conducta suffragia.

Mercenarius honos.

QVæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt (cùm aliqua de causa quempiam diligunt) aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quàm amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: vt cùm reges, populáre sue homines largitiones aliquas proponũt: aut postremò, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidẽ est ratio, & inquinatissima, & ijs qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit vtendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus quæ virtuti propriores sunt, dixerimus. Atque etiam subijciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id vtile futurũ, aut metu, ne vi parêre cogantur, aut spe largitionis promissionisque capti: aut postremò (vt sæpe in nostra Republica videmus) mercede conducti.

Vtilissimum ijs, qui cum Imperio sunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius: Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perijsse expetit. Multorũ autẽ odijs nullas opes posse obsistere,

si

si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantùm odium hominũ valet ad pestem: sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorũ haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contraque Beneuòlentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sæuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera ciuitate ita se instruunt, vt metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimùm, id amplectamur, vt metus absit, charitas retineatur. Ita facillimè, quæ volumus & priuatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent: à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (vt scriptum legimus) cùm vxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam (ex epulis) in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidẽ, vt scriptum est, compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire: Præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum,

Cæsar tyrannus oppressus.

Metu coerceri, seruile.

Dionysius Syracusarum tyrannus.

Alexander Pheræus.

Thraces barbari, apud quos frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios serui fugacis indicium.

&

& ſtigmaticum putaret quàm coniugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec verò vlla vis imperij tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cuius eſt (præter cæteros) nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, vt is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, vt hic noſter: ſed in quem vniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, vniuerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuſtè imperantes, nonne repentè omnes ferè ſocij deſerüerunt, ſpectatoréſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quàm domeſtica recordor. Veruntamen, quàmdiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Noſtri autem magiſtratus, Imperatoréſque ex vna hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ veriùs, quàm Imperiũ poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam iam antea minuebamus, poſt verò Syllæ victoriam, penitùs amiſimus. Deſitum eſt enim videri quicquam in ſocios iniquum, cùm extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta victoria. Eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cùm bona in foro venderer, & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſa impia, victoria etiam fœdiore, non ſolùm ſingulorum ciuiũ bona publicaret, ſed vniuerſas prouincias, regionéſque

Nobilitata adeò, vt etiam in prouerbium abierit, Phalariſmus, & Phalaridis imperium.

Defectio Macedonum à Demetrio rege ſuperbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmones ob ſuperbiam à ſocijs deſerti, contra Thebanos pugnaturi.

P. R. Imperium cum charitate auctũ, ſæuitia amiſſum.

Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Deſitum eſt pro deſijt, eleganter. vt cœptum eſt, quitum eſt.

Cæſar Sylla crudelior.

regionésque vno calamitatis *genere comprehenderet. Itaque vexatis,& perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi Imperij portari in triumpho Massiliã vidimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarē nefaria in socios, si hoc vno sol quicquam vidisset indignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò vnquam bellorum ciuilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cùm vibrasset, dictatore propinquo suo, idē sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modò stant & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: rem verò publicam penitùs amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum,) dum metui, quàm chari esse & diligi maluimus. Quæ si Populo Rom. iniustè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, Beneuolentiæ vim esse magnam, Metus imbecillem. Sequitur, vt disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatem. Sed ea non pariter, omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accōmodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idq; & primū, & maximè necessariū, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, &

*Iure. Massilia Galliæ Narbonsis vrbs P.R. amica, cuius imago in triumpho circumlata. Sol vidisset, prouerbialiter.

Hasta Syllæ, & Cæsaris. Cornelius in priore scriba tantum, in posteriore etiam quæstor. Modò non refertur ad parietes, id est, tantum parietes stãt, non etiam imperium.

Exemplum à maiore.

& noſtra mirantium. Hæc enim eſt vna res prorſus, vt non differat multùm inter ſummos, & mediocres viros; eaque vtriſque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis, adiuuat plurimùm.

Lælius, Cic. de Amicitia. Duo libri Cic. de Gloria.

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, vt honore dignũ aliquẽ ducat: Beneuolentia, Fide, & Admiratione.

SVmma igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo; ſi fidem habet; ſi cũ admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem (ſi eſt ſimpliciter, breuitérque dicendum) quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine. Sed eſt alius quóque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam conſilient.

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta videamus; quę quidem beneficijs capitur maximè. Secundo autem loco benefica voluntate beneuolẽtia mouetur, etiã ſi res fortè non ſuppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis commouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtúmque diximus, quia per ſe nobis placet, animóſq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximéq; quaſi

Humanitas & benignitas grata populo.

quasi perlucet ex ijs, quas commemoraui, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque næ quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiores.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides.

FIdes autem vt habeatur, duabus rebus effici potest; Si existimabimur adepti coniunctam cũ iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur: quósq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenq; ventum sit) expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimant vtilem, verámque prudentiam. Iustis autem, & fidis hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis, iniuriæque suspicio. Itáq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cùm ea sine prudẽtia satis habeat authoritatis. prudẽtia sinè iustitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantùm volet, habebit ad faciendam fidem virium: iustitia sine prudentia multùm poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à méque ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes

Suspecta sine Iustitia prudentia.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

dentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum, & vſitatis, cum loquimur de opinione populari: ídque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum reuertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat, quæ contrà contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animaduerterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædā bona. Itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſq; efferunt laudibus, in quibus exiſtiment ſe excellentes quaſdam & ſingulares virtutes proſpicere. Deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de his malè exiſtimant. Quamobrem (vt ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt (vt dicitur;) in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt. Admiratione autem quadā afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò ijs vitijs, quibus alij non facilè poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpè maiores partes animæ à virtute detorquent; &, dolorū quum admouentur faces, præter modum pleriq; exterrentur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines vehemētiſſimè permouent. Quæ qui in vtramq; partē excelſo animo, magnóq; deſpiciunt; cumq; aliqua his ampla & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit & rapit. tum quis non admiretur ſplendorem,

Nec ſibi nec alijs vtiles, prouerbio dicto.

Admiratio à continentia, voluptates dominæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à iuſtitia.

pulchritudinémque virtutis? Ergo & hæc animi deſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè iuſtitia, ex qua vna virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec iniuria. Nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet; aut qui ea, quę his ſunt contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia iuſtitia conficit; & (beneuolentiam) quòd prodeſſe vult plurimis: & ob eandem cauſam, fidem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. Ac, mea quidem ſententia, omnis ratio, & inſtitutio vitæ, adiumenta hominum deſiderat. Inprimíſquè vt habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiã ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eóq; etiam magis, quòd ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur; & nullis præſidijs ſepti, multis afficientur iniurijs. Atque ijs etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendíſque negotijs implicantur, iuſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. Cuius tanta vis eſt, vt nec illi quidem, qui maleficio, & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine vlla particula iuſtitiæ viuere. Nam qui eorum cuipiam, qui vnà latrocinantur, clàm furator aliquid aut eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui Archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat: aut occidetur à ſocijs, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſeruent. Itáque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro,

A pecuniarum contemptu.

Iuſtitiæ opinio ad omnes vitæ partes neceſſaria.

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipſos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob æquitatis opinionem

tro, (de quo eſt apud Theopompum) magnas opes habuit, multò maiores Viriatus Luſitanus, cui quidem etiam exercitus noſtri, imperatoréſque ceſſerunt: quem C. Lælius, is qui ſapiens vſurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatémque eius ita repreſſit, vt facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis iuſtitiæ ſit, vt ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam eius vim inter leges, & iudicia, & inſtituta Reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolùm (vt ait Herodotus) ſed etiam apud maiores noſtros * ſeruandæ iuſtitiæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præſtantem: qui, cùm prohiberet iniuria tenuiores, æquitate conſtituenda, ſummos cũ infimis pariiure retinebat. Eadémque conſtituendarum legum fuit cauſa, quæ regum. Ius enim ſemper quæſitum eſt æquabile, neq; enim aliter eſſet ius. Id ſi ab vno iuſto, & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cùm id minus contingeret, leges ſunt inuentæ, quę cùm omnibus ſemper vna atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiuncto verò hoc, vt ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his authoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſe, (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non ſolùm ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolùm neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda, & collocanda ratione. Quanquàm præ-

Ceſſerunt, verecundè, quum victos ſignificet.

Vſurpatur, id eſt, vulgò nominatur. Herodotus in Thalia, & Clio.

* *Alias, ſtruendæ.*

Iuſtitiæ opinio primùm reges fecit.

Honoris vel quærendi, vel deferendi modus.

clarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, vt, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in vtranque partem; sed, breuitatis causa, familia erimus contenti vna; Tiberius enim Graccus, Publij filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At eius filij nec viui probabantur à bonis, & mortui obtinent * nomen iure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, iustitiæ fungatur officijs. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, vt facillimè, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse:) aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum viuat, inquiritur: &, tanquam in clarissima luce versetur, ita nullū obscurum potest, nec dictum eius esse nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. Quod eo firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, uerùm etiam fauetur.

Compendiariam, id est, expeditam & breuem: Agere radices, vt agere gemmas.

Nihil fucatum diuturnum.

* *Numerum.*

Nobilibus curandum, ne quid maiorum imaginibus indignum cõmittant. Nouis summa probitate opus, vt nobilitentur.

Adolesc-

Adoleſcentes quibus rebus populo primùm commendantur.

PRima igitur eſt adoleſcenti cõmendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud maiores noſtros extiterunt: ſemper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius * altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omniàque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto: quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora ſunt opera animi, quam corporis: ſic hæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tũ in ſuos beneuolentia. Facillimè autẽ, & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes Reipublicæ contulerunt, quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidem Craſſus cùm eſſet admodùm adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. Et qua ætate qui exercerentur, laudibus affici ſolẽt, (vt de Demoſthene accepimus;) ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude medi-

* Cæſariana & Põpeiana. Cic. filius alæ Præfectus, ſi dijs placet.

Domus familiaritatis. Craſſus adoleſcens accuſatione C. Carbonis nobiliſſimi ciuis nobilitatus.

Caue impręmeditatum legas, magna quædam habent exemplaria, nihil enim cum sensu conuenit.

meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis plurimùm possit, & maiorem vim habeat ad gloriam. Ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitásq; sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippũ filium, trium prudentissimorũ; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militésque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe v-

Affabilitas.

Eloquentia.

niuersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè, sapientérq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestię grauitas, nil admirabilius fieri potest: eóque magis, si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multíq; in nostra Repub. adolescentes & apud iudices, & apud Senatũ dicendo laudem assequuti sint,

Senatoria oratio forensis ad gloriã parandam liberior.

maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione, & defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpè est. Dixi paulò ante de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit,

Raro accusandum, & quatenus.

cùm, seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec vnquam, nisi aut Reipublicæ causa, vt duo Luculli: aut patrocinij, vt nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam *Manlio, L. Fusij cognita industria est. Semel

Accusatio Verris: item pro Sardis.

*M. Aquilio.

mel igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlciſci ſæpiùs, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, vt accuſator nominetur. Quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis inprimis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quem vnquam innocentem iudicio capitis accerſas. Id enim ſinè ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiã, à natura ad ſalutem hominũ, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciémq; conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiúmq; defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiã humanitas. Iudicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi; patroni, nonnunquam veriſimile, etiamſi minùs ſit verum, defendere. Quod ſcribere (præſertim cùm de Philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria pariter, & gratia defenſionibus: eóq; maior, ſi quando accidit, vt ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeríque videatur: vt nos & ſæpe alias, & adoleſcentes contra L. Sylle dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ (vt ſcis) extat oratio.

Brutus accuſator vehemens.

Scelestum, accuſare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

Adoleſcentes, id eſt, in anno 17.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

SEd expoſitis adoleſcentiũ officijs quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de Beneficentia

ac liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benignè fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti prætertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, claróque dignior. Quanquam enim in vtroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largit. óque, quę fit ex rè familiari; fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures vsus sis, eò minus in multos vti possis. At, qui opera, id est virtute, & industria benefici & liberales erunt, primùm quo pluribus profuerint, eò plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erant, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonũ cõsectetur. Quæ te malùm, inquit, ratio in istã spem induxit, vt eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, vt Macedones nõ te regẽ suũ, sed ministrũ, & præbitorẽ putẽt? Benè ministrum, & præbitorem, quia sordidum regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio· sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id qnidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latiùs pateat, & possit prodesse pluribus. Nõnunquã tamẽ est largiendum; nec hoc benignitatis genus omninò repudiandũ est: & sępe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, vt id diuitius facere non possis?

Largitiones multis de causis vitandæ.

Largitiones tum sordidæ, tum pestiferæ.

possis? Atq; etiam sequuntur largitionē rapinæ. Cū enim dando egere cœperint: alienis bonis manus afferre cōguntur. Ita: cùm, beneuolentiæ comparandę causa, benefici esse velint, non tanta studia assequūtur eorū, quibus dederunt, quanta odia eorū, quibus adempserunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eā benignitas apperire nō possit: nec ita referēda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur, ísque referatur ad facultates. Omninò meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè vsurpatum, iamq; in prouerbij consuetudinē venit; Largitionem fundū non habere. Etenim quis potest esse modus, cū & ijdem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? Omninò duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigi dicuntur, alteri Liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorū muneribus, ludorum, venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuē, aut nullā sint relecturi omninò. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prędonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorū causa; aut in filiarum collocatione adiuuant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de diuitijs scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudandi magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliùmque sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur & certior. Quanto Aristoteles grauiùs, & veriùs nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinē diliniendam: at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariū mina cogerētur, hoc primo auditu incredibile videri,

Adagium à dolio pertuso translatum: quod vt infusa aqua, nunquam tamen impletur; ita nec populus largitionibus

Viscerationes, conuiuia è carnibus.

Munera gladiatorum spectacula cruenta.

Ludorum, id est comœdiarum, aut tragœdiarū,

Venationū, cùm nouæ quædam feræ populo exhibentur.

Collocatione cum nuptum dantur.

Notatus à Cicerone Theophrastus.

(Ad multitudinem deliniendam) in multis exemplaribus non est adscriptum.

videri, omnésque mirari. Sed, quum * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cùm præsertim nec necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsáque illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguúmq; duratura sit, eáq; à leuissimo quoq; animo: in quo tamẽ ipso vnà cũ satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum similimis liberis esse grata; graui verò homini, & ea, quæ fiunt iudicio certo, ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, vt splendor Ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cùm cognomine diues, tum copijs, fructus est ædilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cùm omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima edilitate functus est. Deinde C Claudius Appij filius. Multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus, (me consule) vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompei munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermissi ædilitatis, Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est; modò pro facultatibus; nos ipsi vt fecimus: & si quando aliqua res maior, aut vtilior populari largitione acquiritur: vt Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nec Marco quidem Scio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando

* Attenderint.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, vt diuesserent: vnde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

quando erat ædilis, nec maxima, liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis Reip. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoréſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. Fabij filius, magno vir ingenio, imprimíſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſinè vllo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem Cotta, Curio, Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus, noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, ſanè exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniáque, quæ ad vſum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim, quod preſens tanquam in manu datur, iucundius eſt; tamen hęc in poſterum gratiora ſunt. Theatra, porticus, noua templa, verecundius reprehendo, propter Pompeium, ſed doctiſſimi improbant, vt & hic ipſe Panætius, quem multùm in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalerius Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in preclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris, quos de Repub. ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & * tamen ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

Aſſis hic aereum nummulum ſignificat.

Qui citra vllas largitiones honorem ſunt conſequuti.

Noſtro anno Emphaſis eſt.

Quibus in rebus ſumptus huiuſmodi rectius collocantur.

Propylæa Mineruæ, id eſt, veſtibula ſumptuoſius cœpta inuidiam attulere Pericli.

* Tum.

Priuata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non vno modo in diſparibus cauſis

Ad succurrendum, promptiores esse oportet quàm ad ornandum.

causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in diligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius:

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocationi decentissimum.

Quod autem tributū est bono viro, & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas; eōque eam studiosius plerique laudant, quòd summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderunt: eámque iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eúmque, qui faciat, communem hostem tenüiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam Reip. vtilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est grauium hominū, atq; magnorū: illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptati quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tū in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & cōfinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam, quàm liceat, abhorrentē:

Est

Eſt enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere, efflagitioſum eſt: ſed ita, vt illiberalitatis, auaritiæq; abſint ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate vti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirũ is eſt pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas: eſt enim (vt mihi quidem videtur) valdè decorum, patre domus hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus. Idque etiam Reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe noſtra non egere. Eſt autem etiam vehementer vtile his, qui honeſtè poſſe multa volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, & villicis imperauiſſe, vt omnia præberentur, quicunque Laciades in villam ſuam diuertiſſet.

Paululum alijs de ſuo iure concedere, liberalitatis ſpecies.

Hoſpitalitas publicè priuatimque vtilis ad multa.

Cimonis hoſpitalitas in contribules ſuos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis conſtat, multùm valere iuriſprudentiam, longè plurimùm eloquentiã.

QVæ autem opera, nõ largitione, beneficia dantur; hæc tum in vniuerſam Rempublicam, tũ in ſingulos ciues conferunrur. Nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis, vehemẽter & ad opes augendas pertinet, & ad gratiã. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quàm optimè cõſtitui. Iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quum quidẽ ante hanc confuſionẽ temporũ in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnes dignitatis gradus; ſic huius ſcientię ſplendor deletus eſt. Idq; eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus

Antiquitas in pretio habita iuriſprudentia.

Dicendi facultas antefertur.

quibus honore par esset, scientia facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringēdos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentia laudabilius & præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentiū, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborantis, (quoque in patrijs est moribus) multorum causas, & non grauatè & gratuitò defendentis, beneficia, & patrocinia latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quanto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut Iurisperiti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut *consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimé que eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) vt animaduertant, cùm alios iuuare velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit. Si imprudētes, negligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, nec esse fuerit, nec aliter facere potueris: *cæteríque operis & officijs erit, quod violatum est, compensandum.

Turpis mercenaria eloquentia.

* Quàm. Ex leuioribus quoque operis gratiam, conciliari.

* Consulunt.

Aut vitanda, aut mitiganda offensio.

* Cetíque.

Operam

Operam apud tenues, & bonos rectius, quàm apud locupletes cõllocari: nulli tamen nisi iusta in re præstandã esse.

SEd cùm in hominibus iuuãdis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est procliue, itaque vulgò loquuntur, se in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quę natura rerũ sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunque dixit: Pecuniam qui habeat, non reddidisse, & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat: non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suũ munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmque illud est, quòd, si opulentum fortunatúmq; defenderis, in illo vno, aut fortè in libris eius manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrẽ melius apud bonos

Mortis instar, id est, extremum malum.

Humilis probitas.

bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera eſt, vt omni generi ſatisfacere poſſimus. Sed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt autor adhibendus; qui, cùm conſuleretur, vtrum bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, deprauatíque ſunt admiratione diuitiarum: quarum magnitudo quid ad vnumquemq; noſtrûm pertinet? Illum fortaſſe adiuuat, qui habet, ne id quidem ſemper. Sed fac iuuare: potentior ſanè ſit, honeſtior verò quo modo? Quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur, modo ne adiuuent: ſitque omne iudicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptũ in beneficijs, operáque danda eſt, nequid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. Fundamentũ enim perpetuæ commendationis, & famæ, eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Contentionem, id eſt, conſultationem, & collationem.

Liberalitas in vniuerſam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non niſi in iuſta neceſſitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps ijs, quæ ad vniuerſos, quæque ad rempublicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim eiuſmodi ſunt, vt ad vniuerſos ciues pertineant, partim, ſingulos vt attingant, quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, vtríſque; necminus, vt etiam ſingulis conſulatur, ſed ita, vt eares aut proſit, aut certè ne obſit Reip. C. Helij, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij & reipublicæ tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergo & ciuibus, &

Singuli & vniuerſi pugnant inter ſe. In vetuſto codice, Helij & duæ voces aberant.

& Reipublicæ ſalutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempublicam adminiſtrabit, vt ſuũ quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publice dimunitio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud malè; non eſſe in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, qua peſte quę poteſt eſſe maior? Hanc enim ob cauſam maximè, vt ſua *tenerentur, Reſp. ciuitatéſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce natura congregabantur homines; tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, vrbium præſidia quærebant. Danda etiam opera eſt, ne, (quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat) propter æraríj tenuitatem, aſſiduitatémq; bellorum, tributum ſit conferendum. Idque ne eueniat multò antè erit prouidendum. Sin qua neceſſitas huius muneris alicui Reip. obuenerit; (malo enim alteri quàm noſtræ ominari; neque tantùm de noſtra, ſed de omni Repub. diſputo) danda erit opera, vt omnes intelligant (ſi ſalui eſſe velint) neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, conſulere debebunt, vt earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarum qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat, nõ eſt neceſſe diſputare: eſt enim in promptu: tantùm locus attingendus fuit.

Antiquari, id eſt, tolli, & abrogari.

Capitalis, id eſt, ad extremam perniciem ſpectans.

* Tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

Ominari, id eſt, nominãdo cauſam, malum omẽ adferre.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abſtinentiam: contráque ex inuáſione alieni, ſummam exiſtere pernicíem.

CAput autem eſt in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpitio. Vtinam, inquit Ç. Pontius Sam-

Memorabile de Roman. ducum continentia, Serò auaritia ad Romanos demigrauit. Ab hoc Tribuno Pleb. primum lata lex de repetundis, Censorino, & Manilio Coss. Africani abstinentia. Val. Max. de abstinentia. Pauli Æmilij in victoria Persei abstinentia. Lege Plutarchum. Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

nis, ad illa tempora fortuna me seruasset; & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa sæcula expectanda fuerunt: modò enim hoc malum in hanc Rempub. inuasit. Itaque facilè patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus, & iudicijs, expilatio, direptióque sociorum; vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerat abstinẽs. Quidni * laudetur? Sed in illo alia maiora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnius Imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid? qui eius collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam vrbem funditus sustulit? Italiam ornare, quàm domum suam maluit. Quanquam, Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius (vt eò, vnde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui Rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmonijs,

* Laudet.

Mummius Achaicus euersa Corintho ab omni præda abstinuit. Oraculum Spartæ redditur.

φιλοχρημα-

sed

ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla enim re conciliare facilius benevolentiam multitudinis poſſunt ij, qui Reip. præſunt, quàm abſtinentia, & continentia. Qui verò populares eſſe volunt ob eámq; cauſam aut agrariam rem tentant, vt poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ij labefactant fundamenta Reip. Concordiam primùm tollunt quæ eſſe non poteſt, cùm alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. Id enim eſt proprium (vt ſupra dixi) ciuitatis, atque vrbis, vt ſit libera, & non ſollicita ſuæ rei cuiuſq; cuſtodia. Atque in hac pernicie Reipub. ne illam quidem conſequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maximè in pecunijs crediris occultat ſuum gaudium, nè videatur non fuiſſe ſoluendo. At verò ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ij, quibus improbè datum eſt, quàm illi, quibus iniuſtè ademptum eſt, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum multis annis, aut etiam ſeculis antè poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyſandrũ Ephorũ expulerunt: Agin regem, quod nunquam anteà apud eos acciderat, necauerunt. Ex eóque tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, vt tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſimè conſtituta Reſp. dilaberetur. Nec verò ſolùm ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profecta manârunt latiùs. Quid? noſtros Gracchos, Tiberij Gracchi, ſum-

τὰ σωζόμενα τοῖς ἀλλοτρίοις ἀλλὰ δ' ἁδίκως.

Spartam cupiditas, expugnauit, aliud nihil.

Condonantur, remittuntur.

Quæ calamitates ex iniuſtis Largitionibus.

Paterè latiùs manare latiùs, venuſtus ſermo.

mi viri filios, Africani nepotes, nonne Agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cùm eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectis Argis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus, cúmque tyrannum * Nicoclem improuisò oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: rémque pub. aduentu suo liberauit. Sed, cùm magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd et eos, quos et ipse restituerat, quorum bona alij possiderant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine iniuria: iudicauit neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerunt, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle, dixit, rémque integram ad reditum suum iussit esse. Isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriã se liberare velle, causámque docuisset; à Rege opulento vir summus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur. Quam cùm in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in concilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, & eorũ, qui sua amiserant: *perfecítq; æstimandis possessionibus, vt * persuaderet alijs, vt pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent: alijs, vt commodiùs putarent, numerari sibi quod tanti esset, quã suum recuperare Ita perfectum est, vt omnes, constituta concordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignúmq;, qui in nostra Rep. natus esset!

Arati salutare exemplum.

* Alias, Methodeum.

Historia extat apud Polybium.

* Præfecitque.

* Et vt persuaderent.

Sic

Sic par eſt agere cum ciuibus, non, (vt bis iam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona ciuium voci ſubijcere præconis. At ille Græcus, (id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri) omnibus conſulendum putauit: Eáq; eſt ſumma ratio, & ſapientia boni ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? vt cùm ego emerim, ædificarim, tuear, impendam; tu me inuito, fruare meo? Quid eſt aliud, quàm alijs ſua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ verò nouæ quid habent argumenti, niſi vt emas mea pecunia fundum, & eam tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne ſit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, prouidendum eſt; quod multis rationibus caueri poteſt, ſi hoc non fuerit, vt locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius Rempub. continet, quàm fides; quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarũ. Nunquam enim vehementiùs actũ eſt, quàm me Conſule, ne ſolueretur. Armis & Caſtris tẽtata res eſt ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita reſtiti, vt hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius æs alienũ fuit; nec meliùs, nec faciliùs diſſolutum eſt: Fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At verò hic noſter victor, nunc quidem victus, quæ cogitârat, tum ea perfecit, cùm eius iam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipſum cũ delectaret, peccare, etiamſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt, ij qui Remp. tuebuntur: Imprimíſq; operã dabunt, vt iuris, & iudiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad ſua vel * tenenda

Stomachatur Cicero nonnihil etiam priuato dolore.

Diuiſio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem æris alieni.

Cæſar acriter taxatus.

* Tuenda.

vel recuperanda obsit inuidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt. Rempub. augeant imperio, agris vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud maiores nostros factitata. Hæc genera officiorum qui persequuntur, cū summa vtilitate Reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autē vtilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa; Valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè vtiles.

Panætius Cicerone defenius contra Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd Valetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ aut prodesse soleant, aut obesse: & continentiâ in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis voluptatibus. Postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo: conseruari autem Diligentia, & Parsimonia, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos ista ferè ætate cùm essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quartum genus deliberationis, inter Vtilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum.

SEd vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa

externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere vt malis, quàm diues eſſe. Cum corporis, externa, hoc modo: Diues eſſe potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: vt gloria diuitijs, vectigalia vrbana ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari expediret? Reſpondit, Bene paſcere. Quid ſecundum? Satis benè paſcere. Quid tertium? Bene veſtire. Quid quartum? Arare. Et cùm ille qui quæſierat, dixiſſet, Quid fœnerari? tum Cato: Quid hominem, inquit, occidere? ex quo, & multis alijs, intelligi debet, vtilitatum comparationes ſolere fieri, rectéque hoc adiunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibuſdam optimis viris, ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab vllis philoſophis vlla in ſchola, diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

Quid in agricultura vtiliſſimum ſit, Cato indicauit.

M.T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

Hic Annibale pulso, Africam fecit tributariam. Æqualis ad ætatem refertur.

PVblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis;) Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solùm, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vos, & magno viro, ac sapiente digna; quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; vt neque cessaret vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed, si minùs imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possimus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Repub. forensibusque negotijs, armis impijs, víq;, prohibiti, otium persequimur; &, ob eam causam (vrbe relicta) rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiáque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotij inopia, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim Senatu, deletísque iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quan-

Otium & Solitudo. Vellem, & nobis hoc idem verè dicere liceret. Cessare pro otiari, aut nihil agere. Acuere, pro acriorem facere.

Verecundè collationem ingreditur.

quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſiquid ineſſet boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium ciuitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, nō voluntas. Quanquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio aſſequebatur; nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inueſtigatione{que} earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum vnquam fuiſſe: nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operā omne ſtudium, curámque conuertimus. Itaq; plura breui tempore euerſa, quàm multis annis, ſtante Rep. ſcripſimus. Sed cùm tota philoſophia, mi Cicero, frugifera, & fructuoſa, nec vlla pars eius inculta, ac deſerta ſit: tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec vberior, quàm de Officijs, à quibus conſtanter, honeſtéque viuendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hęc te aſſiduè audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndique circunſonare, nec eas, (ſi fieri poſſit) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtā ingredi cogitant; tamen haud ſcio, an nemini potiùs, quàm tibi. Suſtines enim non paruam expectationem imitandæ induſtrię noſtræ, magnā bonorū, nonnullā fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum

Latenter ſuum otium commendat.

Sapiens neque otioſus vnquam, neque ſolus.

Memoriæ, id eſt, ætatis.

Loci cohortandi primū à re, deinde ab expectatione, quam à ſua, Cratippiq; perſona, tum etiam à loco colligit.

mum est, dedecorantem & vrbis authoritatem, & magistri. Quare, quantū conniti animo potes, quātùm labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac vt efficias: neue committas, vt cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Nouè dixit discendi, pro discere.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alys item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sinè controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quémque nos correctione quadā adhibita, potissimùm sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent: vno, cùm dubitarent, Honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtilé ne an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicauit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdā commentarijs, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior ijs, qui negant eū locum à Panætio prætermissum; sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse: quia nunquam posset Vtilitas cum Honestate pugnare.

* Annis.

pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum: Alterum dubitari non potest, quin à Panetio susceptum sit, sed derelictũ. Nam quin à diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Rufum dicere solere qui Panætium audiuerat; vt nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat:) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & nõ perfecisset, propter eorum, quæ *perfecissent, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, vt Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est, (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandũ non est, quin nunquam, possit vtilitas cũ honestate contendere. Itaque accepimus Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidẽ ita sunt Stoici assensi, vt etiã, quicquid honestum esset, id vtile esse censerent; nec vtile quicquã, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis esset; vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, Honestatẽ aliquando cũ Vtilitate pugnare. Sed, cum sit

Nobilis illa Venus Apellis, capitẽ tantum absoluta, reliquo corpore delineata solùm.

*Feciſſet.

Vnicum bonum Stoici ponunt.

Peripatetici ordinem bonorum inducunt.

sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam vtilitatis eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec *decessione peiorē: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. Etenim, quod summū bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere, id habet hanc (vt opinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cætera autē, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita sit, putant quidem hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquā præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè viréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli vnquam potest: In ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autē officiū, quod rectum ijdem appellant, perfectum atq; absolutū est: &, vt ijdem dicunt, omnes numeros habet: nec præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cùm autem aliquid actum est, in quo media officia *cōpareant, id cumulatè videtur esse profectū: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis vsu venit, in aliisq; compluribus, vt delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non sint; ob eā credo causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vnaquaque re

* Discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in vno sapiente: si mulachra eius etiam in mediocribus.

Media, & aphora.

Omnes numeros habet id est, nulla pars deest.

* Comparantur.

De artibus nemo rectè iudicat, nisi artifex: de virtute, non nisi sapiens.

re vitij ſit, nequeant iudicare. Itaq; cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria, ſed cũ omni hominum genere communia. Itaque * his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commouentur. Nec verò, cum duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Ariſtides iuſtus nominatur: aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiæ, tanquã à ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, vt ſapientem intelligi hîc volumus. Nec hi, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt; Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia, ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciémque ſapientem. Quocirca nec id, quod verè honeſtum eſt, fas eſt cum vtilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtũ, quódq; colitur ab ijs, qui bonos viros haberi ſe volunt; cũ emolumẽtis vnquã eſt comparandũ. Támque id honeſtum, quod in noſtrã intelligentiã cadit, tuendum conſeruandúmque eſt nobis, quàm id, quod propriè dicitur, veréque eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri nõ poteſt, ſi qua ad virtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de ijs, qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & cõmodis, neq; ea volunt præponderari honeſtare, hi ſolent in deliberando honeſtũ cum eo, quod vtile putant, comparare; boni viri non ſolent Itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit homines ſolere in hac cõparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod vtile videatur, quàm quod honeſtum; ſed hæc etiam inter ſe comparare, &

Docti, participium.
Virtutis indoles.
Decij, pater & filius.
Scipiones fratres.
Fabricius auri contemptor. Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam, iuſti cognomen meruit.
Cato & Lælius ſapientes cognominati.
* Ij.

Epicurei.
Exponit quẽ habeat intellectũ, cùm honeſtas dicitur cum vtilitate pugnare.
Modò pro duntaxat.

in

in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo; quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, vt quod plerunque turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur vtilitas honestatem, immò verò honestas vtilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa vtilitatis species ab honestate abducat; vt iustitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus: iniustitiam malorum maximũ: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, vt sine vllo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestũ intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile; formula quædã constituenda est: quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquã recedemus. Erit autẽ hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæque maximè cõsentanea, quam quidẽ in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam & à veteribus Academicis, & Peripateticis nostris, (qui quondam ijdem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ videntur vtilia: tamen splendidius hęc ab ijs differũtur, quibus, quicquid honestũ est, idem vtile videtur; nec vtile quicquam, quod nõ honestum: quàm ab ijs, quibus est honestum aliquod non vtile, aut vtile non honestum. Nobis autem

Olim ijdem Academici, & Peripatetici.

tem noſtra Academia magnã licentiã dat, vt, quodcunq; maximè probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit conuictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, vt propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Vt, ſi vnumquodque membrum ſenſum hunc haberet, vt poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi vnuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia; ſocietas hominum communitáſque euertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi vt quiſque malit, quod ad vſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, nõ repugnante natura. Illud quidem natura non patitur, vt aliorum ſpolijs noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neq; verò hoc ſolùm natura, id eſt, iure gentiũ, ſed etiã legibus popu'orum, quibus in ſingulis ciuitatibus Reſp. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, vt nõ liceret ſui cõmodi cauſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt incolumem eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex diuina, & humana; cui parêre qui velit (omnes autẽ parebunt, qui ſecundum naturam volent viuere) nunquam committet, vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. Etenim multò magis eſt ſecundum

Quoduis incommodum potius accipiendum, quàm iuſtè quid committendum.

Ratio naturæ, ius gentium, ius ciuile quod hic leges populorum vocat.

secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, item-
* Comitas. que *communitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem. Itemq; magis est secundum naturam pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiásq; suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in cõsilio cœlestiũ collocauit; quàm viuere in solitudine, non modò sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copijs, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque
Complexio qualiscunque. splendidissimóq; ingenio longè illam vitã huic anteponit. Ex quo efficitur, hominẽ naturæ obedientẽ, homini nocere non posse. Deinde qui alterũ violat, vt ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam iniuriã. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendũ id quidẽ censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium, animæ vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiúsque, &
Societatis ius nó modo cum propinquis, sed etiam vniuersorum: Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit;

velit; neceſſe eſt, ſecundum eandem naturam omnium vtilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipſum ſi ita eſt, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primùm; verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſa; ſed aliam rationem eſſe ciuium reliquorum. Hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis vtilitatis cauſa, ſtatuũt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduerſus Deos immortales impij iudicandi ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt. Cuius ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacent iuſtitia. Hæc enim vna virtus omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit, Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minimè verò. Non enim mihi eſt vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facillima. Nam ſi quid ab homine ad nullam partem vtili, tuę vtilitatis cauſa detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturę legem: ſin autem is tu ſis, qui multam vtilita-

am cum vniuerſis ciuibus, poſtremò & cum hoſpitibus ſeruandum.

Alienum nihil vſurpandum, nec ſi citra cuiuſq; iniuriam fieri poteſt.

Homini ad nihil vtili detrahere licet, ſi eò ſpectes, vt ſocietati proſis, non propriè tibi.

tem Reipub. atque hominum ſocietáti, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum, ſin autē id non ſit eiuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid huiuſmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis vtilitatis derelictio, contra naturam eſt: eſt enim iniuſta. Itaque lex ipſa naturæ, quæ vtilitatem hominum conſeruat, & continet, decernit profectò, vt ab homine inerti, atq; inutili ad ſapientem, bonum, fortémq; virum transferantur res ad viuendum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multùm de communi vtilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, vt ne ipſe de ſe benè exiſtimans, ſeque diligens, hanc cauſam habeat ad iniuriam. Itaque ſemper officio fungetur, vtilitati conſulens hominum, & ei (quam ſæpe commemoro) humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudiciū eſt. Nulla eſt enim nobis cum tyrannis ſocietas, ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum, atque impium ex hominum communitate exterminandū eſt. Etenim, vt membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas bellua à communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. Huius generis ſunt quæſtiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiuſmodi igitur credo res Panætium perſecuturū fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius * peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter

Cauſam, id eſt, prætextum, & commentitiā defenſionem.

* *Præmiſſet.* Faſtigium, id eſt, ſummam manum: ab ædificijs trā-

propter turpitudinem fugiendum: quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: vt Geometræ ſolent, non omnia docere, ſed poſtulare, vt quædam ſibi concedantur, quò facilius, quæ velint, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, vt mihi concedas (ſi potes) nihil præter id, quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin non hoc licet per Cratippum, at illud certè dabis quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi vtrumuis ſatis eſt, & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc loco defendendus eſt, quòd non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ videntur vtilia. Nihil verò vtile, quod non idem honeſtum, nec honeſtum, quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur: negátque vllam peſtem maiorem in vitam hominum inuaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque non vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (vt dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de ijs, quæ in manus meas venerunt.

ſtatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in ſummo.

Principia prima per ſe nota.

Marte noſtro, prouerbialiter à militia tranſlatum, vbi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copijs adiuti committerent.

Ne qua nos commoditas quantauis, cum ſumma etiam impunitate coniuncta permoueat, vt vel tantillùm ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non pernicioſum.

CVm igitur aliqua ſpecie vtilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt: ſed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei,

quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tunc vtilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & conuenientia, & conſtantia, natura deſiderat, aſpernatúrque contraria) nihílque tam eſt ſecundum naturã, quàm vtilitas certè in eadẽ re & vtilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáque aut ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum, aut certè omni pondere grauior eſt habenda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certè vtile: itaq; quicquid honeſtũ, id vtile. Quare error hominum non proborum cùm aliquid, quod vtile viſum eſt arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerũ fallacibus iudicjs vident, pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis (quæ acerbiſſima eſt) non vident. Quãobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, vtrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant; an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omninò non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinióq; remouenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet,

Turpis vtilitas omnium ſcelerum parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſumma impunitate propoſita.

Turpe in re turpis etiam ipſa deliberatio.

Aurea præceptio &

bet, si omnes Deos, hominésq; celare possimus, nihil tamen auarè, nihil iniustè, nihil libidinosè, nihil incontinenter esse faciendū. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illū hiatum descendit; æneúmque quum (vt ferunt fabulæ) animaduertit, ei ius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulúmque aureum in digito; quem vt detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in cōsilium pastorum se recepit. Ibi cum palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inuerterat. Itaque hac oportunitate annuli vsus, reginæ stuprum intulit: eáque adiutrice regem dominum interemit, sustulítque, quos obstare arbitrabatur. Nec in his quisquam cum facinoribus potuit videre: sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco Philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius annuli, & huius eius exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationes, libidinis causa feceris, si id Dijs hominibúsq; futurum sit semper ignotum, sísne facturus? negant id fieri posse, quanquam * potest id quidem. Sed quæro: quod negant posse, id si possent, quidnā facerent? Vrgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, nō vident. Cùm enim quærimus, si

semper in pectore gestanda. Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici quem habeat sensum.

Pala, M assa, qua an nuli gemma claditur.

* Locum.

Cui rei fabulę fingantur, nempe vt exempla proponantur.

* Alias, non potest.

possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat facinorosos se esse fateãtur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos vtilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter vtilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud possitne id, quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio Collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti; & consiliorum etiam adiutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendã; quod erat vtile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honestatem, sinè qua nec vtilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui vrbem condidit, non ita: Species enim vtilitatis animum pepulit eius, cui cùm visum esset vtilius, solũ se, quam cum altero regnare, fratrem interimit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, vt id, quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam oppositi, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

In Collatino propter inuidiam nominis electo, quia publicæ vtilitati consultũ est, ne honestas quidem abfuit.

Romulus, vt solus imperarer, Remũ fratrem occidit, hanc quidem causam præ ferens, quòd mœnia contra legem transilijsset. Romulus. Quirinus.

Propriis commodis quatenus cuique inseruire permissum.

NEc tamen nostræ nobis vtilitates omittendæ sunt, alijsque tradendæ, cum his ipsi egeamus; sed suæ cuique vtilitati, quod sinè alterius iniuria fiat,

fiat, ſeruiendum eſt. Scitè Chryſippus, vt multa Quaſi ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè poſſit, vt vincat: ſupplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad vſum, non iniquum eſt: alteri ſurripere, ius non eſt.

Formula amicitijs, vt ſemper honeſtati cedat benevolentia amici, fides præſtetur, etiam maximis incommodis propoſitis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honeſti ratio patitur: cæterum ne qua res turpis aut petatur ab amico, aut præſtetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod rectè poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra Remp. neque contra iuſiurandum, ac fidem (amici ſui cauſa) vir bonus facit, nec ſi iudex quidē erit de ipſo amico. Ponit enim perſonā amici, cùm induit iudicis. Tantum dabit amicitiæ, vt veram amici cauſam eſſe malit, & vt perorandæ litis tempus quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò iurato dicenda ſententia ſit, meminerit, Deum ſe adhibere teſtem, id eſt (arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus, Quæ ſalua fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò ante dixi, honeſta amico à iudice poſſe concedi. Nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint; non amicitiæ

Cōmodandum amicis, ſed vſque ad aras.

Perorandæ, finiendæ, Malim equidem ad amplificationē, quàm ad clepſydarum numerum referre.

Iudex quod ſalua fide præſtare non poſſit, ne rogandus quidem eſt.

tales,ſed coniurationis putandæ ſunt. Loquor autem de communibus amicitijs : nam in ſapientibus viris,atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem, & Pythiam, Pythagoreos,ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe,vt cùm eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet, vas factus alter eius ſiſtendi: vt ſi ille non *reuertiſſet, moriendum eſſet ſibi ipſi. Qui cùm ad diem ſe recepiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit, vt ſe inimicitiam tertium adſcriberent. Cùm igitur id, quod vtile videtur in amicitia cum eo,quod honeſtum eſt,comparatur;iaceat vtilitatis ſpecies,valeat honeſtas. Cùm autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur;religio,& fides anteponatur amicitiæ. Et ſic habebitur is,quem exquirimus,delectus officij.

Damon & Pythias nobile par amicorum.

*Reuertiſſe ad diem.

Iaceat pro negligatur.

In publicis conſultationibus ſemper honeſtum falſa vtilitate potiùs habendum,neque conſilium vllum videri vtile oportere,quod cum honeſto pugnet. Atque huius rei vtramque in partem exempla.

SEd vtilitatis ſpecie in Republica ſæpiſſimè peccatur, vt in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciuerunt, vt Æginetis (qui claſſe valebant) pollices præciderentur. Hoc viſum eſt vtile : nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. ſed nihil, quod crudele, vtile. Eſt enim hominum naturæ (quam ſequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam, peregrinos vrbibus vti prohibent, eóſque exterminant, vt *Penæus apud partes noſtras, Papius nuper. Nam eſſe prociuis, qui ciuis non ſit, rectũ eſt non licere ; quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules Craſſus & Scæuola : Vſu verò vrbis prohibere peregrinos,

In Corintho delenda,falſa vtilitatis ſpecies fefellit Romanos : nihil enim vtilior fit quod crudeliter.

Ægina inſula è regione Atticę Pyræus portus Athenarum.

*Patronius.

peregrinos, ſanè inhumanum eſt. Illam præclara, in quibus publicæ vtilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra Reſp. cùm ſæpe aliàs, tum maximè bello Punico ſecundo, quæ, Cannenſi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus ſecundis. Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, vt ſpeciem vtilitatis obſcuret. Athenienſes cùm Perſarum impetũ nullo modo poſſunt ſuſtinere, ſtatuérntq; vt, vrbe relicta cõiugibus, & liberis Trœzene depoſitis, naues conſcenderent, libertatémque Græciæ claſſe defenderent, * Cyrſilium quendam ſuadentem, vt in vrbe manerent; Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille ſequi vtilitatem videbatur: ſed ea nulla erat, repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victoriam eius belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſiliũ Reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulauitque, vt aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clam incendi poſſe: quo facto, frangi Lacedæmoniorũ opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cùm audiuiſſet, in concionem magna expectatione venit, dixítque perutile eſſe conſiliũ quod Themiſtocles afferret, ſed minimè honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne vtile quidem putauerunt, totámque eam rem, quam ne adiuuerant quidem, autore Ariſtide repudiauerunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, ſocios vectigales habemus. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe vtile; ne tũ quidẽ, cũ id quod vtile eſſe putes adipiſcare. Hoc enim ipſum vtile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.

Cannenſi, à Cannis vico Apuliæ, vbi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili ciuium & ſociorum Rom. multitudine cæſus.

Trœzen in Peloponneſo, in ſinu Argolico, quæ olim Poſidonia dicta.

*Cyrſilium, alij Lycidam fuiſſe ſcribũt. Hiſtoria eſt apud Demoſthenem ὑπὲρ τῶν στεφάνων λόγῳ

Sic accipiendi erant qui nuno tyrannis noſtris omnia, vel turpiſſima ſuadent, modò quæſtuoſa.

Gytheum nobile nauale Lacedæm.

In altero notatus Pompeius, qui ex Piratis à ſe victis, aliquot millia per colonias diuiſit: in altero Cæſar, qui Campanorum agros diſtribuit.

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & vtilis. Fingit autem speciem quandam iuris consulterum more; deque ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine, & iure ciuili moderatur.

SEd incidunt (vt supra dixi) sæpe causæ, cùm repugnare vtilitas honestati videatur; vt animaduertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate coniungi. Eius generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus, ab Alexandria profectus Rhodum, magnũ frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodijs, an silentio suũ quàm plurimo venditurus? Sapiẽtem, & bonum virum fingimus de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; set dubitet, an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & graui Stoico: aliud Antipatro, discipulo eius homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, vt ne quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret Diogeni, venditorẽ, quatenus iure ciuili cõstitutũ sit, dicere vitiam oportere, cætera sine insidijs agere: &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm ceteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia qui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte Quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati; eáque lege natus sis, vt ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, vt vtilitas tua, cõmunis vtilitas sit; vicissim, & æquè

Soluisse neutraliter, id est, nauigasse.

Festius Dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

æquè cõmunis vtilitas, tua ſit; celabis homines, quid ijs adſit cõmoditatis, & copię? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura Deorum ſit, quis ſit finis bonorũ; quæ tibi plus prodeſſent cognita, quàm tritici vtilitas. Sed non, quicquid tibi audire vtile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immò verò (inquit ille) neceſſe eſt: ſiquidem meminiſti eſſe inter homines naturâ coniunctam ſocietatem. Memini, inquit ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, vt nihil ſuũ cuiuſque ſit? Quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quicquã eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: Quamuis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciã: ſed ita expedire, vt turpe non ſit. Ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quę ipſe norit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur in omnibus * cubiculis apparere ſerpentes: malè materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædèſque vendiderit pluris multò; quàm ſe venditurum putârit; num * id iuſtè, an improbè fecerit? Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim eſt aliud, erranti viam non monſtrare (quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt) ſi hoc non eſt: emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare: nam eſt ſciẽtem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà. Nũ te emere coegit, qui ne hortatus quidẽ eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi qui proſcribunt villã bonã, (vt ipſi aſſerunt) benèq; ædificatã, nõ exiſtimãtur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificat, ratione; multo

* Quidam cubilibus legunt pro latebris.

* *Alias, iniuſtè aut improbè.*

Publicæ execrationes Athenienſiũ in eos, qui viam erranti non monſtrarent. Tabula rerum venalium.

multò minùs, qui domum non laudârunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini iussu ita præco prædicet, Domum pestilentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis dubijs ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur vtilium fieri cum honestis sæpè, dissensio.

Præco, auctionarius.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omninò viro bono neque simulandũ esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causa; etiamsi mos, legésque ciuiles quædam reticeri non vetent.

QVæ dijudicanda sunt: Non enim, vt quæreremus, exposimus, sed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, *cum quid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis; eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile est vitiorũ subire nomina? Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (vt ipse dicere solebat) con-

Aliud celare aliud reticere.

* *Quicquid retinent.*

Turpe celare quod est, turpius mentiri quod non est.

contuliſſet, dictabat ſe hortulos aliquos velle emẽre, quò inuitare amicos, & vbi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam facere Syracuſis, dixit, venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere vti Cannio (ſi vellet) vt ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos inuitauit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, vt argentarius qui eſſet, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab eis petiuit, vt ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur: dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio * apparatum erat conuiuium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro ſe quiſque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij piſces abijciebantur. Tum Cannius, Quæſo, inquit, quid eſt, ô Pythi? tantúmne piſcium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco eſt, Syracuſis quicquid eſt piſcium hic aquatio, hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet. Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit: & emit inſtructos. Nomina facit, negotium conficit. Inuitat Cannius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe maturè, ſcalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quod ſciam) inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent, itaque heri mirabar, quid accidiſſet. Stomachari Cannius: ſed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat de Dolo malo formulas. In quibus ipſis, cum ex eo quæreretur, quid eſſet Dolus malus, reſpondebat, cùm eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſanè luculenter, vt ab homine perito definiendi,

Fabula perquàm amœna, quo ſitu Græculus Cannio impoſuerit.

* *Paratum erat.*

Grauatè, vel grauatim inuitus & vix.

Nomina facit, debitorem ſe conſtituit.

Formulas iuris regulas. Quod dolo malo geſtum eſt, id in integrum reſtitui oportet.

niendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factũ eorum poteſt vtile eſſe, cùm ſit tot vitijs inquinatum. Quòd ſi Aquiliana definitio vera eſt, ex omni vita ſimulatio, diſſimulatióque tollenda eſt. Ita nec, vt emat melius, nec, vt vendat, quicquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus, vt tutela xij tabulis, & circumſcriptio adoleſcentium lege * Latoria: & ſine lege, iudicijs, in quibus ex fide bona * agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei vxoriæ, Melius, Æquius. In fiducia, vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt vlla pars ineſſe fraudis: aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut malitiosè poteſt? Dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione (vt ait Aquilius) continetur, Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor, nec, qui contrà ſe liceatur, emptor opponet. Vterque ſi ad eloquendum venerit, non plus, quàm ſemel eloquetur. Q. quidem Scæuola P. filius, cum poſtulaſſet, vt ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur, ídque venditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit centum millia. Nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget, ſapientis negant: vt etiamſi minoris, quàm poruiſſet, * vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios Bonos, alios Sapientes exiſtimant. Ex quo Ennius. Nequicquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret: Verè id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, video in his libris, quos de officijs ſcripſit. Q. Tuberoni differentem, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges,

Circumſcribere, circumuenire, circumducere.
* *Aliàs pleßeria.*
* *Aliàs plétoria.*
* *Aliàs addatur.*
Bona fidei iudicia.
Inter bonos benè agier.
Verba ſunt ſolemnia, quibus in negotijs bonæ fidei vtebantur.
Nouæ Scæuolæ in emendo inſegnitas.
Iudicaretur, id eſt, æſtimaretur.
Semel, id eſt, vt ſtatim ſummum prætiũ eloqueretur.
Simile eſt vendere minoris, quàm poſſis, & emere pluris quàm poſſis.
Ex Ennij Medea.
* Emiſſet.

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque Reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum, (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino se negat facturũ compendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est: perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè iustum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est vtile peccare, quia semper est turpe: Et quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est vtile. Ac de iure quidem prædiorum sancitum est apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nã, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautũ, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnã subiret: à Iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Vt, cum in arce augurium Augures acturi essent, iussi essẽtq; Titum Claudium, Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius, cùm demolitus esset, cognouisset que Claudiũ ædes postea proscripsisse, quàm esset, ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitriũ illum adegit, *quid sibi de ea re facere oporteret, ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus, sic

Compendiũ, id est, lucrũ.

Linguá nuncupata, veterum iurisprudentium sermo.

Id Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* *Quicquid sibi dare facere oportet.*

sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit; cùm in venundando rem eam scisset, & non pronunciasset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor. Quòd si rectè iudicauit: non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium venditor tacuit: sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster, C. Sergio Oratę vendiderat ædes eas, quas ab eodē ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Ius Crassus vrgebat, quòd vitium venditor non dixisset; sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt; Philosophi, quatenùs ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiamsi excitaturus non * sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt: sic tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter deprauationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciti, aut iure ciuili: naturæ tamen lege sancitum est. Societas est enim

Seruiebant, id est, debebant seruitutem.

Rigor iuris. Vrgebat, id est, premebat.

Æquitas.

Quid inter leges & Philosophorum dogmata.

* *Sis bestiam nec agit.*

enim (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem, quæ pateat * omnium inter omnes: interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; proprior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse voluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuò Gentium, quod autem Gentium, idem Ciuile esse debet. Sed nos veri iuris, germanæque iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus; vmbra & imaginibus vtimur, eásque ipsas vtinã sequeremur. Feruntur enim ex optimis * naturæ, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa? Vti ne propter te, fidémue tuam captus, fraudatúsne sim. Quàm illa aurea? Vt, inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. Sed qui sunt boni, & quid sit Bene agier, magna quæstio est. Q. quidem Scæuola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus * adderetur, Ex fide bona: fidéque bonæ nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitę societas continetur. In his magni esse iudicis, statuere (præsertim cùm in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult quidem videre se esse prudentiam, sed abest ab ea, distátque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prędijs solùm ius ciuile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat; sed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Quæ enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Ædilium. Hæredum alia est causa: Ex quo intelligitur, quo-

* *Hominum inter homines.* Ius gentium, ius ciuile continet, non contra. Iuris formulæ à diuina & naturali ratione ductæ.

* *Naturæ principijs, & ver.*

* *Adderetur ex fide.*

In mancipijs, id est, seruis aut ancillis quæri solet, an sana, an fugitiua, an furacia.

niam iuris natura fons ſit, hoc ſecundum naturã eſſe, neminem id agere, vt ex alterius prædetur, inſcitia. Nec vlla pernicies vitæ maior inueniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia naſcuntur, vt vtilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit iniuria? Periclitemur (ſi placet) & in ijs quidẽ exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum fortaſſe non putat. Nequè enim de ſicarijs, veneficis, teſtamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt: qui non verbis ſunt, & diſputatione Philoſophorum, ſed vinculis, & carcere * caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quę faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Baſilij, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines eiuſdem ciuitatis potentiſſimos; qui cùm illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ: alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. Quid ergo? ſatin' hoc eſt, vt non deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Baſilius Marcum Satyrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet hæredem; hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) non erat equum principes * ciues rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim ſi is, qui non defendit iniuriam, neque propulſat à ſuis, cùm poteſt, iniuſtè facit, vt in primo libro diſſerũi: qualis habendus eſt is, qui non modò non repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint

* Peccare.

* Aliàs caſtigandi.

Teſtamentum falſum. Notati Craſſus & Hortenſius.

* Ciuitati.

Hæredipetæ turpes.

ſint malitioſis blanditijs officiorum, nō veritate, ſed ſimulatione *acquiſitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honeſtum videri ſolet: falsò. Nam eadem vtilitatis, quę honeſtatis, eſt regula: qui hoc non *prænideriſt, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans, eſt illud quidem honeſtum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere; qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, vt, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletum teſtamenta nomen eius irrepere, hac vi non vtetur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omninò neminem vnquàm ſuſpicaturum. At ſi dares hanc vim M. Craſſo, vt digitorum percuſſione hęres poſſet ſcriptus eſſe, qui re vera non eſſet hæres; in foro (mihi crede) ſaltaret. Homo autem iuſtus, & is, quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, qui ſit vir bonus, neſcire fateatur. At verò ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit, noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quedam quaſi veneno perficiat, vt veros hæredes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod vtile ſit, quódque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec vtile eſſe, quod ſit iniuſtum. Hoc qui non didicerit, bonus vir eſſe non poterit. Fimbriam conſularem, audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Luctatio Pythiæ fuiſſe, Equiti Romano ſanè honeſto, cùm is ſponſionem feciſſet, Ni bonus vir eſſet: Itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem nunquam iudicaturum; ne aut ſpoliaret fama probatum hominē, ſi contrà iudicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum aliquem eſſe, cùm ea res in-

* Quæſitæ.

* *Aliàs, periuideriſt.*

Supini, & quibus loqui non liceret, digitulo crepitantes quippiam ſignificabant.

Notionem formam, & ſpeciem dicit.

De patre, pro à patre inuſitatius.

Exaggeratio eſt à Socrate ad Fimbriā, à Fimbria ad ruſticos.

numerabilib. officijs & laudib. cõtineretur. Huic igitur viro bono, quẽ Fimbria etiã, non modò Socrates, nouerat, nullo modo videri potest quicquã esse vtile, quod nõ honestũ sit. Itaq; talis vir nõ modo facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nõnne est turpe dubitare Philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est vetustate prouerbium: cùm enim fidem alicuius, bonitatémque laudant, Dignũ esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam: nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quẽ paulò ante fingebã digitorũ percussione hæreditates omniũ posse ad sese conuertere? Vt enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestũ fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id vtile sit, effici non potest, aduersante etiam & repugnante natura. At enim, cùm permagna prędmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe Consulatus longè abesset, & iam septimum annum post prętură iacéret, neque petiturus vnquam Consulatum videretur; Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cùm ab eo, Imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellũ illum *producere: si se Consulem fecissent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, iustitiáque discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiã falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tũ, cùm Prętor esset, collegiúmque Prætorũ Tribuni plebis adhibuissent, vt res nũmaria

Lusus genus erat micatio digitis repentè motis Cic. de diuinatione. Quid est enim sors? Idem propemodum quod micare quod talos iacere, quod tessera. Citat idem adagium & in secundo de finib. lib.

Notatus Marius, qui consulatus gratia ab officio recesserit.

* *Ducere.*

Notatus Gratidianus, qui colligatum communem gratiam ad se propriè transtulit.

maria de communi ſententia conſtitueretur, (iactabatur enim temporibus illis nummus, ſic, vt nemo poſſet ſcire, quid haberet.) Conſcripſerunt communiter edictũ cum pœna atq; iudicio, conſtituerúntq; vt omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent, & cæteri quidẽ alius alio: Marius à ſubſellijs in roſtra rectâ idq; quod cõmuniter compoſitũ fuerat, ſolus edixit. Et ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo vnquam multitudini fuit charior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnũ: illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: vt Mario, præripere collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valdè vtile videbatur. Sed omnium vna regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod vtile videtur, turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne videatur eſſe vtile. Quid igitur? poſſumúſne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? Explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas; quæ ſit in ea ſpecies, forma, vt notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minus. Eſt ergo vlla res tanti, aut commodũ vllum tam expetendum, vt viri boni & ſplendorem & nomen amittas? Quid eſt, quod afferre tantum vtilitas iſta, quę dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiámque detraxerit? Quid enim intereſt, vtrum ex homine ſe cõuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodò potentiam conſequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum

Explica, nam ſuperius complicatam dixit notionem.

habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile enim videbatur plurimum posse alterius iniuria: id quàm iniustum in patriã, quàm inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam vt potero, inconditè fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Etheocles, vel potiùs Euripides, qui id vnum solum quod omnium sceleratissimũ fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. Dominúsque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autẽ fatetur, honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse vtile: qua hũc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Potest enim, Dij immortales, cuiquam esse vtile fœdissimum, & teterrimum parricidium patriæ: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigẽda vtilitas est, & quidem sic, vt hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen vnũ sonare videantur. Nunc * adeo ad vulgi opinionẽ. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id iniustè consecutus sit, inuenio, cùm ad veritatem cœpi reuocare rationem. Possunt enim cuiquam esse vtiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum, periculorúmque plenissima?

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adiunxerit ducta eius filia.

Euripidum carmen à Cæsare vsurpatum.

εἰ παρὰ δίκαιον χρὴ, τυραννίδος περὶ κάλλιστον ἄδικεῖν, τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

* Adeo.

Multi

Multi iniqui, atque infideles regno pauci sunt boni,

Inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui tum exercitu Pop. Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, seruire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cùm eius vitæ ea conditio sit, vt, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc vtilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse vtile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpè aliàs, tum Pyrrhi bellò à C. Fabritio, Consule iterùm, & à senatu nostro iudicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum vltrò intulisset, cúmque de Imperio certamen esset cũ Rege generoso, ac potente: perfuga ab eo venit in castra Fabritij, eique est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, vt clã veniisset, clàm in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: ídque eius factum à Senatu laudatum est. Atque si speciem vtilitatis, opinionémque quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium Imperij sustulisset: sed magnũ dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hâc vrbe, qualis Aristides Athenis fuit; vel Senatui nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hostè certare, an venenis? Si gloriæ causa Imperium expetendũ est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse vtiles cũ infamia.

Historiæ à Pyrrhi medico epistolam Fabricio missam narrant.

infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi. Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex Senatus consulto liberauisset, vt hæ rursus vectigales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderimus. Ei senatus est assensus. Turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. At aucta vectigalia. Vtile igitur. Quoúsque audebunt dicere, quicquam vtile, quod non honestum? potest autem vlli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, vtile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium, vectigaliáque defendere; omnia publicanis negare, multa socijs: cùm in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autē addebat, Vincat Vtilitas. Potiùs diceret non esse æquam, quia non esset vtilis Reip. quàm cùm æquam, esse diceret, non esse vtilem fateretur.

Turpis, eóque nec vtilis, L. Philippi sententia.

Cato perstrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat vtilitas.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officijs Heccatonis talium quæstionum: sítne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere? In vtramque partem disputat: sed tamen ad extremum, vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quæritur si in mari iactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs iacturam faciat, quàm seruuli vilis? Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens,

ens, ſi potuerit? Negat, quia ſit iniurium. Quid dominus nauis, eripiétne ſuum? Minimè non plus, quàm ſi nauigantem in alterũ eijcere de naui velit, quia ſua non ſit. Quoad enim perueniatum ſit eò, quò ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed nauigantium. Quid ſi in vna tabula ſint duo naufragi, æquè ſapientes * ſibíne vterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò; ſed ei, cuius magis interſit vel ſuâ, vel Reip. cauſa viuere. Quid, ſi hęc paria in vtroque? Nullum erit certamen, ſed, quaſi in ſorte aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, ſi pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium, indicétne id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtabit omnibus officijs? Imò verò: ſed ipſi patriæ cõducit, pios habere ciues in parentes. Quid, ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſilebítne filius? Imò verò obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit: minabitur etiam: Ad extremum, ſi ad perniciem patrię, res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoluturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis? Diogenes ait, Antipater negat, cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere? Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia? Non ea, quę niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putet vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit mille denariũm? Perſpicuum eſt

Sumpta, conducta.

*Vetus exemplar, ſibi vter rapiat.

*In micando.

Agere cuniculos, vt antè, agere rimas.

Fugiés quod duraturum non ſit.

Redhibitio, cùm venditorem, emptor pretium recipit, verbum eſt iuriſconſultorum.

*Non dicenda

eſtiam, & quid mihi videatur; & quæ ſit inter eos Philoſophos quos nominaui, controuerſia. Pacta, & promiſſa ſempérne ſeruanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt prætores dicere ſolent) facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; ne illo medicamento vnquam poſtea vteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot pòſt inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti: quid faciendum ſit, cum ſit is inhumanus, qui non concedat vti; nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vitæ; & ſaluti conſulendum eſt. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſi ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, vt antequàm hæreditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quod aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat quod promiſerat ille, necne? Promiſiſſe nolem, & id arbitror fuiſſe grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquot tempus contulerit; vt vel ſaltare eum, cùm patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quę non ſunt ijs ipſis vtilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quicquid optaſſet: optauit, vt in currum patris tolleretur: ſublatus eſt, * atque is antequam conſtitit, ictu fulminis deflagrauit. Quanto melius fuerat, in hoc, promiſſum patris non eſſe ſeruatum? Quid? quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitum Hippoliti, filij ſui, cùm is patri ſuſpectus eſſet de nouerca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus.

Aqua intercus, quæ hydrops, aut hydropſis.

De ſole & Phaethonte filio.

* *Atque quàm conſtitit.*

Theſeo & Neptuno.

luctibus. Quid, Agamemnon cùm deuouiſſet Dianę, quod in ſuo regno pulcherrimũ natum eſſet illo anno immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promiſſum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendũ fuit: Ego & promiſſa non facienda nonnunquam. Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum ſit: non reddere, officium. Quid? ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ? reddatne depoſitum? Non credo: facies enim contra Remp. quę debet eſſe, chariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta videntur eſſe, temporibus fiunt non honeſta: Facere promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita, commutata vtilitate, fiunt non honeſta. Ac de ijs quidem, quę videntur eſſe vtilitates contra iuſtitiam, ſimulatione prudentię, ſatis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur eſſe vtilia, neque ſunt, quàm ſint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem, quam vult imitari Malitia: itémque de iuſtitia (quæ ſemper eſt vtilis) diſputatum eſt.

De Agamẽnone, & filia immolata.

De Fortitvdine.

RElIquæ ſunt duæ partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentes magnitudine, & præſtantia cernitur: altera in confirmatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyſſi, vt quidem poetæ Tragici prodiderunt; nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt; ſed inſimulant eum tragœdiæ ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe. Non honeſtum conſilium. At vtile (vt aliquis fortaſſe

Vlyſſes ne ad Troiam iret, furorem ſimulauit, agrũ prociſſũ ſale ſerens. Palamedes odoratus illius aſtutiam filiam eius, quà ſulcus ducendus e-

rat, obiecit. Vlysses arte aratrum suspendit, Itaque detecta fraus. Cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit. Ex tragœdia quapiam senarij sunt. * Qui ire.

tasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An vllum tu deo in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abijciendã: quoniam, quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlissem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace.

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit, ne coire, institit.*
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Iustius percepisset malitiosam audaciam,
Fidei sacratę ius perpetuò fefellerat.

Ille verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit.) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Attilius Regulus, cùm cõsul iterùm in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo, Lacedęmonio, imperatore autem parte Annibalis, Hamilcare; iuratus missus est ad Senatum, vt, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem: is cum Romam venisset, vtilitatis speciem videbat, sed eam (vt res declarat) falsam iudicauit: quæ erat talis: manere in patria, esse domi suæ cum vxore, cum libris; quam calamitatem accepisset in bello, commune fortunæ bellicæ iudicantem, tenere Cõsularis dignitatis gradum. Quis hæc negat esse vtilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores quæris authores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere: nihil, quod homini accidere

cidere posſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In Senatum venit, mandata expoſuit: ſententiam nè diceret, recuſauit: quamdiu iureiurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe Senatorem, Atque illud etiam (ô ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem vtilitati ſuæ!) reddi captiuos, negauit eſſe vtile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cùm valuiſſet authoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem redijt: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque verò tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtè, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci; ſed iuſiurandũ conſeruandũ putabat. Itaq; tum, cum vigilando negabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex, captiuus; & periurus Conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non ſenſerit captiuos remittendos, verumetiam diſſuaſerit. Quomodò ſtultè? etiámne ſi Reip. conducebat? Poteſt autẽ, quod inutile Reip. ſit, id cuiquã ciui vtile eſſe? Peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm vtilitatem ab honeſtate ſeiungunt. Omnes enim expetimus vtilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter vllo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquã poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate vtilia reperire, propterea illa prima, & ſumma habemus: vtilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſariũ ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num, iratum timemus Iouem? At hoc quidem commune eſt omnium Philoſophorum (non eorum modò, qui Deum nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt) nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus

nocere

nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatẽ peruerteret. Anne turpiter faceret? Primùm, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistíne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quanquam ab impio Rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam vtilia, quæ non sint: si se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: vt hoc ipsum videtur honestum, conseruandi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse, sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde vtile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum valet. Sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad iustitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis! Qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidẽ Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere: Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima authoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem,

Minima de malis eligenda.

Eclipsis vsitata in sermonibus vulgo vsurpatus.

Iusiurandũ.

Fides in Capitolio Iouis proxima.

Certe concedentis.

diocrem, ſed haud ſcio an grauiſſimum, Regulum, nolite (queſo) vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij cauſa, cruciatum ſubierit voluntarium? Nam, quod aiunt, Minima de malis, id eſt, vt turpiter potius, quàm calamitosè: an eſt vllum maius malum turpitudine? Quæ, ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa deprauatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, neruoſius qui iſta diſſerunt, ſolùm audent malum dicere id, quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſeruiendum fuit. Sed ſi * hoc ſibi ſumunt, Nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra periurio. Eſt autem ius etiam bellicum, fidéſque iuſiurandi ſæpe hoſti ſeruanda. Quod enim ita iuratum eſt, vt mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandū eſt: quod aliter, id ſi non feceris, nullum periurium eſt. Vt, ſi prædonibus pactum pro capite prætium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. Non enim, falſum iurare, peierare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur, (more noſtro) id non facere, periurium eſt. Scitè enim Euripides,

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionéſque bellicas, & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim & legitimo hoſte res gerebatur, aduerſus quem & totum ius fœciale, & multa ſunt iura communia.

Neruoſius vt Stoici: Remiſſius, vt Peripatetici.

* *Hinc.*

Iuſtis hoſtibus pacta præſtanda, latronibus nihil oportet.

Quid peierare.

In Hippolyto coronato.

ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

Quod

Rom. exercitus in Caudinis furcis ſub iugum miſſus à Samnitibus.

Quod ni ita eſſet, nunquam claros viros Senatus vinctos hoſtibus dedidiſſet. At verò T. Veturius, & Spurius Poſthumius, cùm iterum conſules eſſent, quia (cùm malè pugnatum apud Caudiũ eſſet, legionibus noſtris ſub iugum miſſis) pacem cũ Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, Senatúſq; fecerant, Eodémq; tẽpore T. Numitius, Q. Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta dediti ſunt, vt pax Samnitum repudiaretur. Atque huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, & autor fuit. Quod idem multis annis poſt C. Mancinus, qui, vt Numãtinis, quibuſcum ſine Senatus authoritate fœdus fecerat; dederetur, rogationem ſuaſit eam, quàm Lucius Furius, & Sextus Attilius ex Senatuscõſulto ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hic ea, quæ videbatur vtilitas, plus valũit, quàm honeſtas: Apud ſuperiores vtilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis authoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim: Quaſi verò forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficiſcebatur, cùm præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo iudicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, vt eſſet iudicium Senatus: cui niſi ipſe author fuiſſet, captiui profectò Pœnis redditi eſſent; ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod quia patriæ non vtile putauit, idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valde vtile ſit, id fieri honeſtum: imò verò eſſe, non fieri, eſt enim nihil vtile, quod idem non honeſtum: nec quia vtile, honeſtum: ſed quia honeſtũ, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis,

haud

haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud eſt admiratione dignum, quòd captiuos retinendos ſenſuerit. Nam quòd redijt, nobis * nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad aſtringendam fidem iureiurando maiores arctius eſſe voluerunt, Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant ſacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides: indicant notationes, animaduerſionéſque Cenſorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabant. L. Manlio, Auli filio, cum Dictator fuiſſet, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet: criminabatur etiam, quòd Titum filiũ, qui poſteà eſt Torquatus appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet. Quod cùm audiſſet adoleſcens filius, negotiũ exhiberi patri, accurriſſe Romam; & prima luce Pomponij domum veniſſe dicitur. Cui cùm eſſet nunciatum, quòd illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem, arbitraretur, ſurrexit è lectulo, remotíſque arbitris, ad ſe adoleſcentem iuſſit venire. At ille, vt ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, iurauítque ſe illum ſtatim interfecturum, niſi iuſiurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit, docuit, cur ſibi à cauſa deſiſtere neceſſe eſſet. Manlium miſſum fecit: tantum temporibus illis iuſiurandum valebat. Atque hic T. Manlius is eſt, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: Magnus vir inprimis, & qui nuper indulgens

* Non.

Quanta antiquitus iuriſiurandi religio.

Pomponius iuſiurandum etiam metu extortum præſtandum putauit.

Torquati cognomen.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amauit, idem filium securi percussit.

dulgens in patrem; idem acerbus, & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando; sic decem illi, quos post Canensem pugnam iuratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuertisse, à Senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui paulo postquàm egressus erat è castris, redijsset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatũ se esse iureiurando interpretabatur: non rectè. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas peruersè imitata prudentiam. Itaque decreuit Senatus, vt ille veterator, & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, & Varrone, consulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd Senatus, populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur vtilia, vincuntur. * Acilius autem qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eósque à Censoribus, omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim ea, quæ timido animo, humili, demisso, fractóque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videtur, non

* Atilius.

quod

quod Repub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe vtilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia.

De Temperantia.

Reſtat quarta pars, quæ decorè, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quicquam vtile eſſe, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerij Philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt: virtutémque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quòd efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis, floret Epicurus; eiuſdem ferè adiutor, autórque ſententiæ. Cum his, velis equiſque (vt dicitur) ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modò vtilitas, ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, eiúſque conſtitutionis ſpe explorata (vt à Metrodoro ſcriptum eſt) continetur; certè hæc vtilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam vbi primùm prudentiæ locus dabitur? An, vt conquirat vndíque ſuauitates? Quàm miſer virtutis famulatus, ſeruientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe iucundius; quid cogitari poteſt turpius? Iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorũ, laborúmque contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hic dicit) ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona, voluptate terminauerit, mala dolore, vt, ſi illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa mul-

Cyrenaici Epicurei ab Ariſtippo Cyrenaico. Annicerij ab Annicere, qui priorem Sectam emendauit. Obſoletis, id eſt, obſcuratis. Velis equiſque, prouerbialiter.

Aquæ hæret. tis locis, ſed aqua hæret, vt aiunt: Nam qui poteſt Temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? Eſt enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem, conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallidè tergiuerſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam, ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iuſtitia vacillat, vel iacet potiùs, omnéſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quàm Amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, vtilitatémue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam vt vtilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico, qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauiſſent. Non recipit iſtam coniunctionem honeſtas: aſpernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis diſputata. Nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ videretur vtilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem vtilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate

De finibus bonorum & malorum.

neſtate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, vtilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, vt acceperis, quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed vt, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clara voce patria reuocaſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his, temporis quantùm poteris: poteris autem, quantùm voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem (vt ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lętabere.

Marci Tullij Ciceronis libri tertij de Officijs finis.

M. T. CICERONIS LÆLIVS, SIVE DE AMICITIA DIALOGVS AD T. POMponium Aticum.

PRAEFATIO.

Lælius Scæuolæ Augurtis, & Fannij ſocer.

QVintus Mutius Augur Scæuola multa narrare de L. Lælio, ſocero ſuo, memoriter, & iucundè ſolebat, nec dubitare illū in omni ſermone appellare Sapientem. Ego autem à patre, ita eram deductus ad Scæuolam, ſumpta virili toga, vt quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieríque ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me

Toga viriles mores exigebat.

Scæuola pontifex.

ad Pontificem Scæuolam contuli, quem vnum noſtræ ciuitatis & ingenio, & *induſtria præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad

* *Iuſtitia.*

Hemicyclos cathedra in modum medij circuli.

Augurum. Cum ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem (vt ſolebat) cum & ego eſſem vnà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè multis erat in ore. Meminiſti enim profectò (vt opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio vtebare multùm, cum is tribunus Pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, oſſideret, quicum coniunctiſſimè, & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tū Scæuola, cum in eam ipſa mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cuius diſputationis

Pomponius Atticus.

P. Sulpitius & Q. Pompeius, quorum alter tribunus, alter verò cōſul fuit.

tionis ſententias memoriæ mandaui, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, ne Inquam, & Inquit, ſæpiùs interponeretur. Atque ideò feci, vt tanquam à præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpè mecum ageres, Attice, vt de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res, tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate, viſa eſt: itaque feci non inuitus, vt prodeſſem multis tuo rogatu. Sed vt in Catone maiore feci (qui eſt ſcriptus ad te de Senectute) Catonem induxi ſenem diſputantẽ, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur; quàm eius, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cum accepiſſemus à patribus maximè memorabilẽ C. Lælij & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe. C. Lælij perſona viſa eſt i donea mihi, quç de amicitia ea ipſa diſſereret, quę diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scæuola. Genus autem hoc ſermonum, poſitũ in hominum veterum authoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere grauitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, vt Catonem, non me loqui exiſtimem. Sed, vt tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de Amicitia ſcripſi. Tũ eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad ſocerũ veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius, cuius tota diſputatio eſt de amicitia: quã legens tu ipſe cognoſces. FANNIVS. Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior: ſed exiſtimare

Cato maior.

C. Lælij & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet grauitatis ſermo poſitus in authoritate veterum & illuſtrium virorum.

A little while

debes,omnium oculos in te esse coniectos ; vnum te sapientem,& appellant, & existimant: tribuebatur
L.Acilius. hoc modo M. Catoni, Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed vterque alio quodammodo : Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur. Cato, quia multarum rerum vsum haberet,multáque eius & in Senaru & in foro vel prouisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur : propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. Te autē
Septē Græciæ sapientes. alio quodā modo dicunt, non solùm natura,& moribus, verùm etiam studio, & doctrina esse sapientem : nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare sapientem : qualem in reliqua Græcia neminem.
Socrates Apollinis oraculo sapientissimus iudicatus. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt,in numero sapientem non habent. Athenis vnum accepimus,& eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, vt omnia tua in te posita esse ducas,humanósque casus virtute inferiores esse putes.Itaque ex me quærunt credo, & ex hoc item Scæuola,quonam pacto mortem Africani feras,eóque magis quòd his proximis Nonis, cùm in hortos
Commentarij. D.Bruti Auguris,cōmentandi causa (vt assolet) veniissemus,tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem, & illum munus solitus esses obire.SCAEVOLA.Quærunt quidem,C. Læli,multi,vt est à Fannio dictum : sed ego id respondeo, quod animaduerti,te dolorem,quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte,ferre moderatè,nec potuisse non cōmoueri,nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAELIVS. Rectè tu quidem, Scæuola, & verè. Nec enim ab isto officio, quod semper vsurpaui cum valerem,

rem, abduci incommodo meo debui : nec vllo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat officij. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè : sed (vt mihi videris) non rectè iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, videram Caium : sed hinc comparentur Catoni, maximo, & spectato viro, Quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapientissimum iudicauit : Huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (vt iam cùm vtroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam erit : & vt confirmare possum, nemo certè fuit. Sed non egeo medicina : me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eò errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto : mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis grauiter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis negat actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet ; quid non est adeptus, quod homini fas esse optare? Qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superauit : qui consulatum petijt nunquam, factus est consul bis : primùm ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipub. penè serò : qui, duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio ; non modò præsentia, verùm etiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facillimis? de

Scipionis laus.

de pietate in matrem? liberalitate in ſorores? bonitate in ſuos? iuſtitia in omnes? Hæc nota ſunt vobis. Quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? Senectus enim quamuis non ſit grauis (vt memini Catonem vno anno antequàm mortuus eſt, mecum & cum Scipione diſſerere) tamen aufert eam viriditátem, in qua etiam *tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, vt nihil poſſet accedere. Moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit: de quo genere mortis difficile dictu eſt. Quid homines ſuſpicentur, videtis: hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætiſſimóſq; viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cùm Senatu dimiſſo, domum reductus ad veſperam eſt à patribus conſcriptis, à populi Romani ſocijs, & Latinis, pridiè quàm exceſsiſſet è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur potius, quàm ad inferos peruenisse. Neque enim aſſentior ijs, qui hæc nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorũ authoritas valet, vel noſtrorum maiorum, qui mortuis tam religioſa iura tribuerunt: quod non feciſſent profectò, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur; vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámq; Graciam (quæ nunc quidem deleta eſt, tum florebat) inſtitutis, & præceptis ſuis erudierunt: vel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſsimus eſt iudicatus: qui hon tũm hoc, tum illud, vt in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iiſque cum è corpore exceſsiſſent, reditum ad cœlum patere, optimóque & iuſtiſsimo cuique expeditiſsimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idem quaſi præſagiret, perpaucis ante

Scipionis mors à tota Roma deplorata.

* *Nunc.*

Quod anima ſit immortalis.

ante mortem diebus, cum & Philus & Mænilius adeſſent, & alij plures; tùq; etiam Scæuola mecum veniſſes, triduum diſſerüit de Repub. Cuius diſputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, vt optimi cuiuſque animus in morte facillimè euolet, tanquam è cuſtodia vinculiſque corporis: cui cenſemus curſum ad Deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc eius euentu, vereor, ne inuidi magis, quàm amici ſis. Sin autem illa * vereor, vt idem interitus ſit animorum & corporum, nec vllus ſenſus maneat: vt nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil eſt mali. Senſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus; & hæc ciuitas dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (vt ſupra dixi) actum optimè eſt, mecum autem incommodius: quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, ſic prius exire de vita. Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, vt beatè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim, quicum mihi coniuncta cura de Repub. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia communis: & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tã iſta me ſapientiæ (quam modo Fannius commemorauit) fama delectat, falſa præſertim; quàm quòd amicitiæ noſtrę memoriam ſpero ſempiternam fore; idque mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſeculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore. FAN. Iſtud quidem (Læli) ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, per gratum mihi feceris, ſpero item Scęuolę, ſi quemadmodũ ſoles de cæteris

Philus. Manlius.

* *Veriora.*

Quid ſit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de Amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit; atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius antetulerit: quamobrem vtrique nostrûm gratum admodum feceris. LAEL. Ego verò non grauarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus (vt dxit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quę in me est facultas? doctorũ est ista consuetudo, eáque Græcorum, vt ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò, Magnum opes est, egétque exercitatione non parua. Quamobrẽ, quę disputari de Amicitia possunt ab eis, censeo, petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantùm possum, vt amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secũdas, vel aduersas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad viuum reseco, vt illi, qui hæc subtilius disserũt, fortasse verè, sed ad communem vtilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus: Nos autem ea, quæ sunt in vsu, vitáque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurũ, cõcedántque, vt hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient, negabunt id nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur, pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magna constantia,

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

Pingui Minerua.

vt

vt hi fuerunt, quos modò nominaui: hos viros bonos, vt habiti ſunt, ſic etiam appellandos eſſe putemus: qui aſſequuntur, quantum homines poſſunt, naturam optimam rectè viuendi ducem. Sic enim perſpicere mihi videor, ita natos eſſe nos, vt inter omnes eſſet ſocietas quædam: maior autem, vt quiſque proximè accederet, itaque ciues potiores ſunt, quàm peregrini: & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipſa peperit; ſed ea non ſatis habet firmitatis. Namque hoc præſtat Amicitia Propinquitate, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. Sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maximè poteſt, quòd ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in angustum, vt omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumque rerum cum beneuolentia, & charitate, ſumma conſenſio. Qua quidem haud ſcio an, excepta ſapientia, quicquam melius homini ſit à Dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates; beſtiarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora ſunt caduca & incerta: poſita non tam in noſtris conſilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclarè illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec ſine amicitia eſſe vllo pacto poteſt. Iam virtutem ex conſuetudine vitæ, ſermonisque noſtri interpretemur: nec metiamur eam (vt quidam indocti) verborũ magnificentia, viróſq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios,

Natura optima rectè viuendi dux.

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia eſſe non poteſt.

Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix quæo dicere. Principio * cui potest esse vita vitalis (vt ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, vt tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque ac tu ipse, gauderet? Aduersas vero res ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudare: voluptates, vt gaudeas: valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquo te verteris, prelto est, nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aere (vt aiunt) pluribus locis vtimur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam et secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiens, communicansque leuiores. Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa sanctè præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur: verum enim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes absunt, & egentes abundant; & imbecilles valent; &, quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tanta eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura re-

* Qui potest.

Amicitia æquè necessaria, ac elementa.

rum

rum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus vlla, nec vrbs ſtare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur, quanta vis amicitiæ, concordiæque ſit; ex diſſentionibus, atque ex diſcordijs percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma ciuitas eſt; quæ non odijs, atque diſſidijs funditus poſſit euerti? EX quo quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt. Agrigentinus quidē doctum quendā virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totóque mundo conſtarent, quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidē omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; ſi quando aliquod officiū exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut cōmunicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hoſpitis, & amici mei M. Pacuuij fuerunt noua fabula? cùm ignorante rege, vter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, vt pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita vt erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret? Stantes autem plaudebat in re ficta. Quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? Facile indicabat ipſa natura vim ſuam; cùm homines, quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenùs mihi videor de amicitia, quid ſentirem, potiſſimè dixiſſe: ſi qua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab ijs, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius; quanquam etiam ab iſtis ſæpe quęſiui, & audiui, non inuitus equidem; ſed aliud quiddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum eſt de Republica diſputatum, affuiſſes: qualis tum patronus iuſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iuſtitiam iuſtiſſimo

Omnia ſine amicitia corruunt.

Empedocles.

Agrigentinus poëta, dicebat omnes res, & mundum totum conſtare ex amicitia.

Cauea. M. Pacuuij tragœdia de Oreſte & Pylade.

Filum orationis.

ſtiſſimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nónne facile ei erit, qui ob eam, ſumma fide, conſtantia, iuſtitiáq; ſeruatam, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim reſert, qua me ratione cogatis? Cogitis certè: ſtudijs enim generorum, præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſimè igitur mihi de amicitia cogitandi, maximè illud conſiderandū videri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia: vt in dandis, recipiendíſque meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſſet hoc quidem propriū amicitię, ſed antiquior, et pulchrior, et magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. Amor enim (ex quo amicitia eſt nominata) princeps eſt ad beneuolentiā coniungendam. Nam vtilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſeruantur cauſa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum: & quicquid in ea eſt, id & verum, & voluntarium eſt. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab *imbecillitate, orta amicitia: & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res vtilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt; quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facile earum appareat ſenſus. Quod in homine multò eſt euidentius. Primùm ex ea charitate, quæ eſt inter natos, & parentes; quæ dirimi (niſi deteſtabilis ſcelere) non poteſt. Deinde, cum ſimili ſenſus exitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur. Nihil eſt enim amabilius virtute,

Antiquior, id eſt, Nobilior.

Amor ex quo amicitia, à natura potius, quam ab imbecillitate orta.

Fictum & ſimulatum.

* *Indigentia.*

virtute; nihil quod magis alliceat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem, eos etiam quos nunquã vidimus, quodam modo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriam non vſurpet, quos nunquam viderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum; qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale: Ab altero propter probitatem eius, non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. Quòd ſi tanta vis probitatis eſt, vt eam vel in eis, quos nunquã vidimus, vel, quod manus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cùm eorum, quibuſcum vſu coniuncti eſſe poſſint, Virtutem, & bonitatem perſpicere videantur? Quanquam confirmatur amor et beneficio accepto, et ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, vt ſit per quam quiſque aſſequatur, quòd deſideret; humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum (vt ita dicam) ortum amicitiæ, quam ex inopia, atque indigentia naſci volunt. Quod ſi ita eſſet, * vt quiſque valetudinis minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus: quod longè ſecus eſt. Vt enim quiſque ſibi plurimùm confidit, & vt quiſque maximè virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, vt nullo egeat, ſuáque omnia in ſe ipſo poſita iudicet: ità in amicitijs expetendis, colendiſque maximè excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? Mihimè herclè. Ac ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicißim opinione

* Alias, vt quiſque minimùm in ſe.

fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quanquam vtilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt; non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberalesque sumus, non vt exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed (quòd omnis eius fructus in ipso amore inest) expetendam putamus. Ab ijs, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac diuinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatē, facta significatione probitatis. Quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propiùs admouent, vt & vsu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintque pares in amore, & æquales, propensiorésque ad benè merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maximæ capientur; & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & grauior, & verior. Nam si vtilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. SCAE. Tu verò perge, Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. FAN. Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Nó esse fœnerandum beneficium. Amicitia nó spe mercedis, sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut natura mutari non potest; ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

LABLIVS.

LAELIVS.

AVdite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me, & Scipionem de Amicitia disserebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel vt non idem expediret vtríque, incidere sæpè: vel vt de Repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpè dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingraueíscente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat incuntis ætatis; quòd summi puerorum amores sæpè vnà cùm prætexta,* & toga deponerentur. Sin autē ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdū contentione, vel luxuriæ, vel conditionis, vel cōmodi alicuius, quòd idem ādipiſci vterque non poſſet. Quòd ſi qui longiùs in amicitia prouecti eſſent, tamen sæpè labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent. Peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque, honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpè inter amiciſſimos exiſtiſſe. Magna etiam diſſidia, & plerunque iuſta naſci, cùm aliquid ab amicis quod rectum non eſſet, poſtularetur; vt aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriā. Quod qui recuſarent, quamuis honeſtè id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab ijs, quibus obſequi nollent; illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe facturos: eorum querela inueterata, non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiā odia gigni maxima, atque ſempiterna. Hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitijs, vt omnia ſubterfugere non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri,

Nihil difficilius, quàm amicitiam vſque ad extremum vitæ diem permanere.

Nulla maior peſtis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

deri. Quamobrem id primùm videamus, si placet, quatenùs amor in Amicitia progredi debeat. Nũ, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem, num, Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchũ, Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scæuola, cum ad me, qui aderam cum Lænate, & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, vt sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, vt, quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiámne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruisse. Videtis quàm nefaria vox? & herclè ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberij Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reipub. graues, iustásque persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cùm consiliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint; vel impetrare ab amicis, quicquid velimus: perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Luscinio familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis vnà Consules

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam mouens.

Deprecari, id est, à se crimen remouere.

Nefaria vox C. Blossij.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaueris.

Conſules & collegas in Cenſura: tum etiam cum ijs, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe M. Curium, & T. Coruncanum, memorię traditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quenquam horam ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra Remp. eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſent, ſcio impetraturos non fuiſſe; erant illi ſanctiſſimi viri fuerint. Æquè autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

* *Hoſtis.*

HÆc igitur prima lex in amicitia ſanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum ſi quis contra Remp. ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scæuola, locati ſumus, vt nos longè proſpicere oporteat futuros caſus Reip. Deflexit enim iam aliquantulùm de ſpatio, curriculóque conſuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnauit is quidem paucos menſes. Num quid ſimile pop. Ro. audierat, aut viderat? Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui; quid in P. Scipionem Naſicam effecerint, ſinè lachrymis non queo dicere. Nam Carbonẽ quoque, quẽ modo poſuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi ſuſtinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectẽ, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernicem, cũ ſemel cœpit, labitur. Videris, in tabella iã ante, quãta ſit facta labes, primò Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre iam videor pop. Rom. à Senatu diſiunctum, multi-

Prima lex in amicitia, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

tudiníque arbitrio res maximas agi. Plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo, quicquam tale conatur. Præcipiendũ eſt igitur bonis, vt ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt; nec minor verò ijs, qui ſequuti erant alterum, quàm ijs, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Perſico, ſeruitute Græciam liberaſſet, proptérque inuidiam in exilium miſſus eſſet, ingratè patriæ * iniuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus eſt nemo: itaq; mortẽ ſibi vterq; conſciuit. Quale talis improborũ conſenſio, non modò excuſatione amicitiæ regenda: non eſt, ſed potiùs omni ſupplicio vendicanda: vt ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, bellũ patriæ inferentẽ, ſequi. Quod quidem, vt res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi autẽ non minori curæ eſt, qualis Reſpub. poſt mortem meam futura ſit, quàm quàlis hodiè ſit.

* *Alias, inuidiæ.*

Coriolanus, & Themiſtocles mortem ſibi conſciuerunt.

HÆc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, vt ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit: cõſilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimùm in amicitia amicorum benè ſuadentiũ valeat autoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modo apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit; & authoritati adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapientes fuiſſe habitos in Græcia, placuiſſe opinor

nor mirabilia quædam, ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiendas eſſe nimias amicitias; ne neceſſe ſit, vnum ſollicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuíque rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commódiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beatè viuendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiũt etiam multò inhumanius, (quem locum breuiter perſtrinxi paulò antè) preſidij, adiumentíque cauſa, non beneuolentiæ, neque charitatis, amicitias eſſe expetendas. Itaque, vt quiſq; minimũ firmitatis habeat, minimúmque virium; ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm viri: & inops, quàm opulenti: & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil iucũdius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neque enim eſt conſentaneum, vllam honeſtã rem, actionémue, ne ſollicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptã deponere. Quod ſi curã fugimus, virtus fugiẽda eſt; quę, neceſſe eſt, vt cũ aliqua cura res ſibi cõtrarias aſpernetur, atq; oderit: vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaque videas rebus iniuſtis iuſtos maximè dolere, imbecilibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrẽ ſi cadit in ſapientem animi dolor, (qui profectò cadit, niſi ex eius animo extirpatã humanitatem arbitremur) quæ cauſa eſt, vt amicitiam

Solem è mũdo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

Securitas.

Proprium animi bene conſtituti.

funditùs tollamus è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt (motu animi ſublato) non dico inter pecudē, & hominē; ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncū, aut quiduis generis eiuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui Virtutē duram, & quaſi ferream eſſe volunt: quæ quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis; vt & bonis amici quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrē angor iſte qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantùm valet, vt tollat è vita amicitiam: non plus, quàm vt virtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cùm autē contrahat virtus amicitiā (vt ſupra dixi) ſiqua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cum contigit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, veſtitu cultùq; corporis: animo autē virtute prędito eo, qui vel amare, vel (vt ita dicam) redamere poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione beneuolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorùmque iucundius. Quòd ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem vllam tam alliciat, & tam attrahat, quàm amicitiam ſimilitudo. Conceditur profectò verum eſſe, vt bonos boni diligant, adſciſcántque ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atque natura: nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola conſtat vt opinor, bonis inter bonos quaſi neceſſarium Beneuolentiā eſſe, quæ eſt amicitiæ fons, à natura conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non eſt enim inhumana virtus neq; *immanis, neque ſuperba; quę etiam populos vniuerſos tueri, eiſque

Stoicos.

Amicitia ex amore naſcens.

Morum ſimilitudo amicitiam contrahit.

ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

* Immunis.

eíſque optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui vtilitatis cauſa fingunt amicitias, amabiliſſimum modum amicitię tollere. Non enim tam Vtilitas parta per amicum, quàm amici Amor ipſe delectat: Túmque illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum. Tantúmque abeſt, vt amicitię propter indigentiam colantur; vt ij, qui opibus, & copijs, maximéque virtute præditi (in qua plurimum eſt præſidij) minimè alterius indigeant, liberaliſſimi ſit, & beneficentiſſimi: atque haud ſcio, anne opus ſit quidem, nihil vnquam omnino deeſſe amicis. Vbi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiam conſequuta eſt. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec vſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nam quis eſt (proh Deûm fidem atque hominum) qui velit, vt neque diligat quenquam, nec ipſe ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia viuere? Hæc enim eſt tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis beneuolentię poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta atque ſollicita ſunt; nullus locus eſt amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, à quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd ſi fortè (vt fit plerumque) cecideríntt; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt tum, cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quóſque infidos; cùm iam neutris gratiam referre poſſet.

Tyrannorum vita.

In aduerſis cognoſcitur amici.

posset. Quanquam miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. Atque vt huius (quem dixi) mores, veros amicos parere non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa Fortuna cæca est; sed eos etiam plerumq; efficit cæcos, quos cõplexa est. Itaq; illi efferuntur fastidio ferè, & contumacia: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem videre licet, eos, qui anteà commodis fuerunt moribus: imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab ijs veteres amicitias, & indulgeri nouis. Quid autem stultius, quàm, vt plurimum copijs, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parat, pecunia, equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (vt ita dicam) suppellectilẽ? Etenim cetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuiq; permanet stabilis & certa possessio: vt, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona Fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse iucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Vnam, vt eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos: Alteram, vt nostra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualitérq; respondeat: Tertiam, vt quanti quisque seipsum facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sentẽtiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, vt quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno,

Fortuna cæca.

Indulgere.

Parantur.

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm diuitias parere.

Qui sunt in amicitia fines.

digno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectaríque vehementiùs quæ in noſtris rebus non ſatis honeſtè, in amicorũ fiunt honeſtiſſimè. Multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, at ijs amici potius, quàm ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. Hoc quidem eſt nimis exiguè & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, vt par ſit ratio acceptorũ, & datorũ. Ditior mihi, & affluẽtior videtur eſſe, vera amicitia; nec obſeruare ſtrictè, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendũ eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis determinus, vt, quanti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpè enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed* potiùs eniti, & efficere, vt amici iacentem animum excitet, inducátque in ſpem, cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maximè reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, vt aliquando eſſet oſurus. Nec verò ſe adduci poſſe, vt hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum eſſe crederet, qui ſapiens habitus eſſet vnus è ſeptem: ſed impuri cuiuſdam, & ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, vt quàm ſæpiſſimè peccet amicos, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem rectè factis, commodíſque

Precari amicis ab indigno.

Ad calculos reuocare.

* *Potius debes cauti.*

modíſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, vt ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quinetiam ſi minus felices in diligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarũ tempus cogitandum, putabit. His igitur finibus vtendum arbitror, vt, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine vlla exceptione communitas: vt etiam ſi qua fortuna acciderit, vt minus inſtæ amicorum voluntates adiuuandæ ſint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum eſt de via, modò ne ſumma turpitudo ſequatur. Eſt enim, quatenus amicitiæ dari venia poſſit Nec verò negligenda eſt fama: Nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium; quam blanditijs, & aſſentationibus colligere turpe eſt. Virtus, quam ſequitur Charitas, minimè repudianda eſt. Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores eſſent, capras, & oues quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes eſſe; nec habere quaſi ſigna quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi: cuius generis eſt magna penuria: & iudicare difficile eſt ſanè, niſi expertum. Experiendum autem eſt in ipſa amicitia, ita præcurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, vt curſũ, ſic impetum bene-

Quoſque amicitia producenda ſit.

Difficile eſt amicum iudicare.

beneuolentiæ, quo vtamur, quaſi aquis tentatis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parua pecunia perſpiciuntur, quàm ſint leues: quidam autem quos parua mouere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si verò erant aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, ſordidum exiſtiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes, amicitiæ non anteponant? vt, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera * vis amicitiæ non multo illa malint? Imbecilla enim * natura eſt ad contemnendam potentiam: quam, etiamſi neglecta amicitia, conſecuti ſunt, excuſatum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus, Réque publica verſantur. Vbi enim iſtum inuenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? (hæc vt omittam) quàm graues, quàm difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas, non eſt facilè inuentus, qui deſcendat. Quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis pleroſque conuincunt: aut ſi in bonis rebus contemnunt amicos, aut ſi in malis deſerunt. Qui igitur, vtraque in re grauem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maximè raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. Firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæque eius, quam in amicitia quærimus, fides eſt. Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & communem, & conſentientem, * & qui rebus ijſdē moueatur, eligi par eſt, quę omnia pertinent ad fidelitatē. Neque enim fidū poteſt eſſe multiplex ingeniū, & tortuoſum: neque verò, qui non ijſdem rebus mouetur, & na-

* *Ius.*

* *Alias, humana natura.*

Fides ſtabilis amicitię fundamentum.

* *Alias, id eſt, qui rebus.*

& natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendũ eôdẽ est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat * illatis: quæ omnia pertinent ad eam; quam iamdudum tracto, Constantiam. Ita fiat verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, ne quid fictum sit, neue simulatum: Apertè enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo, illatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam, oportet, sermonum, atque morum, haudquaquàm mediocres condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem grauitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatémque procliuior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici noui, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi; vt equis vetulis, teneros anteponere solemus? Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (vt ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. Nouitates autem, si spem afferunt, vt (tanquam in herbis non fallacibus) fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conseruanda est: Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modò mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius vtatur, quam intrectato,

* *Oblatis.*

Tristitia & seueritas abesse debent ab amicitia.

Noui amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum prouerbium.

intrectato, & nouo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpè enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (vt ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. verò Maximum, fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat: suósq; omnes per se esse posse ampliores volebat. Quòd faciendum, imitandúmque est omnibus; vt, si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: vt, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eísque honori sint & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt (& aut deorum, aut regum filij inuenti) retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus, certísque faciendum. Fructus enim ingenij, & virtutis, omnísque præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in amicitiæ, coniunctionísq; necessitudine superiores, exequare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique aut quèruntur semper aliquid, aut etiã exprobrant; eóque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè, aut amicè, & cum labore aliquo suo factum queant

Superioræ tate colendus est.

queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem vt ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cùm ipsi se contemni putant: quod non ferè contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis. Deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atq; adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantum vis licet excellas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: vt Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius * Lucium non potuit. Quod si etiam possis quiduis adferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitiæ, corroboratis, iam confirmatisque & ingenijs, & ætatibus, iudicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studioſi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidē non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. Dispares enim mores, disparia studia sequuntur: quorū dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliā causam vllā boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorúmq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia (quod persæpè fit) impediat magnas vtilitates amicorum. Nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neopto-

Meminisse debet is, in quem collatum est beneficium, non memorare qui contulit.

Scipio Rutilium consulem fecit.

* *Alias, Lælium.*

Amicitiæ ætate proiectæ iudicandæ sunt.

Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd deſideriũ non facilè ferat, is & infirmus eſt, molliſq; natura, & ob eã ipſam cauſam in amicitia parùm iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Eſt enim quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum, tum in ipſos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus eleuandæ, & (vt Catonem dicere audiui) diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt: niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit, vt neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio, diſiunctióque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, (vt fieri ſolet) facta erit, aut in Reipublicæ partibus diſſentio interceſſerit; (loquor enim, vt paulò antè dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat (vt ſcitis) Scipio: propter diſſentionem autem, quæ erat in Rep. alienatus eſt à collega noſtro Metello. Vtrumq; egit grauiter, authoritate, & offenſione animi non acerba. Quamobrem primùm danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid eueniret, vt extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppreſſæ eſſe videantur.

Neoptolemus. Lycomedes.

Conſiderandum eſt quid ab amicis petatur.

Diſſuendæ magis quàm diſcindendæ amicitiæ.

Q. Pompeius.

Metellus.

Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt; & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omninò omnium horum vitiorum, atq; incõmodorũ vna cautio est, atq; vna prouisio, vt ne nimis citò diligere incipiamus, neue indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis ineſt causa, cur diligantur. Rarum genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectũ. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nõrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tãquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maximè naturali carẽt amicitia, per se, & propter se expetendã: nec ipsi sibi exemplo sunt, hęc vis amicitię, qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non vt aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hæc apparent in bestijs, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primùm, se vt ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur,) deinde, vt requirant, atq; appetant, ad quas se applicent, eiusdem generis, animantes: idque faciunt cum desiderio, & cum quãdã similitudine amoris humani: quantò id magis in homine sit natura, qui & se ipse diligit; & alterum acquirit, cuius animũ ita cum suo commisceat, vt efficiat penè vnum ex duobus? Sed plerique peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque

Quis sit amicus.

quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. Par est autem, primùm, ipsum esse virum bonum: tum, alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam iamdudū tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentia coniuncti, primùm cupiditatibus ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabunt: deinde equitate, iustitiáq; gaudebunt, omniáque alter pro altero suscipiet; neque quicquam vnquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit: neque solùm colent se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in ijs pernitiosus est error, qui existimant libidinum, peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorū comes: vt quoniam solitaria nō posset virtus ad ea, quę summa sunt, peruenire, coniuncta & sociata cum altera perueniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturę bonum optimus, beatissimúsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas: vt, cùm hæc adsint, beata vita sit; & sinè his esse non possit. Quòd cùm optimùm, maximúmque sit, si id volumus adipisci, virtuti operā dāda est: sinè qua neque amicitiam neque vllam rem expetendam consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se deniq; errasse sentiunt, cùm eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm iudicaueris, diligere oportet non cùm dilexeris, iudicare. Sed, cùm multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus,

Amicus, vir bonus esse debet.

Nunquam nisi honestum, & rectum petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

Apophthegma.

Iudicandum est priùs, quàm diligamus.

mus; quod vetamur veteri prouerbio. Nam implicati vltrò & citrò, vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repentè in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, diuumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei, tam maximè necessariæ tanta incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt: quanquam à multis ipse virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultúsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammãtur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius esse, nihil leuius existiment. Item cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt; & ij, qui rerum cognitione, doctrinaque delectantur; & ij, qui suum negotium gerunt otiosè: postremò ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sinè amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim, nescio quo modo, per omnium vitam amicitia; nec vllam ætatis degendæ rationem patitur esse expertẽ sui. Quinetiam, si quis, asperitate ea est, & immanitate naturæ, vt congressus, & societatem hominũ fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem, nescio quem, accepimus: tamen is pati non possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. Atque hoc maximè iudicaretur, si quid tale posset contingere, vt aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, et in solitudinem vspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, et copiam, hominis omnino aspiciendi potestatẽ eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum

Actum agere.

Timon.

ctum voluptatum omnium ſolitudo? Verum igitur illud eſt, quòd à Tarentino Architâ (vt opinor) dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audiui, ab alijs ſenibus auditum: Si quis cœlum aſcendiſſet, naturámq; mundi, & pulchritudinẽ ſiderũ perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore: quæ iucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat; ſemperque ad aliquid tanquam adminiculum annititur, quod in amiciſſimo quoq; dulciſſimum eſt. Sed cùm tot ſigni eadem natura declarat, quid velit, ac querat, quid deſiderat: obſurdeſcimus tamẽ neſcio quomodo, nec ea, quę ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius & multiplex vſus amicitiæ, multęq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionúmq; dantur, quas tùm euitare, tùm eleuare, tùm ferre, ſapientis eſt. Vna illa ſubleuanda offenſio eſt, vt & *veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpè ſunt, & obiurgandi: et hęc accipienda amicè, cùm beneuolè fiant. Sed neſcio quomodo verũ eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; Obſequiũ amicos, veritas odium parit. Moleſta veritas eſt, ſiquidẽ ex ea naſcitur odiũ, qd. eſt venenum amicitiæ; ſed obſequium multò moleſtius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatẽ aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt; primùm, vt monitio acerbitate; deinde, vt obiurgatio contumelia careat. In obſequio autem (quoniam Terentiano verbo libẽter vtimur) comitas adſit; aſſentatio vitioꝝ adiutrix procul amoueatur, quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clauſæ veritati ſunt, vt ab amico verum audire nequeat, huius ſalus deſperanda eſt.

Natura nihil ſolitarium amat.

* Vtilitas.

An verum ſit Terentianum illud, Obſequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendam eſſe aſſentationem.

Audienda eſt veritas.

Scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpè dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ij scilicet, qui mouentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ, & alterum liberè facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sinè qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idémq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperaui egomet mihi, omnia assentari, vt ait idē Terentius; sed ille sub Gnathonis persona quod amici genus adhibere, omninò leuitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata & si-

Nota.

Amicitiæ vis.

& ſimulata à ſinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem, & leuē ciuem, & inter conſtantem, ſeuerū & grauem. Quibus blanditijs, C. Papyrius Conſul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de Tribunis pleb reficiendis? Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me; de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas! vt facilè ducem Populi Rom. non comitē diceres: ſed affuiſtis, eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt, atq; (vt ad me redeā) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quàm popularis lex de ſacerdotijs C. Liconij Craſſi * videbatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum * verſibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atq; id actum eſt, Prætore me, quinquennio antequàm Conſul ſum factus. Itaque re magis, quàm authoritate, cauſa illa defenſa eſt: Quòd ſi in ſcena, id eſt, in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, ſi modò id patefactum & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi (vt dicitur) *apertum pectus videas, vnùmq; oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari poſſis, cum id, quàm verè fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio, quamuis periculoſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, vt is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectet. Omninò eſt amans ſui virtus: optimè enim ſe ipſa nouit,

Papyrius.

* ALiubebatur.

*Verſus.

Scena.

* *Apertum amici pectus.*

Aſſentationē amat, qui ipſe ſibi aſſentatur.

quàmque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad eorum * voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in commedijs assentatio nobis facета videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper augét assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamuis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant, & invitant, tamen etiam graviores, constantioresq; admonendi sunt, vt animaduertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est exeors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facilimè agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpè assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, vt is qui illusus sit, plus viciſſe videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod ne accidat, magis cauendum est vt in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos, stultos, scenes
Perseris, atque luseris lautissimè.

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est, improuidorum, & credulorũ senum. Sed nescio quo pactò ab amicitijs perfectorũ hominum, id est, sapientũ (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eámq; ipsam cõcludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu,

*Voluptatem.

Semper auget assentatio.

Nota.

Alius, deflexit Epilogus disputationis de amicitia.

tu. Q. Muti, & conciliat amicitias, & conſeruat. In ea eſt enim conuenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia. Quæ cùm ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum; & idem aſpexit, agnouitque in alio, ad id ſe admouet, viciſsímque accipit illud, quod in altero eſt, ex quo eorum exardeſcit ſiue amor, ſiue amicitia: vtrumque enim dictum eſt ab Amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæſita. Quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitiâ, etiamſi tu eâ minùs ſequutus ſis. Hac nos adoleſcentes beneuolentia, ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium. Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus: vt ego in veſtra & in Q. Tuberonis; equidem etiã admodũ adoleſcentis, P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quãdo quidem enim ita ratio comparata eſt vitæ, naturæq; noſtræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum eſt, vt cum æqualibus poſſis viuere, quibuſcum tanquam è carceribus emiſſus, cũ ijſdem ad calcẽ (vt dicitur) peruenire poſſis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiâque ſublata, omnis eſt è vita ſublata iucunditas. Mihi quidã Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, viuit tamen, ſemperque viuet. Virtutem enim ſemper amaui illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo vnquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam

Virtus conciliat amicitias & conſeruat.

Quid ſit amare.

dam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cũ amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de Republica consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, ne minima quidem re, offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempúsque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria si vnà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potius, & augentur cogitatione, & memoria. Etsi planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor, vt ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M.T.C. Lælij, seu de amicitia Finis.

M.T.

M. T. CICERONIS CATO MAIOR, SEV DE SENECTUTE ad T. Pomponium Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO. CATO. LAELIVS.

PRAEFATIO.

Tite, ſi quid ego adiuto, curámue leuaſſe, Premi.
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa, Atticus,
Ecquid erit pretij?

Licet enim verſibus eiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, ſed fidei plenus: quanquàm certò ſcio, non vt Flaminium,

Sollicitari te (Tite) ſic, noctesque, diesque.

Noui enim moderationem animi, & æquitatem, téque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum ſentio interdum, grauius commoueri: quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune eſt) aut iam vrgentis, aut certè aduentantis ſenectutis, & te, & me ipſum leuari volo: etſi te quidem id modeſtè, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cum de Senectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque

vterque nostrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modò omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutē. Nunquam igitur satis laudari digne poterit Philosophia; cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpè dicemus. Hunc verò librū de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, nō Tithono, vt Aristo Chius, ne parum esset authoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò maiorē authoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditiùs videbitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in Senectute. Sed quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

Tithonus, Aristo Chius.

Personarum dignitas addit orationi autoritatem.

DIALOGVS. P. SCIPIO. C. Lælius & Cato, Interlocutores.

SCIPIO.

SÆpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque sapientiam; tum vel maximè, quòd senectutem tuam nunquā tibi grauem esse senserim. Quæ plærisque senibus sic odiosa est, vt onus se Ætnā grauius dicant sustinere. CATO. Rem haud sanè, Scipio & Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad benè, beatéque viuendum,

uendum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petunt, ijs nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est. Senectus, quam vt adipiscantur, omnes optant; eandē accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putassent. Primùm, quis coegit eos falsum putare? Qui enim citiùs adolescentiæ senectus, quàm puritiæ adolescentia, obrepit? Deinde, quî minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annū agerent, quàm si octogesimū? Præterita enim ætas, quamuis longa, cùm effluxisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutē. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quę vtinam digna esset opinione vestra, nostróque cognomine) in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam Deum sequimur, eique paremus. A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tēpestiua, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum dijs, nisi naturę repugnare? LAEL. Atqui Cato gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus, quidē senes fieri) multò ante à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CATO. Faciam verò, Læli, præsertim si vtrique vestrûm gratum (vt dicis) futurum est. SCIP. Volumus sanè (nisi molestum est, Cato) tanquam aliquam viam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit, istùc, quò perueneris, videre quale sit. CATO. Faciam, vt potero, Læli: sæpè enim

Epiphonema Nota.

Cato sapiens dicebatur. σοφὸς ἦν.

Quid sit gigantes cum dijs bellare. Θεομαχεῖν.

enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillimè congregantur) * quæ C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines Consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quòd spernerentur ab ijs, à quibus esse coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi vsu euenirent, reliquisque omnibus maioribus natu; quorum ego multorum cognoui senectutē sine querela; qui, se & à libidinū vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate: Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani; tolerabilem agunt senectutem; Importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est.

Prouerbium. * Quæ.

In moribus est culpa, nō in ætate.

LAEL. Est, vt dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse; cùm ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec si tu Atheniensis esses, clarus vnquā fuisses. Quod eodē modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidē: nec insipienti etiam in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multùm, diúque vixeris, mirificos afferunt fructus; non solùm quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maxi-

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam.

Senectutis arma.

mum

mum est;) verum etiam, quia conscientia bene actę vitæ, multorúmq; benefactorum recordatio iucundissima est. Ego quidē Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, vt æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita grauitas; nec senectus mores mutauerat. Quanquam cum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim post, quàm primùm Consul fuerat, ego natus sum: cumq; eo quartùm Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintóque anno post ad Tarentū Quæstor; Deinde Ædilis; quadriennio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex, suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, vt adolescens, cùm planè grandis esset: & Annibalem, iuueniliter exultantem, patientia sua mollibat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Q. Fabij Max. gesta.

Capua Apuliæ ciuitas.

Cinciæ lex.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Cunctator. Fabius.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit? Cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcē, glorianti, atque ita dicenti; Mea opera (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certè, inquit, ridens; nā nisi tu amisisses, ego nunquā recepissem. Nec verò in armis præstātior, quàm in toga; qui consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrū Picenum, & Gallicū viritim contrà Senatus authoritatem diuidenti. Augúrque cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro Reip. salute gererentur; quæ contra Remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed

Fuga Salinatoris.

nihil

nihil est admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filij tulit, clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem Philosophũ non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis ciuium magnus: sed intus, domíque præstantior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multæ etiam, vt in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto, vnde discerẽ, fore neminẽ. Quorsùm igitur hęc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedestres, naualeśque pugnas, vt bella à se gesta, triumphósque recordentur. Est enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixítque quinquennium posteà: cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem compleuit annos: neque vnquam in suo studio, atque opere cessauit. Qui, cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita; nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci, Ennius:

Isocrates scripsit Panathenaicum.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quem quidẽ probè meminisse potestis. Anno enim vndẽ-

vndeuigesimo post eius mortem, hi consules, T. Flaminius, & M. Attilius facti sunt: ille autem *Cæpione, & Philippo iterum Consulibus mortuus est, cùm ego quidē v. & LX. annos natus, legē Voconiā voce magna, & bonis lateribus suasissem. Sed annos LXX. natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, Paupertatem, & senectutem, vt eis penè delectari videretur. Etenim, cū cōplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: vnam, quòd auocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum, quantùm quæque valeat, quantúmq; iusta sit vnaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an ijs, quæ geruntur iuuentute, & viribus? Nullæne igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, Pater tuus Scipio, socer optimi viri, filij mei? Et cæteri senes, Fabricij, Curij, Coruncani, cùm Remp. consilio, & authoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem accedebat etiam, vt cæcus esset tamen is, cùm sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius.

Quò vobis mentes, rectæque fluere solebant
Antehac, dementi sese flexēre ruina?

Cæteráque grauissimè. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appij extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum; cùm inter duos Consulatus anni x. interfluxissent, Censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè

* Al. Scipione.

Lex Voconia.

Cur senectus misera videatur.

Prima vituperatio senectutis, Senectutem impedimento non esse rebus gerēdis.

Appius cæcus.

fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutē negant: similéque sunt, vt si qui gubernatorē in nauigando nihil agere dicant, cùm alij malos scandāt, alij per foros cursitent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, sedebat in puppi quietus. Non facit ea, quæ iuuenes: at verò multò maiora, & meliora facit. Nō enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio, & authoritate, & sententia: quibus nō modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: at Senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè iamdiu cogitanti, bellū inferatur multò antè denuncio: de qua non ante vereri desinam quam illā excisam esse cognouero. Quam palmam vtinam immortales Dij tibi, Scipio, reseruent, vt aui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriā illius viri excipient omnes anni cōsequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatū, cùm Cōsul iterū, me Consule, creatus esset. Nū igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut comminùs gladijs veteretur; sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum cōsilium maiores nostri appellassent Senatū. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quòd si legere, & audire voletis externa, maximas Respub. ad adolescentulis labefactatas, à senibus sustētatas, & restitutas reperietis. Cedò, quî vestram Remp. tantam amisistis tā cito?

Senatus à senio. γέροντες senes, vnde γερουσία summum consilium, apud Lacedæmonios.

sic enim percontanti, vt est in Næuij Poetæ Ludo, respondentur & alia, & hæc inprimis,

Prouenichant oratores noui, stulti, adolescentuli.

Iambicus tetrameter.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? Equidem non modò eos, qui sunt, noui; sed eorum patres etiam, & auos. Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memoriā redeo mortuorum. Nec verò quenquam senem audiui oblitum, quò loco thesaurum obruisset: omnia, quæ curant, meminerunt, vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi, debeant. Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? Quid Augures? Quid Philosophi senes? quàm multa meminerunt? Maneant ingenia senibus, modò permaneat studium, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus est: vt, quemadmodum nostro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quā in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseq; num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententijs iudicū est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num

Memoriam in senectute non minui.

Themistoclis memoria.

Sophocles.

Senectutem non esse remotam a rebus gerendis.

Socratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiã Romæ vidistis, Diogenem Stoicum coëgit in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, vt ista diuina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos *vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquàm ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse viuere; sed ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omninò pertinere.

* Romanos.

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint.

Statij duo fuerunt.

Vt ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamuis is senex, quærenti, cui serat, respondere, Dijs immortalibus; qui me non accipere tantum modò hęc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Statius Cæcilius.

Ædepol senectus, si nihil quicquam aliud vitij
Apportet secum, cùm aduenerit, vnum id est satis,
Quod diu viuendo, multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortasse, quę vult. Atque in ea quidem quę non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Iucundum potiùs quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur; leuiórque fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutũ studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, vt senectus, non modò languida, atque iners non sit, verùm etiã sit operosa,

&

& ſemper agens aliquid, & moliens, tale ſcilicet, quale cuiúſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid? quod etiam addiſcunt aliquid? vt Solonem in verſibus gloriantem vidimus; qui ſe, quotidiè aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic auidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, vt ea ſcirem mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud; (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certè elaborani.

Solonis verſus. γηράσκω ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος. Cato ſenex Græcas literas didicit, quas puer contempſerat.

NEc nunc quidem vires deſidero adoleſcentis, (is enim locus erat alter de vitijs ſenectutis) non plùs, quàm adoleſcens etiã vires tauri, aut elephantis deſiderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo vti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm iam ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercentes videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrimánſque dixiſſe; at hi quidem iam mortui ſunt. Non verò tam iſti, quàm tu ipſe, nugator: neque enim ex te vnquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil multis annis antè P. Coruncanus, nihil modò P. Craſſus: à quibus iura ciuibus præſcribebantur; quorum vſque ad extremum ſpiritum prouecta eſt prudentia. Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute; eſt enim munus eius non ingenij ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. Omninò canorum illud in voce ſplendeſcit, etiam neſcio quo pacto, in ſenectute, quod equidem non amiſi adhuc, & tamen videtis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus, & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis comp-

Secunda vituperatio ſenectutis. Senectutem hoc miſeram non eſſe, quòd corpus infirmum reddat. Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratori.

ta & mitis, oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim est iucundius senectute, stipata studijs iuuentutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, vt adolescẽtulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? Quo quidẽ opere quid potest esse præclarius? Mihi verò C. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec vlli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitijs efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negatse vnquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factã, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum Pontifex maximus factus esset, (viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit,) ita bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, vt adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere, quanquam est id quidem senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne, vt apud Homerum sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim iam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat, vt Aiacis similes decem habeat, at vt Nestoris quandoque: Quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum;

Cyri senis fortitudo.

Seipsum laudare senex quis potest. Nestoris senectus, & eloquentia in Iliad. primo. Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

simum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodem bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cùm Tribunus militaris depugnaui apud Thyrmopylas, M. Attilio Glabrione consule: sed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam fui assensus illi veteri, laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem, antequam essem. Itaque nemo adhuc conuenire me * valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm veteris. Nec vos quidè T. Pontij centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bouem: vtrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtare, dum adsit; cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululùm ætate progressi, adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via vna naturæ, eáque simplex; suáque cuique parti ætatis tempestiuitas est data. Vt enim infirmitas puerorum est, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere: cùm equo, ex equo non

* Volnic. T. Pontij robur.

Milo.

Maturitas senectutis. Masinissa rex Mauritius.

descendere, nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur Exercitatio, & Temperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires: nec postulantur quidem vires à senectute: ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sinè viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed ne quantùm possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidē non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius valetudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendū, Læli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentia * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subueniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instillēs, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingrauescunt, animi autem se exercendo leuantur. Nā, quos ait Cælius comicus, stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. Vt petulantia, vt libido magis est adolescentum,

* *Corrigenda.* Documenta ad resistendum senectuti.

Corpus exercitatione ingrauescit, animus leuatur.

tum, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquàm arcum, habebat; nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat, non modò authoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: mouebant eum ſerui, verebantur liberi, charum omnes habebant, vigebat in ea domo patrius mos, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt, ſi vſq; ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid; ſic ſenem, in quo adoleſcentis eſt aliquid, laudamus: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium, quaſcunque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes. Ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multùm etiam Græcis literis vtor; Pythagoreorúmq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoquo die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro veſperi. Hę ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his deſudans atque elaborans, corporis vires non magnoperè deſidero. Adſum amicis, venio in Senatum frequens; vltróque affero res multùm & diu cogitatas, eáſque tueor animi, non corporis viribus. Quæ ſi exequi nequirē, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem, quæ iam agere non poſſem: ſed, vt poſſim, facit acta vita. Semper enim in ijs ſtudijs, laboribúſque viuenti, non intelligitur, quando obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit, nec ſubitò frangitur, ſed diuturnitate extinguitur.

Deliratio.

Appius cæcus.

Originum liber à Catone ſcripti.

Pythagoreorum mos.

Sequitur

Tertia vituperatio senectutis, senectutem miseram nō esse, quòd priuet Voluptatibus.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quòd est in adolescentes, vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Architæ Tarentini, magni inprimis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis auidæ libidines, temerè, & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc Rerumpub. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci, dicebat; nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cúmque homini siue natura, siue quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tāq; pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea cùm maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à maioribus natu

Oratio Architæ contra voluptatem.

Menti voluptas inimica.

accepisse

accepiſſe dicebat: cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis, quem Tarentum veniſſe L. Æmilio, Appio Claudio Conſulibus, reperio. Quorſum hæc? vt intelligatis, ſi voluptatem aſpernari ratione, & ſapientia non poſſumus, magnam habendã ſenectuti gratiã, quæ effecerit, vt id nõ liberet, quod non oporterit. Impedit enim conſilium voluptas rationi inimica, ac mentis (vt ita dicam) perſtringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidẽ feci, vt fortiſſimi viri T. Flaminij fratrem, L. Flaminium è Senatu eijcerem, ſeptem annis poſtquam Conſul fuiſſet: ſed notandam libidinem putaui. Ille enim cùm eſſet Conſul in Gallia, exoratus eſt in conuiuio à ſcorto; vt ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis. Hic Tico, fratre ſuo, Cenſore (qui proximus ante me fuerat) elapſus eſt: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpè à maioribus natu audiui, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium, quòd quum apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quemquam eſſe, qui ſe ſapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare ſolitos, vt id Samnitibus, ipſique Pyrrho perſuaderetur; quò facilius vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio antè eum Conſulem ſe pro Republica quarto conſulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua vita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto, iudicabant eſſe profectò aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte

Plato quo tempore Tarentum venerat.

Dereſtabile ſcelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

Fabricius. Pyrrhus. Epicurus. Philoſophus.

P. Decius ſe pro Rep. deuouit.

ſponte peteretur; quodque ſpreta, & contempta voluptate, optimus quiſq; ſequeretur. Quorſum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea, voluptates nullas magnoperè deſiderat. Caret epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate & inſomnijs. Sed, ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam eius blanditijs non facilè obſiſtimus; (Diuinus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, vt hamo piſces) quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis conuiuijs tamen poteſt delectari. C. Duillum, M. filium, qui Pœnos primus claſſe deuicerat, redeuntē à cœna ſenem ſæpè videbam puer: delectabatur * cereo funali, & tibicine; quæ ſibi, nullo exemplo, priuatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipſum iam reuertar. Primùm habui ſemper ſodales. Sodalitates autem, me Quæſtore, conſtitutæ ſiunt, ſacris Idęis Magnę matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè; ſed erat tamen quidam feruor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipſorum conuiuiorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Bene enim maiores noſtri accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci; qui hoc idem tum Compotationem, tum Concœnationem vocant: vt, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolùm, qui pauci admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis

Voluptas malorum eſca.

Δίλεαρ τῶν κακῶν ἡ ἡδονή.

C. Duillus, primus Pœno, claſſe deuicit.

* *Crebro funali.*

Sodalitates. Idæa ſacra.

Quare dicatur conuiuium.

monis auiditatem auxit; potionis, & cibi ſiſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis * motus; non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me verò & magiſteria delectant à maioribus inſtituta: & is ſermo, qui, more maiorum, à ſummo adhibetur magiſtro in poculo: & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo; conuiuiúmque vicinorum quotidiè compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam confecto ętate quereret, veteretúrne rebus venereis: Dij meliora, inquit: libenter verò iſtinc, tanquam à domino agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis verò & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo non deſiderare, dico eſſe iucundius, quàm frui. Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs; primùm paruulis fruitur rebus. Vt diximus: deinde iis, quibus ſenectus, etiam ſi non abundè potitur, non omnino caret. Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in vltima: ſic adoleſcentia, voluptates propè intuens, magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantùm, quantùm ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum, tanquam emeritis ſtipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum

* Modus.

Συμποσιακὰ. Xenophontis ſympoſium.

* *Viciſſim in hyeme aut Sol.*

Pulchra Sophoclis reſponſio.

Cauea.

Emerita ſtipendia. Probrium. Senectutis voluptas.

Senes studiosi.

secum esse, secúmque (vt dicitur) viuere? Si verò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ C Gallum, familiarem patris tui Scipio. Quoties illũ lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm cœpisset mane? Quam delectabatur, cùm defectiones Solis, & Lunæ multò nobis antè prædiceret? Quid in leuioribus studijs; sed tamen acutis? Quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudolo? Vidi etiam senem Liuium, qui cùm septem annos antequàm ego natus sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanóque Consulibus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi, & Põtificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? Atq; eos omnes, quos commemorauí, his studijs flagrantes senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epularũ, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & benè institutis pariter cum ætate crescunt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam (vt antè dixi,) senescere se multa indies addiscentẽ: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. Hábent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium; nec vnquam sine vsura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerumque maiore cum

Gallus astrologus.

Liuius Andronicus.

* docuisset legit Gaza.

Suadæ medulla M. Cethegus dictus.

Solonis dictum.

γηρασκω ὰει πολλὰ διδασκόμενος.

Agriculturæ laus.

cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quę cùm gremio mollito, ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactũ vapore, & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmóque erecta geniculato, vaginis iam quaſi pubeſcens includitur. E quibus cum emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, vt meę ſenectutis *requiẽ oblectamẽtúmq; noſcatis. Omitto enim vim ipſam omniũ, quę generãtur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarũ frugũ, aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramóſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, * viui radices, propagines, nóone ea efficiunt, vt quemuis non ſine admiratione delectent? Vitis, quę natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur: eadem, vt ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quicquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſylueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens vna ſeſe oſtendit; quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primò eſt peracerba guſtatu; deinde maturata dulceſcit, veſtitáque pampinis, nec modico tempore caret, & nimios Solis * defendit ardores. Qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius, tùm aſpectu pulchrius? cuius quidem non vtilitãs me ſolum (vt antè dixi,) ſed etiam cultura

Occatio.

* *Requietem legit Priſcianus, lib. 2.*

Acinum.

Malleoli.

Propago.

* Vites, traduces.

Clauiculi.

Gemma.

* *Deſugit legit Gaza.*

cultura, & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coningatio, religatio, propagatio vitium, ſarmentorúmq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes? quid agri foſſiones, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec verò ſegetibus ſolùm & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum paſtu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricultura ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum, ſed ea ipſa quę dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem; nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum; & ſenectus eſt natura loquacior, ne ab omnibus eam vitijs videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focũ ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed eis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non incundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me ipſo recedam. In agris erant tum ſenatores; id eſt, ſenes: Siquidem L. Quintio Cincin-

Repaſtinatio.

Stercoratio. Cato de re Ruſtica.

Homerus ante Heſiodum.

Senatores ſenes.

Cincinnato in agro aranti nunciatum eſt, eum Dictatorem eſſe factum: cuius Dictatoris iuſſu, magiſter equitũ C. Seruilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentẽ interemit. A villa in Senatum accerſebãtur & Curius, & cęteri ſenes: ex quo, qui eos accerſebant, Viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe * agricolatione oblectabant? Mea quidem ſententia, haud ſcio, hac an vlla vita beatior eſſe poſſit: neque ſolum officio, quòd hominum generi vniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione quam dixi, & ſaturitate, copiáque omnium rerum, quæ ad victum hominũ, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidem deſiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduíque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penuaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Iam, hortum ipſi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, ſuperuacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, oliuetorúmue ſpecie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nihil poteſt eſſe, nec vſu vberius, nec ſpecie ornatius; ad quem fruendũ non modò non retardat, verùm etiam inuitat, atque allectat ſenectus. Vbi enim poteſt illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel viciſſim vmbris, aquiſúe refrigerari ſalubrius? habeant igitur alij ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi narrationes, & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras: id ipſum tamẽ, vt libebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite, quæſo, ſtudioſè, vt facitis.

A villa in ſenatum accerſebantur ſenes.

Viatores vnde.

* No. Marcellus legit, agriculti one, duabus dictionibus, an vitio ſcriptoris nescio.

Succidia.

Ager bene cultus.

Apricari.

Tali.

Teſſeræ.

Quã copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? Atque, vt intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum minorem, Persarum Regem, præstantem ingenio, atq; imperij gloria (cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eíque dona à socijs attulisset) & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista dimensus, mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multísque gemmis, dixisse: Rectè verò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta est. Hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minùs & cæterarum rerum, & inprimis agri colendi studia teneamus vsque ad vltimum tempus senectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse, cùm esset (exacta iam ætate) in agris, eósque coleret: cuius inter primum & sextum Consulatum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit: atque eius extrema ætas in hoc beatior, quàm media, quòd authoritatis plus habebat,

Xenophontis Oeconomicus.
Cyrus.
Lysander.
Quincunx.
Cyrus beatus, à Lysandro appellatus.
Virtuti fortuna comes.
M. Valerius Coruinus.

bebat, laboris verò minus. Apex autem ſenectutis eſt authoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Attilio Catalino? in quem illud elogium vnicum.

*Vno ore plurimæ * conſentiunt gentes, Populi Primarium fuiſſe virum.*

* Concinunt.

Elogium. ἐπίγραμμα ἐπὶ τῷ ἀνδρὶ ἐπαινετὸν ἀφυάκτῳ.

Notũ eſt totũ eius carmẽ inciſum in ſepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper Pontificem maximum; quem poſteà M. Lepidum, eodẽ ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, vt iam antè, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat authoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantum authoritatem, vt ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè authoritatem afferre poſſunt; ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit authoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur leuia, atq; communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quęque optimè morata, ita diligentiſſimè obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmonium (cuius modò mentionem feci) dicere aiunt ſolitum: Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, quum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei a ſuis ciuibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios

Apud Lacedæmonios, honeſtiſſimum erat ſenectutis domicilium.

nios accessisset, qui, cùm legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum *sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Atheniensis scire, quæ recta essent, sed facere nolle. A. Multa in nostro collegio præclara sunt, sed hoc, de quo agimus inprimis, quòd, vt quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solùm honore antecedentibus, sed ijs etiã, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmijs cõparandæ? quibus qui splendidè vsi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquã inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes; si quærimus, etiam auari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustę, sed quę probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt quãto in altero durities, in altero comitas? Sic se res habent. Vt enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam acerbitatem nullo modo. Auaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm, quò minus viæ restat, eò plus viatici quærere?

* *Alias, sessum.* Atheniensis sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

QVarta restat causa, quæ maximè augere, atque solicitam habere nostram ætatem videtur. Appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest

test longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omninò extinguit animum, aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, vbi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil imeniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamuis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, grauius ægrotant, tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viueretur. Meas enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum, in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurũ: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eò melior conditione, quàm adolescens, cùm id quod sperat ille, hic iam assecutus est. Ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quanquam (ô Dij boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (vt scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illum, quod præterijt, effluxit:

Senectutem hoc miseriã non esse, quòd haud procul absit à morte.

Hip. Aphor. Seniores iuuenibus, vt plurimum ægrotant minus.

Omni ætati mortem esse communem.

Melior senis quàm adolescentis conditio.

Tartessiorum rex.

tantum remanet, quod virtute, & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni; nec præteritum tempus vnquam reuertitur, nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, vt placeat, peregenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti vsque ad Plaudite, * viuendum. Breue enim tempus ætatis satis est longum ad benè honestéque viuendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præterita verni temporis suauitate, æstatē, autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostendítq; fructos futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autē senectutis est, (vt sæpe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò, quę secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturā, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, vt cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert; senibus maturitas. Quę mihi quidē tam iucunda est, vt quò propiùs ad mortem accedam, eò citiùs quasi terrā videar videre, aliquandóq; in Portū ex longa nauigatione esse venturus. Omnium ætatū certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectéq; in ea viuitur, quoad munus officij exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior.

* Viuendum.

Ver.

Quæ secundùm naturam.

Adolescentis acerba, senis verò, matura mors. Nota.

Hoc

Hoc eſt illud, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt: quum illi quærenti, Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret: reſpondiſſe dicitur, Senectute. Sed viuendi finis eſt optimus; cum, integra mente, cæteriſque ſenſibus, opus ipſa ſuum, eadem, quę coagmentauit, Natura diſſoluit. Vt enim nauem, vt ædificiū idem deſtruit facillimè, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, Natura diſſoluit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè: inueterata, facilè deuellitur. Ita fit, vt illud breue vitæ reliquum, nec auidè apperendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit. Vetátq; Pythagoras, iniuſſu Imperatoris, id eſt, Dei, de præſidio, & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum, lamentiſque vacare. Vult ſe charum, credo, ſuis eſſe. Sed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque fiineva fletu
Faxit; cur? Volito viuus per ora virum.

Non eſſe lugendam mortem cenſet, quam immortalitas cōſequatur. Iam, ſenſus moriendi, ſi aliquis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni: Poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem vt negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certè eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impēdentem timens, quis poſſit animo conſiſtere? De qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur, cùm recorder non ſolum L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitauerunt: non M. Attilium, qui ad ſupplicium eſt profectus; vt fidem hoſti datam conſeruaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel

Solonis reſponſum.

Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Ennij verſus.

Non eſt lugenda mors, quam immortalitas conſequitur.

Qui pro patria mortui sint.

corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, vnde se nunquam rediturus arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omninò (vt mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia; num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam cõstans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis: ergo vt superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm euenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quò ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, túque C. Leli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, viuere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda.

Varia ætatum studia, Ætas media.

Vita vera.

Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerentur, quíque cœlestem ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantia. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, vt ita crederem,

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

sed

sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoriscósque, incolas benè nostros, (qui essent Italici Philosophi quondam nominati) nunquam dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quę Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disserüisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio; cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neq; haberet in se quicquã admixtũ, dispar sui, atque dissimile, non posse eũ diuidi: quod si non possit, nõ posse interire. Magnóq; esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quòd iam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, vt eas non tum primùm accipere videantur, sed reminiscí & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi chariſſimi filij, me cùm à vobis discesserò, nusquam, aut nullum fore, nec enim, dum eram vobiscum, animum meũ videbatis; sed, eũ esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundẽ igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent, morta-

Animorum immortalitas probatur. Πλατωνίζει.

Verba Cyri morientis, octauo Pædiæ, apud Xenophontem.

mortalibus, viuere: cum exiſſent ex ijs, emori: nec verò tum animum eſſe inſipientẽ, cùm ex inſipienti corpore euaſiſſet: ſed cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte diſſoluitur, cæterarum rerum, perſpicuum eſt, quò quæque diſcedant: abeunt enim illuc omnia, vnde orta ſunt; animus autem ſolus nec, cum adeſt, nec, cum diſcedit, apparet. Iam verò, videtis nihil morti tam eſſe ſimile, quàm ſomnum. Atqui dormientium animi maximè declarant diuinitatem ſuam: multa enim, cum remiſſi, & liberi ſunt, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe planè corporis vinculis relaxauerint. Quare, ſi hęc ita ſint, ſic me colite, inquit, vt Deũ ſin vnà interiturus eſt animus cũ corpore, vos tamẽ Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinẽ tuentur, & regunt, memoriam noſtri piè, inuiolatéque ſeruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: Nos (ſi placet) noſtra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare neceſſe non eſt, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent; niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere poſſe. An cenſes (vt de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnóſque domi, militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi ijſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? Nonne melius multò fuiſſet otioſam ætatem, & quietã, ſine vllo labore, & contentione, traducere? Sed neſcio quomodo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cùm exceſſiſſet è vita, tum denique victurus eſſet, quod quidem ni ita ſe haberet, vt animi immor-

Nihil tam morti ſimile, quàm ſomnus.

immortales essent, haud optimi cuiusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid? quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum conuenire * aueo, quos ipse cognoui: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, neue tanquã* Peliam recoxerit. Quod si quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repuerescam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi de curso spatio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sanè; habet certè tamen aut satietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam; quod multi, & hi docti sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt frustrà me natum non existimem: & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diẽ, cũ ad illud diuinorũ amicorũ consilium, cœtúmque proficiscar; & cum ex hac turba, & colluuione discedam! proficiscor enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit, ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem, sed me ipse consolabar: existimans

Stulti iniquo animo mortem fuerunt sapientes verò æquissimo.

* Laurentius Valla cap. 98 lib. 5. legit. habeo, atque ita legisse videtur Theodo. Gaza. *Prouerbiũ: al. *Pelam recoxerit.*

Sic vixit Cato, vt frustra se natum non existimet.

Commorandi, non habitandi diuersorium habemus.

existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quod delector, dum viuo, extorqueri volo: sin mortuus (vt quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant. Quòd si non sumus immortales futuri, tamen, extingui homini suo tempore, optabile est. Nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ; cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam vtinam perueniatis, vt ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis.

M. T. CICERONIS DE SENECTVTE FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD MARCVM BRVTVM.

ANimaduerti, Brute, sæpe Catonem auunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea Philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autè, perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id est, in forum, & ita dici, vt probarentur: an alia quædam

Paradoxa, id est præter opinionem.

quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eóque ſcripſi libentius, quòd mihi iſta, παράδοξα quæ appellantur, maximè videntur eſſe Socratica, longéque veriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Deguſtabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus vti conſueui, cùm ea, quæ dicuntur in ſcholis θέσεις, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum vt proferas, nihil poſtulo: non enim eſt tale, vt in arce poni poſſit, quaſi illa * Minerua Phidiæ: tale tamen eſt, vt ex eadem officina exiſſe appareat.

* Ex ebore Plin. l. 34. c. 8. cap. 8.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλὸν: id eſt,

Quòd ſolum bonum, honeſtum.

VEreor, ne cui veſtrûm ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hac videatur oratio. Dicam tamen, quod ſentio, & dicam breuiùs, quàm res tanta dici poſſit. Nunquam mehercule ego neque pecunias iſtorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adſtricti ſunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetẽdis, eſſe numerãdas duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen deſiderare maximè, quibus abundarent. Neque enim vnquam expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis; neque ea ſolùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorũ hominum, maiorũ noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & cõmutabilia, pecuniæ membra, ſolo verbo, Bona putauerint appellanda; cùm re, ac factis longè aliter iudicauiſſent. Poteſt ne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe nõ bonus? Atqui iſta omnia talia videmus,

Pecunia & id genus non eſt in bonis communeranda.

vt

vt etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego vnquam illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. Nec non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantẽ, vt opinor, qui enumeratur inter ſeptem ſapientes. Cuius cùm patriam Prienem cepiſſet hoſtis; cæteríque ita fugerent, vt multa de ſuis rebus ſecum aſportarent: cùm eſſet admonitus à quodam, vt idem ipſe faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam Bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, Bonum? ſi quid rectè fit, & honeſtè & cum virtute, id benè fieri, & rectè dicitur: &, quod rectum & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor Bonũ. Sed hęc videri poſſunt obſcuriora, cùm ſine appoſitione exemplorum lentiùs diſputantur: vita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtilliùs, quàm ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num vllam cogitationem habuiſſe videantur ij, qui hanc Rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad copiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut ſpularum ad voluptates? Ponite ante oculos vnumquemque regum; vultis, incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam ciuitatem ab ijs ipſis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cœlum? iſſne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúſne gratas Dijs immortalibus capedines, ac fictiles vrnulas fuiſſe, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Tarquinium Superbum. Brutum

Epiphonema, quo concludit Biantis ſententiam.

Pulchra diſtributio.

Inductione probat diuitias à veteribus Romanis non habitas in albo bonorum.

tum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos eiusdem conſilij ſocios, quid ſpectauerint, quid ſequuti ſint: num quis exiſtat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quicquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſennæ Q. Mutium impulit, ſine vlla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ vis patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricij? Quid tenuitas victus M. Curij ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginenſium aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? * Quid Africanus minor? quid maior? Quid inter horum ætates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nam domeſticis exemplis abundamus. * An cogitaſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? veniant igitur irriſores huius orationis, ac ſententiæ: & iam vel ipſi iudicent, vtrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, et auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci ſolent, vt in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem eſſe ſummum Bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi, ſiue Deus, ſiue mater (vt ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe abijcies, atque proſternes, vt nihil inter te, atque inter quadrupedem putes

Enumeratio vehemens & copioſa.

* Alias, An putabimus quenquam horum cogitaſſe quicquam in vita ſibi expetendum. Permiſſio amarulenta.

Voluptas non eſt ſummum bonum.

putes intereſſe? Quicquámne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? vt enim quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque eſt vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloriaſe & prædicatione * effert? Atqui ſi voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non eſt, eáque, quo eſt maior, eo magis mentem è ſua ſede, & ſtatu dimouet: profectò, nihil eſt aliud bene, & beatè viuere, niſi honeſtè & rectè viuere.

Repugnat bono, meliorem non facere.

Aſſumptio argumentationis.

* Extollit.

Concluſio.

Ὁ παῦτα ἐν ἀρετῇ σοφὸς εὐδαιμονίαν, id eſt,

Quòd ſe ipſa contenta virtus ad beatè viuendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum vnquam putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non conſtantia, non vlla virtus, non denique animus ipſe, qui, tot virtutum præſidio munitus, tantóque comitatu circumſeptus, cùm corpus eius * caperetur, ° capi certè ipſe non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus: in aduerſis vnus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat; nomen tantum virtutis vſurpas, quid ipſa valeat ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe vno ſua ponit omnia. Cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi, nihilque quod exploratum habeat permanſurum ſibi, ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quic-

Inductio à loco coniugatorum.

* Carperetur.

° Carpi.

quid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, vt in eo ſtatu eſſē: quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria. Mortémne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus: an exilium, vt ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur; non ijs, quorum laus emori non poteſt: exilium autem terribile ijs, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctéſque cruciaris; cui nec ſatis eſt, quod eſt; & idipſum, quod habes, ne non diuturnum ſit futurum, times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimāt iudiciorum, atque legum. Quocunque aſpexiſti, vt furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem vt improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & ſapiens, & fortis miſer eſſe non poteſt. Nec verò, cuius virtus, moréſque laudandi ſunt, eius non laudanda vita eſt: neque porrò fugienda vita eſt, quæ laudanda eſt: Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quicquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Probat nec mortem, nec exilium mala eſſe.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα: id eſt,

Æqualia eſſe peccata.

PArua, inquit, res eſt, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, ſed vitijs hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidem illud, peccare, quoquò

quoquò te verteris, vnum eſt. Auri nauem euertat gubernator, an palea, in re aliquantum in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt alicuius libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiam petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine: peccauit verò nihilominus: ſiquidem, eſt peccare, tanquam tranſilire lineas. Quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare, cùm ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc vno tenetur, ſi arguitur non licere. Id ſiquidem nec maius, nec minus vnquam fieri poteſt: quoniam in eo eſt, peccatum, ſi non licuit. Quod ſemper vnum, & idem eſt: quæ ex eo peccato naſcuntur, & qualia ſint oportet. Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facilimè poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impunè poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. Etenim ſi benè facta, rectè facta ſunt, & nihil recto rectius eſt: certè nec bono quidē melius quicquam inueniri poteſt. Sequitur igitur, vt etiam vitia ſint paria: ſiquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes ſunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent. Itémque peccata, quoniam ex vitijs manant, ſint æqualia neceſſe

Æqualia peccata.

Declarant exempla, quæ à ſpeciebus ſumuntur per inductionem.

Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis.

Epiphonema.

Approbatio ex coniugatis.

est. A Philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à leonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) vtrùm potiùs de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hac sententia non modò vereor, sed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruũ? Nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facilè possunt. Patrem vita priuari, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sinè scelere potest; & seruo sæpè, sinè iniuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si vtrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in seruo necando, si id fit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit; is qui aluit; is qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat, eóque pœna maiore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere

Ab exemplo.

Exemplum à minore.

non

non possumus, animorum tenere possumus. Histrio si paulò se mouit extrà numerum, aut si versus pronunciatus est syllaba vna breuior aut longior, exibilatur; & exploditur in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba, te peccare dices? Poetam non audio in nugis; in vitæ societate audiam ciuem, digitis peccata dimetientē sua? quæ si visa sint breuiora, leuiora qui possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

Ὅτι πάντες μωροὶ μαίνονται, id est,

Omnes stultos insanire.

EGo verò te non stultum, vt sæpe, non improbum, vt semper; sed dementē, & insanum * rebus *addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt mœnibus, septus vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest? Quæ est enim ciuitas? Omnísne conuentus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certè negabis. Num igitur erat illa tum ciuitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm iudicia iacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsus magistratibus, Senatus nomen in Repub. non erat? Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furorémque conuersæ, num ciuitas erat? Itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Republica Consul, qui tum nullus fuerat; esset Senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi diberi; cū esset

Inuehitur in P. Claudium. Vide num rationibus sit legendū.

* Id est, probabo.

iuris, & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. Iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi; peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi fortè, cum parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid rure, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus Resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multò etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maximè, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, commendabat: tu me nunc quidem es ciuis, nisi fortè idem hostis, & ciuis esse potest. An tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædesque sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? nunquámne, homo amentissime, te circumspicies? nunquámne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? Nescis, exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me ante gestas, esse susceptum? omnes scelerati atque impij, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiã si solũ non mutârunt. An, quũ omnes leges te exulẽ esse

* *Diuturnam.*
* *Quibus te inuictissima stat Resp.*

Conclusio à contrario.

eſſe iubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, QVI CVM TELO FVERIT? ante Senatum tua ſica deprehenſa eſt: QVI HOMINEM OCCIDERIT? tu plurimos occidiſti: QVI INCENDIVM FECERIT? ædes Nympharum manu tua deflagrârunt. QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiariſſimus tuus Cornificius de te priuilegium tulit, vt, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et tu quidem in * operto fuiſti. Non igitur vbi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi cum legibus * eſſe non oportebit.

Argumentum a definitione exulis, & à legum autoritate.

Clodius repertus in templo Bonæ Deæ.

* al. portu. al. ponto.

* Eſſe ſubiectum non op.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ οἱ μωροὶ δοῦλοι: id eſt,

Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſeruos.

LAudetur verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refræner primùm libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cùm ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere deſierit. Dum quidem his obediet, non modo Imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim eſt hoc vſurpatum à doctiſſimis, quorum authoritate non vterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hęc habenda eſſe oratio: cùm verò apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminẽ. Quid eſt enim liber-

Inuehitur in M. Antoniũ.

Nemo liber niſi ſapiens.

tas? potestas viuēdi, vt velis. Quis igitur viuit, vt vult, nisi profectò qui recta sequitur? qui gaudet officio, cui viuēdi via considerata, atq; prouisa est; qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximè esse iudicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique nisi libenter, ac liberè; cuius omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque referuntur: nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atque iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipsa cedit; quæ, sicut sapiens poeta dixit, Suis cuique fingitur moribus. Soli igtur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi, ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud tamen * breui confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, serui. Nec hoc tā re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat, quod videatur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eijcit, abeūdum: minatur, extimescendum? Ego verò istum nō modò seruum, sed nequissimum seruum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, vt in magna familia seruorum, sunt alij lautiores (vt sibi videntur) sed tamen serui, Atrienses topiarij: pari stultitia sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera,

*Breui confitendum est.

Epiphonema quo claudit sententiam. Similitudo.

opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, principes ciuitatis. Vos verò ne conſeruorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed, vt in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerũ cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperijs, & prouincijs præfui: gere igitur animum laude dignum. *Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti, omitto, vnde ſuſtuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admiranten, clamores tollentem cùm video, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur ſunt illi feſtiua? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non vt vincula virorum ſint, ſed vt oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſimè tractantem, cùm ipſa torã Corinthum contempſiſſet, vtrum illum ciuẽ excellentem, an Atrienſem ſeruum diligentẽ putaret? Reuiuiſcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatũ fuit, præter ipſos; & videat aliquẽ, ſummis populi beneficijs vſum, barbatulos mululos* exceptantem de piſcina, & pertractantem, & murænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſeruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum ſit, facit: aſſentatur, aſſidet, miratur

*Hic locus variat, de quo vide ea quæ poſt Annotationes Eraſmi adiecimus.

* *Captantem. Murænam, lampredam vocant.*

miratur. Quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? Quid iam illa cupiditas (quæ videtur eſſe liberior) honoris, Imperij, prouinciarum? Quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm vehemens? Cethego, homini non probatiſſimo, ſeruire res coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt Dominus exortus, ex conſcientia peccatorum: timor? Quam eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus? Adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſeruitus? Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L. Craſſi copioſa magis, quàm ſapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. Quæ eſt iſta ſeruitus? tam claro homini, támque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim? adiungit,* NISI VOBIS VNIVERSIS: Dominum mutare, non liber eſſe, vult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus; nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem potes; debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquā debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus: Ille videat, quomodo Imperator eſſe poſſit; cùm, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa conuincat.

Seruitus ex conſcientia. Adoleſcentes dicit, qui malos ciues accuſabant.

Seruitus quid ſit.

*Sic forte melius. Niſi vobis vniuerſis, quibus & poſſumus, & debemus Dominum mutare, &c. Redit ad Antonium, & abruptè concludit.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Quòd ſolus ſapiens dives ſit.

Quæ

QVæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúſne tu diues? Proh Dij immortales! egóne me audiuiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solúſne tu diues? Quid, ſi ne diues quidem? Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, vt ad liberaliter viuendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat ampliùs, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia; concedo diues eſt. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cùm iſti ordini ne honeſtus quidem poſſit eſſe vllus: ſi quotidiè fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas: ſi teſtamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc vtrùm abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis diues, non arca appellari ſolet. Quamuis illa ſit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines diuitiarum modum. Filium quis habet? pecunia eſt opus, Duas? maiore: Plures? maiore etiam. Si, vt aiunt, Danai quinquaginta ſint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique *opus eſt, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quę breui tempore maximas copias exhaurire poſſint: hunc quomodo ego appellabo diuitem, cùm ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus

Contra M. Craſſum omnium Romanorum diuiſſimum.

*ſatii. Concluſio.

populus Romanus ex tantis vectigalibus iam pridē vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquàm eris diues, antequàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquàm obscurè tulisti. Nam, vt ijs, qui honestè rem quærunt mercatoris faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, atque iudicum consociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te authore corruptelā iudicij molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, *intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiēdásque prouincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris; quicum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum; alienā suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium; quis hunc nō putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis vnquàm hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquàm assequêre, nunquàm omninò es futurus diuis. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; vtrum tandem

Quem diuitem appellabat Crassus.

Declarat rem admista similitudine.

*Intercisas. Dimissiones in diuersam missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

tandèm pluris ęſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? vtrùm aurum Samnitum, an reſponſum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis, Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hęc profectò, quę ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimãda ſunt, quam illa, quę ſunt pecunię. Quis igitur (ſiquidẽ, vt quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute diuitię poſitę ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus æſtimanda eſt. O dij immortales! non intelligunt homines, quàm magnũ veſtigal ſit parſimonia. Venio enim iam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Vter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſeculi errore verſer? Marcus Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & * Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in * Labicano: nos igitur ditiores ſumus, qui plura habemus? Vtinam quidem eſſemus. Sed non æſtimatione cenſus, verùm victu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum pecunia eſt; non eſſe emacem, vectigal eſt: Contentum verò ſuis

Epiphonema, ex quo concludit.

Concluſio per contentionem.

* C. Fabricium Luſcinum ſignificat, quem ter in his Paradoxis iam nominauit.

* *Licopo.* Collatio cui ſubiungit expoſitionem ſententiæ.

ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæque diuitiæ. Et enim ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magni æſtimant, quòd ei generi poſſeſſionum minimè quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda Virtus, quę nec eripi, nec ſurripi poteſt vnquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt diuites. Soli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſolíque (quod eſt proprium diuitiarum) contenti ſunt rebus ſuis: ſatis eſſe putant, quod eſt; nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis non modò non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.

Nota virtutis potentiam.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM. FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS.

Ex libro de Repub. ſexto.

CVm in Africam veniſſem * M. Manilio Conſule, ad quartam legionem Tribunus (vt ſcitis) militum; nihil mihi potius fuit, quã vt Maſſiniſſam conuenirem regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimum. Ad quem vt veni, complexus me ſenex collachrymauit; aliquantóque poſt ſuſpexit in cœlum, &, grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobíſq, reliqui cœlites, quòd antequàm ex hac vita migro, conſpicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor. Ita nunquàm ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra Rep. percontatus eſt; multíſque verbis vltrò citróque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus; cùm ſenex nihil, niſi de Africano, loqueretur, omniáque eius non ſolùm facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, vt cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multã nóctem vigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit enim ferè, vt cogitationes, ſermonéſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius; de quo videlicèt ſæpiſſimè vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, quæ mihi ex imagine eius, quàm ex ipſo, erat notior.

* *à Manlio Conſule dectus, ad q.*

Quem

Quem vt agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vidésne illam vrbem, quæ parêre pop. Rom. coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandã nunc venis penè miles? hanc hoc biennio conſul euertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; delegere iterum abſens conſul, bellúmq; maximum conficies, Numantiámque excindes. Sed cũ eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam conſilijs nepotis mei. Hìc tu Africane oſtendas, oportebit, patrię, lumen animi, ingenij conſiliíque tui. Sed eius temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua ſeptenos octies Solis anfractus, reditúſque conuerterit; duóque hi numeri (quorum vterque plenus, alter altera de cauſa, habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te vnum, atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas. Te ſenatus, te omnes boni, te ſotij; te Latini intuebuntur; Tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. Ac, ne multa, dictator Remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cùm exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque cæteri vehementiùs, lenitèr arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed, quo ſis Africane, alacrior ad tutandam Rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi

Deo,

Deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quàm concilia, cœtúsque hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur: hárum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarũ à meis, quæsiui tamen, viuerétne ipse, & pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Immò vero, inquit, ij viuunt, qui è corporum vinculis tanquàm è carcere euolauerunt: Vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autẽ me amplexus atq; osculans flere prohibebat: atq; ego, vt primùm fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hísque ánimus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis; quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodiâ corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vitâ migrandum est; ne munus humanũ assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cùm sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui

iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (vtà Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquàm ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquàm suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quę vltima cœlo, citima terris luce lucebat aliena Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pœniteret. Quã cũ magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt Septem, qui versantur retrò, contrario motu, atque cœlum. Ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant, deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis, deinde subtet, mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce lustret, & compleat. Hunc, vt comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna, radijs Solis accensa, conuertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam

ea, quæ est media, & nona, tellus néque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo *motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, vt me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamē pro rata portione distinctis impulsu & motu ipsorum orbium *efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto & excitato mouetur sono; grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam terra nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. Quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt: (nec est vllus hebetior sensus in vobis) sicut vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiúsque radijs acies vestra, sensúsque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac do-

* alias, motu.

* alias, conficitur.

Hic locus variat. al. modus.

Catadupa.

mum,quæ ſi tibi parua(vt eſt)ita videtur;hæc cœleſtia ſemper ſpectato,illa humana contemnito.Tu enim quàm celebritatem ſermonis hominum, aut quàm expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, vbi habitatur, vaſtas ſolitudines interiectas. Hóſque, qui incolunt terram, non modò interruptos ita eſſe,vt nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos,partim*auerſos, partim etiam aduerſos ſtare vobis: à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem,quaſi quibuſdam redimitam,& circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter ſe diuerſos, & cœli virticibus ipſis ex vtraque parte ſubnixos,obriguiſſe pruinâ vides: medium autem illum,& maximum Solis ardore torreri.Duo ſunt habitabiles, quorum Auſtralis ille, (in quo qui inſiſtunt, aduerſa vobis vrgent veſtigia) nihil ad veſtrum genus. Hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis,cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra,quæ colitur à vobis,anguſta virticibus,lateribus latior,parua quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum,quod Oceanum appellatis in terris: qui tamẽ, tanto nomine, quàm ſit paruus, vides. Ex his ipſis cultis,notiſque terris num aut tuum,aut cuiuſquam noſtrûm nomen,vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? Quis in reliquis orientis, aut *obeuntis Solis vltimis, aut Aquilonis,Auſtriue,partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectô,quantis in anguſtijs veſtra gloria ſe dilatari velit.Ipſi autem, qui de*vobis loquuntur,quàm diu loquẽtur? Quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuſcuiúſque noſtrûm,à patribus acceptas,

*transuerſos.

al.obeuntis.

al.nobis.

ceptas, posteris prodere; tamen, propter cluuiones, exustionésque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? Qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo vnius anni memoriã consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodò solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cum ad idem, vndè semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur. Namque, vt olim deficere sol hominibus, extinguique visus est, tum Romuli animus hęc ipsa in templa penetrauit: ita quandocunquè eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellísq; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conuersam. Quocircà, si reditum in hũc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam potest? igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domũ contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris, oportet, ipsa virtus trahat ad verũ decus. Quid de te alij loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliui-

one posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi limes, ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui; nunc tamen tanto præmio, proposito enitar multò vigilantiùs. Et ille; Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiúsque, is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prœuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quòd semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, id semper mouetur; quodque ipsum agitatur aliunde quando finem habet motus, viuendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese mouet, quia nunquàm deseritur à se, nunquàm ne moueri, quidẽ desinit: quin etiam cęteris, quę mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliundè. Quod si nunquàm oritur, nec occidit quidem vnquàm; nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio omnia oriri. Ita fit, vt motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnísque *natura consistat, necesse est, nec vim vllã nanciscatur, qua à primo impulsu moueatur. Cùm pateat igitur æternũ id esse, quod à seipso moueatur: quis est, qui

* al. terra.

hanc

hanc naturam animis esse tributã neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ atque vis. Quæ si est vna ex omnibus, quæ sese moueat, neque nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc sedem, & domum suam penetrabit: Idque ociùs faciet, si iam tum, cùm erit inclusus in corpore, eminebit foràs; & ea, quæ extra erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt; impulsuque libidinum, voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt; corporibus elapsi, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, reuertuntur.

Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO SCIPIONIS FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

Abſtinentiæ Afric. pag.98. l.15

Abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat. 99.2

Academię ratio quid à cæteris differat. 70.5

Accij poetæ Verſus de Atreo. 143.13

Accuſatio multos illuſtrauit. 86.29

Accuſatoris nomen fugiendum. 87.7

Accuſare innocentes, impium. 87.12

Accuſatio laudem peperit. L. Craſſo adoleſcenti. 85.28

Accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda. 86.& 87

Acta agere. 180.1

Actio cognitioni anteponenda. 64.21

Actione in omni ſuſcipienda, conſideranda ſunt honeſtas & efficiendi facultas. 33.2

& modus. 59.6

Adiuuare opera præſtantius, quàm pecunia. 88.4

Admirabilitas quibus rebus comparetur. 81.9

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant. 85.1

Adoleſcens aliquid ſenile habere debet. 201.15

Adoleſcentiæ vituperatio. 195.3

Adoleſcentiæ ver comparatur. 214.13

Adoleſcentium petulantia magis eſt quàm ſenum. 200.vlt.

Adoleſcentia multo plures, quàm ſenectus, mortis caſus habet. 213.10

Adoleſcentum imbecillitas conſilij propria. 50.51

Adulari, paſſiuè. 39.27

Ab adulatoribus facilè falluntur omnes. ibid.

Adulator occultus. 184.20

Æacus. 42.13

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ. 123.20

Ædificatum ſplendor. 90.14

Æginetis pollices præciſi. 120. 25

Ægina propinqua Piræo. ibid. 27

Æquitas lucet ipſa per ſe. 15. 24

Æſopus, fabularum actor. 49. 7

Ætate vt quiſque antecellit, ita ſententiæ principatum tenet in augurum collegio. 212 8

Ætate cuique ſua tempeſtiuitas data eſt. 199.28

Ætati cuique ſua ſunt ſtudia. 216.12

Ætatibus corroboratis amicitię iudicandæ ſunt. 176.19

Aëchionis tabula. 233.10

Africani dictum pulcherrimum. 39.16

Africanus imitatus patrem. 98. 23

Africanus Prior, anno ante cenſorem

rem M. Catonem, mortuus est. 194.23
Africanus maior. 224.16
Africanus minor. ibid.15
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam. 139.3
Agesilaus. 73.10
Agis rex occisus. 99.28
Agraria lex Philippi. 97.5
Agri fertiles imitandi. 23.24
Agriculturæ laus. 63.19
Agricolarum voluptates. 208
Agri bene culti laus. 209.9
Agrigentinus quidam doctus vates. 159.9
Aiax tragœdia. 49.7
Aiax Telamonius. 48.29
Albinus Sp. 190.3
Alexander. 73.10
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre. 39 11
Alexander Pheræus ab vxore interfectus. 77.3
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato. 38.1
Amicitia honesto excitatur. 26.11
Amicitia vnum ex pluribus effici Pythagoras voluit. 26.19
Amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium. 39.24
Amicorum paria rarissima. 155 30
Amicitia maximè perturbat officia. 119.14
Amicitiæ præstat iustitia. ibid.
Amicitiæ prima lex, vt neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati. 165.14
Amicitia orta à natura, non ab imbecillitate. 160.22. 161.22 162.25
Amicitiam vsque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile sit. 163.4
Amicitias qui magis quærant. 167.16
Amici qui diligendi. 172.30
Amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in ijs qui in honoribus réque publica versantur. 173. 15
Amicus certus in re incerta cernitur. ibid.22
Amicitiæ fines ac termini, déque ijs variæ sententiæ. 170.24
Amicitiæ ne in graues inimicitias conuertantur, cauendum est. 178.1
Amicitiæ quæ minus probantur dissuendæ magis, quam discindendæ sunt. 177.16
Amicitia inter æquales magis elucet. 185.14
Amicitiæ veræ sempiternæ sunt. 162.28
Amicitiæ quare propinquitati præstet. 157.10
Amicus tanquam alter idem. 178.24
Amor princeps est ad benevolentiam coniungendam. 161.18
Amici noui. 174.21
Amicorum benè suadentium authoritas in amicitia plurimùm valere debet. 166.31
Amicorum caussa multa facimus, quæ nostra caussa non facere. mus. 170.vlt.
Amicitia quid sit. 157.19
Amicorum omnia communia. 24.33
Amare quid sit. 185.8
Amilcar Annibalis pater. 140 23
Animantium omnium communis sui

fui suorúmque tuendi cura. 8.17
Animorum natura cur mortalis esse non possit. 217.218
Animus hominis diues, non arca appellari debet. 235.21
Animi vitia grauiora. 112.30
Animi motus in quo versari debeant. 23.14
Animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus in terrã. 216.29
Animo nihil præstantius. 224.33
Animus in custodia corporis quoad deo videtur, retinendus. 241.28.
Animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re. 112.4
Animi generi hominum deorum munere dati. 242.34
Animi opera maiora, quàm corporis. 85.16
Animorum natura æterna. 154.32 & 22.246.7
Animorum vis duplex. 43.27
Animorum motus duplices. 55.31
Annibal callidus. 47.1
Annibal crudelis. 19.25
Annulus Gygis. 117.11
Annũ solis reditu metimur. 245.11
Annus verè vertens multa hominum secula complectitur. ibid. 15
Antipater Tyrius. 102.8
Antiopa, tragœdia. 49.7
Antipatri opinio de honesto. 122 22
Apellis Venus. 107.12
Apollinis Pythij oraculum. 98.33
Ἀποφθέγματα. 45.6
Appetitus rationi lege naturæ subiectus est. 44.3
Appius Claudius cæcus, pacis cum Pyrrho dissuasor. 191.24
Appij oratio, qua pacem cum Pyrrho dissuasit. ibid.
Appius cæcus quatuor filios, quinque filias habuit. 201.4
Aqua hæret. 148.1
Aquilij de dolo malo formulæ. 125.126
Aratipræclarũ consilium ad constituendam remp. 100.2
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit. ibid. 6.
Arbitrorum formulæ. 129.12
Architas Tarentinus. 202.5
Areopagitas constituit Solõ. 33.20
Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. 213.31
Argentarij apud omnes ordines gratiosi. 125.9
Aristides iustus. 109.9
Aristidis authoritas Athenis. 125 20. sententia de Themistoclis consilio. ibid. 25
Aristippus author sectæ Cyrenaicæ & Aniceriæ, omne bonum in voluptate posuit. 151.9
Aristo. 5.34
Aristo Chius de senectute scripsit. 188.10
Aristoteles. 4.34
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat. 89.32
Aristotelis opinio de honesto. 116. 11
Artificia quæ liberalia, quæ sordida. 63.11.12
Assentatio ab amicitia remouenda. 181.31
Astutiæ tollendæ. 129.25
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt. 128.23
Atreus. 42.17
Athenæ exemplis illustres. 3.24
Athenienses in Æginetas duri. 120 | 124

Atilius Regulus iterum à Pœnis captus. 140.21
Atilius vigilando necatus. 141.14
Atilius Catalinus primarius populi vir. 211.3
Atilius L. cur ſapiens habitus. 152.5
Atticus Pomponius cognomen Athenis reportauit. 107.19
Attic. P. Sulpitio multùm vtebatur. 154.24
Attij poetæ verſus de regno. 135.1
Auaritia ſenili nihil abſurdius. 212. 29
Auaritia nullum eſt tetrius vitium. 98.29
Auaritia populos omnes perdit. 99.1
Auari plus ſemper appetit. 238.15
Auaritia Spartam perdiderat. 98.34
Auaritia iniuriæ præcipua cauſa. 13.20
Auaritiæ vituperatio. 98.29
Auctio de bonis ciuium. 101.2
Augures maiores natu, ijs etiam qui cum imperio ſunt, anteponuntur. 212.10
Auſpicia quæ ſunt optima. 191.33

B

BArgulus Illyricus latro. 83.1
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori ſententia. 151.18
Bella cur ſuſcipienda. 17.vlt.
Bellicæ gloriæ ſtudium in veteribus Romanis. 28.30
Bellum de ſalute, cum Celtiberis, cum Cimbris: de imperio, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho. 29.21
Bellicæ res maiores ne ſint vrbanis, an contra. 33.9
Bella iuſta quæ. 19.16
Bellum Punicum tertium M. Catonis conſilio illatum. 35.3
Belli gloria adoleſcentibus quærenda. 85.3
Bene agier quid ſit. 129.15
Bene & beatè viuere nihil aliud eſt, niſi honeſtè & rectè viuere. 225.12
Benefacta malè locata, malefacta ſunt. 92.10
Beneficia citra iniuriam eſſe debent. 94. & 95
Beneficia quæ plurimi facienda. 24.4
Beneficentia, benignitas, liberalitas eadem. 12.9
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit. 112.12
Benefici & liberales natura ſumus. 162.5
Beneficium qui dat, mores, non fortunam ſequi debet. 95.6
Beneficia in quos conferēda. 92.4
Beneficij immemorem omnes oderunt. ibid. 19
Beneficia in ſingulos. 96.24
Beneficia in remp. 96.25
Beneficia in egentiſſimos quoſque præcipuè conferenda. 24.7
Beneficia omnibus communicanda, quæ. 25.8
Benevolentiam adoleſcentuli ardore quodam amoris indicant. 23.14
Benevolentiam ciuium blanditijs & aſſentationibus colligere turpe eſt. 172.20
Benevolentię colligendæ præcepta. 79.25
Benevolentiæ ratio. 24.19
Benignitas quas cautiones habeat. 21.22
Benignitas quæ ſit vtilis reipub. 91.92

Benignitas largitioni anteponenda. ibid.
Benignitate nihil hominis naturæ accommodatius. 21.21
Benignitas propensior esse debet in calamitosos. 92.3
Bias sapiens. 223.6
Biantis patria Priene. ibid.7.
Bias omnia secum portabat. ibi. 11
Blandus amicus à vero internosci potest adhibita diligentia. 182.34
Bona bonis quæ anteponantur. 103.6
Boni viri qui sint. 129.15
Bonum virum esse semper, est vtile. 127.15
Boni viri qui appellandi sint. 157.2
Bonus nemo miser esse potest. 226 lin. 14
Boni viri definitio. 131.21
Bonum summum, conuenienter naturæ viuere, è Stoicorum sententia. 108.8
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt. 214.18
Bonorum æquatio non laudanda. 97.10
Bonum solum honestum. 222.15
Bona caduca & incerta. 157.27
Bonitatem qui tollant. 113.15
Brutus quid in patria liberanda spectarit. 214.1
Brutus accusator. 87.8
Brutus L. in liberanda patria interfectus est. 215.31

C

Cæcillius. 200.32
Cæcillij versus contra senectutem. 196.10
Cæsar tyrannus. 76.2
C. Cæsar Regnandi causa peruertit omnia. 14.5
Cæsaris largitiones non liberales, sed iniustæ. 22.7
C. Cæsar L. F. 46.26
Cæsar reprehensus. 134.24
Cæsar Catuli patris frater. 56.29
Cæsaris dictatoris vituperatio. 101.29
Cæsar dictator ciuium bona vendidit. ibid. 2
Callicratidas nimio gloriæ studio Lacedæmonijs nocuit. 36.28
Callipho Philosophus. 148.23
Calphurnius P. Lanarius. 127.29
Calumniæ exempla. 16.31
Calypso. 48.25
C. Cannius. 124.32
Campus Martius. 46.5
Ad Carceres à calce reuocari. 225.10
Carthago euersa à Paulo filio. 98.24
Carthago delera. 18.5
Castigatio omnis vacare contumelia debet. 38.22
Catonis senis præcepta quatuor ad vtilitatem rei familiaris. 103.9
Catonis facta, Socratis dicta laudantur. 153.13
Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute. 188.17
M. Cato prætor. 191.13
Catonis liber de rebus rusticis. 208 8
Cato Vticensis nimis acerbus in publicanos & socios, ærarij causa. 138.12
Catonis dictum. 182.1
Cato Vticensis cur se interficere debuerit. 48.19
Cato sapiens habitus. 109.13
Catonis maioris dicta. 103.10
Cato senex collegit ἀποφθέγματα. 45.6

Catonis egregia. 128.1
M. Cato legem voconiam suasit. 193.4
M. Cato quo anno natus. 191.9
M. Catonis de Carthagine suspicio. 194.17
Cato Bruti auunculus. 221.5
Cato inter Africanorum ætates interiectus. 224.16
M. Cato miles. 191.10
Cato perfectus Stoicus. 221.15
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis. 104.7
Caro cur sapiens habitus. 152.6
Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. 219.22
Cato repuerascere non vult. ibi. 24
M. Cato Quæstor. 191.12
Q. Catulus Pompeio non inferior. 33. vlt.
Catulorum sermo qualis. 47 19
Catuli optimè Latina lingua vti putabantur. 56.23
Celare & tacere, non idem sunt. 123.3
Cella vinaria, olearia, penaria. 209.16
L. Censor Mummius. 98.25
Censor Africanus. ibid.23
Cethegus. 191.14
M. Cethegus Suadæ medulla dictus ab Ennio. 206.20
Chrysippi dictum. 119.2
Ciceronis de oppressa coniuratione gloriatio. 34 19
Ciceronis versus. 34.11
Cicero stante repub. plus temporibus in agendo, quàm in scribendo ponebat. 68.3
Cicero Academicus fuit. 70.5
110.28
Ciceronis de gloria libri duo. 79.9
Ciceronis Lælius. ibid.8
Ciceronis filij laus in re militari. 85.10
M. Cicero omnes honores adeptus suo anno. 91.13
M. Cicero scripsit libros de rep. 91.27
Ciceronis ædilitas. 91.15
Cicero consul. 101.20
Cicero Academicus. 110.28
Ciceroni in ingrata repub. neque mors, neque exilium recusanti euenissent. 226.1
Ciceroni reditum glorioſum inimicorum dedit iniuria, non exitum calamitoſum. 230.16
Cincia lex à Maximo laudata. 191.15
Cincinnatus dictator. 209.1
Cineas Thessalus. 203.23
Cimon Athenienſis. 93.16
Circe. 48.25
Ciuitas, quæ dici possit. 229.21
Ciuitatis cum familia comparatio. 233.4
Ciuis quis sit. 230.21
Ciuitatum rectoribus & conſeruatoribus patet in cœlum aditus. 240.34
Claudij Centumali factum improbum. 127.25
Claudij Ap. F. ædilitas. 90.19
P. Clodij conatus. 91.4
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima. 38.12
Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit. 36.30
Clytemnestra, tragœdia. 49.6
Colendi qui. 62.17
Collarinus Tarquinius à Bruto collega emissus. 138.12
Communitas hominum falsò orta dicitur à necessitate vitæ. 65.32

Communia ciuibus inter ſe quæ ſint. 24.34
Comœdia antiqua. 45.3
Comparatio pulcherrima. 114.25
Concordia fundamentũ reip. 99.8
Coniugia ſocietas prima. 25 30
Conſideratio, tempus, & diligentiam poſtulat. 11. 16
Conſuetudinis maxima vis eſt. 174.32
Conſulatus Ciceronis. 101.20
Contemptus quos homines ſequatur. 81.15
Contentio. 56.6
Contentio plus ad gloriam valet quàm ſermo. 86.3
Continentiæ tractatio. 151.6
Conuiuium melius Latini, quàm Græci nominârunt. 204.28
Corinthus cur deleta. 18.7
Corin. à Mummio euerſa. 98.25
Coriolanus. 164.3
Cornelij Scipionis P. facta ab Africano prædicantur. 240.3
Corporis bona externis anteponenda. 102.32
Coruncanus etiam ſenex reip. vtilis. 193.21
M. Craſſi de diuitijs opinio. 13.24
M. Craſſus. 47.13
L. Craſſus. 46.25
L. Craſſus adoleſcens ex accuſatione laudem conſecutus. 85.28
Craſſi diuitis ædilitium munus. 90.15
Craſſus præ diuitijs, de honeſto non curabat. 13 22
L. Craſſi copioſa magis quàm ſapiens oratio. 234.17
Cratippus Peripateticorum princeps. 3 19
Cratippi laus. 70.8
Cratippus ætate Ciceronis princeps philoſophorum. 105.2
Crat. opinio de honeſto. 215.9
Crudelitas inimica naturæ. 120.29
Cura optima de ſalute patriæ. 247.7
Curio vtilitatem præponebat æquitati. 136.19
Curius etiam ſenex reipub. vtilis. 193.31
M. Curius oblatum aurum repudiauit. 208.29
M. Curius de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphauit. 208.24
M. Curius extrema ætate ruri vixit. ibid.23
M. Curij villa. ibid.25
M. Curius & T. Coruncanus inter ſe coniunctiſſimi. 165.2
M. Curij tenuitas victus. 224.12
M. Curij domus nihil ornatum habuit præter ipſum. 233.23
Cynicorum inuerecundia. 54.14
Cyrcilius quidam lapidibus obrutus. 121.12
Cyrus. 73.16
Cyrus Perſarum rex agricultura maximè oblectatus. 210.5
Cyri morientis ſermo, apud Xenophontem. 198.14
Cyri morientis de animorum æternitate oratio, apud Xenophontem. 217.25

D

DAmon Pythagoricus. 120.3
Debetur id, quod turpe eſt non reddere.
P. Decius quarto conſulatu ſe pro repub. deuouit. 203.31
Decij duo. 109.7
Decorum. 40 32
Decorum ab honeſto quid differat. 41.2
Decorũ fuſum eſt per omnes par-

tes honestatis. 41.31
Decori duplex descriptio. ibid.33.
Decorum poeticum. 42.11
Decorum tribus in rebus positum est. 53.25
Decorum ab honesto separari non potest. 40.vlt.
Defensio accusatione laudabilior. 86.26
Defendendi interdum etiam nocentes. 87.17
Definitio necessaria principio disputationis. 6.11
Deliberanda ea nō sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. 116.31
Demetrius à Macedonibus relictus. 77.10
Demetrius Phalereus. 4.24
Demosthenes. ibid.31
Deos non nocere. 71.23
Depositā non semper reddenda. 130.7
Detrahendi de absentibus studium vitiosam naturam significat. 57.8
Dicæarchi liber de interitu hominum. 73.16
Diligentia in amicitijs comparandis. 172.4
Diligere oportet cum iudicaueris. 179.32
Dinomachus philosophus. 148.23
Diogenis Babylonij, Stoici opinio de honesto. 122.20
Dionysius superior quanto metu vixerit. 76.24
Dionysius tyrannus. 120.5
Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metullum. 38.6
Dissimilitudo dissociat amicitias. 176.28
Diuitias amare, parui angustique animi est. 31.5
Diuitiarū fructus in copia est. 236.38
Diuitiarum modum ex quo, quantum cuique sat est, homines metiuntur. 235.24
Diuitiæ cur expetantur. 13.20
Diues non est, cui quæsito opus est. 236.27
Diues quis sit. 235.6
Diuisio rerum ad tuendam vitam pertinentium. 71.10
Diuisionis vitium, aliquid præterire. 7.29
Dolor contra naturam. 111.6
Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant. 142.33
Dolorum faces. 81.31
Dolus malus legibus vindicatus. 126.8
Dolus malus quid. 125.33
Domus hominis honorati qualis esse debeat. 58.15
Domum dominus honestare debet, non contra. 58.29
Domus seminarium reip. 33.25
Domus finis, vsus. 58.16
M. Drusus. 46.28
Duillius Pœnos primus classe devicit. 204.13. delectabatur cereo funali & tibicine. ibid.15
Duodecim tabulæ de tutela 126.9

R

Eloquentiæ laus. 65.17
Eloquentia quid. 86.5
Eloquentiæ inermissio. 94.13
Ennij poëtę loci siue versus, diuersas ad res prolati, suo quisque numero notati. 13.19.25.28.37 75.92.126.173
Ennij versus de fide. 142.26
Ennij versus ad Flaminium. 187.8
Ennij versus de Fabio Maximo. 191.20
Ennij versus de senectute sua. 192.32

Ennius præclarè paupertatem & senectutem tulit. 193.7
Ennius quot annos vixerit. ibid.5
Ennij versus ex persona Apij cæci. ibid.28
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. 215.18
Ennius de Homero sæpissimè cogitare, & loqui solebat. 239.29
Epicurei peruerrunt præcepta officij. 5.17
Epicureorum sententia de Deo. 141.32
Epicurus satis fortiter de dolore dicit. 151.29
Epicuri de bono & malo sententia. ibid.31
Epigoni tragœdia. 49.5
ἐυκρινία. 60.7
ἐυταξία. 59.32
Euripidis versus. 134.8
Exercitatio in omni re necessaria. 27.24
Exercitatio in senibus quid efficiat. 200.4
Exigere non acerbè cõuenit 92.30
Exilium quibus terribile. 226.11
Exules qui sunt. 230.34

F

Fabius Q. Labeo. 17.2
Fabij Maximi laus. 36.vlt.
calliditas. 47.3
Fabricius iustus. 109.9
Fabricij mira iustitia. 135.23
Fabricius etiam senex reip. vtilis. 193.21
Fabricij continentia. 124.11.237.2
Fabula Platonis vtilissima. 117.4
Falsum iurare, peierare non est. 143 27
Fides vnde dicta. 13.4
Fides vt nobis habeatur, quibus artibus elaborandum. 80.6
Fidei bonæ nomen latissimum. 129.19
Fides vel hosti seruanda. 18.17. 143.18
Fidei templum in Capitolio. 142.28
Fides & constantia in amicitia desiderantur. 173.30.
Fimbria. 131.32
Finis bonorum & malorum simplex esse debet. 148.28
C. Flaminius tribunus pl. 191.30
L. Flaminius è senatu electus. 203.11
Feciale ius. 18.19. cum hostibus commune. 143.vlt.
Fœnerari à Catone improbatum. 103.13
Fœneratores ad medium Ianum sedebant. ibid.20
Formæ dignitas quomodo tuenda. 55.14
Fors hera. 19.31
Fortis animus duabus in rebus cernitur. 30.12
Fortissimus quisque, imperandi cupidissimus. 29.21
Forti viro vis adhiberi non potest. 144.23
Fortitudo sine iustitia in vitio. 29.1
Fortitudinem quomodo definiant Stoici. ibid.4
Fortitudo est dolorum laborúmq; contemptio. 151.27
Fortuna cæca. 107.5
Fortunæ magna vis in vtrámque partem. 74.15
Fortunam suis quisque fingit moribus. 132.13
Fraus odio digna maiore, quàm vis. 20.vlt.

Fraus vulpeculæ propria, vis leonis. ibid. 34

G

GAbinia lege, quanta labes facta sit. 165 33
Gallus diu etiendi cœli & terræ studiosissimus. 206.4
Gemma in vitibus. 207.28
Geometræ non omnia docuant. 115.5
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs. 14.9
Gloriæ cupidi homines facilè ad res iniustas impelluntur 30.4
Gloriam qui, susceptis laboribus spernat, vix inuenitur. ibid.6
Gloriæ cupiditas libertatem eripit. 30.10
Gloriam qui contemnunt, non reprehendendi. 32.11
Gloria tribus è rebus constat. 79.14
Gloriæ consequendæ viam Socrates quam traderet. 84. 1
Gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent. 85. 4
Gloria diuitijs anteponenda. 103.7
Gloria hominum angustis finibus interminatur, nec diuturna esse potest. 244.32
Gnathonum multi similes. 182.31
Gorgias Leontinus Isocratis magister. 192. 24
Gorgias Leontinus centum, & septem compleuit annos. ibid.
Gorgiæ Leontini de sua senectute responsum. ibid. 27
Gracchi filij vituperantur. 84.13
Gracchi patris laus. ibid.12
C. Gracchi frumentaria largitio. 96.32
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes. 99.vlt.
Grac. Tib. qui secuti sunt. 165.11
Gracchus Tib. regnum occupare conatus est. ibid. 22
Græca cum Latinis coniungenda. 3.26
Græcorum nobiles victoriæ. 28.25
Græca verba Latinis inculcare ridiculum. 48.10
Græcia, manante à Lacedæmonijs malo cecidit. 99.33
Græcorum consuetudo, vt ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò. 156.10
Gratiæ & pecuniæ comparatio. 95.15
Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri. 132.33
Giges Platonicus, ex pastore rex. 117.18
Gytheum. 121.21

H

HÆreditas optima quæ. 52.5
Hæreditatis spes quid efficiat. 233.32
Hasta bis in foro posita. 101.1
Hecatonis Rhodij, lib. de officijs. 126.32. 136.26
Hercules Prodici. 30.19
Hercules in cœlestiũ numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata. 111. 1
Herillus. 5.34
Herodoti locus. 83.11
Hesiodi locus. 23.22
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit. 208.8
Hippolliti mors. 16. 13
Homerus auctor optimus. 139.31
Homerus multis ante Hesiodum seculis fuit. 208.10
Homerus de stercoratione meminit. ibid.12
Homo cæteris animantibus, quantùm & in quo præstet. 8.24

Hominis propria appetitio principatus. 9.18
Homo ſolus ordine ſentit. ibid.24
Hominis propria veri inueſtigatio, & in prudentia poſita. 10.19
Homines quidam non re, ſed nomine. 45.28
Homines ſecundum deos, hominibus maximè vtiles. 71.21
Homines hominibus plurimùm nocent. 73.25
Hominum ſtudia in nos quomodo excitentur. 74.12
Homo homini conſultum vult. 112.34
Honeſtum laudabile natura. 10.2
Honeſtum quibus ex rebus conflatur. 9.34
Honeſtum è quatuor veluti fontibus manat. 10.8
Honeſtum nihil, quod iuſtitia vacat. 79.7
Honeſtas à patribus quatuor manat. 63.30
Honeſtas per ſe animos omnium mouet. 79.vlt.
Honeſtum quid ſit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis ſententia. 107.11
Honeſtum verum in ſapientibus ſolis. 108.14
Honeſtas omni pondere grauior eſt habenda. 116.16
Honeſti vis. 121.7
Honeſta naturâ temporibus fiunt non honeſta. 139.16
Honeſtatis partes quatuor, prudentia, iuſtitia, animi magnitudo, continentia. ibid.
Honoris certamen etiam inter optimos amicitiam labefactat. 163.20
Horatius Coties 224.8
Hortenſius, Ciceronis libert. 69.18
Hortenſij ædilitas. 90.20
Hortenſij potentia. 130.19
Hortus altera ſuccidia. 209.19
Hoſpitalitas à Theoph. laudatur. 93.8
Hoſtis olim peregrinus. 19.5
Humanæ res fragiles & caducæ. 185.25

I

IAnus medius. 103.20
Iaſon Pheræus callidus. 47.5
Imperij cupiditas in maximis animis & ingenijs. 14.8
Imperia non ſemper expetenda. 31.11
Imperium non eſt ſcelere quærendum. 135.33
Imperator quis ſit. 231.19
Impij aduerſus deos qui ſunt. 113.17
Improbi ſerui ſunt. 232.18
Inceſſus quæ ratio. 54.25
Iniuria fit duobus modis. 20.33
Iniuſtitiæ duo genera. 13.6
Inſipiente fortunato nihil eſt intolerabilius. 170.8
Inſitionibus nihil inuenit agricultura ſolertius. 208.18
Inuita Minerua nihil decet. 48.3
Iocandi genus duplex. 44.34
Iocandi genus quale eſſe debeat. 45.6
Iraſci grauiter inimicis non oportet. 38.9
Ira omnibus interdum repudianda eſt. 38.32
Ira malè laudatur à Peripateticis. ibid.32
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipſa corporis tota mutatur. 44.14
Ira nihil rectè fieri patitur. 57.33

Iſocrates. 4.34
Iſocrates Gorgiæ Leontini diſcip. 192.24
Iſocrates vixit annos vno minus centum. ibid.23
Iſocrates quarto & nonageſimo anno Panathenaicon ſcripſit. ibid.22
Italicum bellum. 98.11
Iudiciorum ratio duplex. 86.24
Iudicium fallax in cupiditate regnandi. 116.23
Iudicijs addebatur ex fide bona. 116.11
Iura belli. 17.29
Iuris ciuilis cognitio laudabilis. 93.28
Ius ciuile neglectum. ibid.32
Ius gentium, & ius ciuile quomodo differant. 129.5
Iuris fons, natura. 130.1
Ius ciuile ductum à natura. 129.30
Iuſiurandum ad aſtringendum fidē vinculum arctiſſimum. 145.7
Iuſtitiæ fundamentum fides. 12.34
Iuſtitiam tollit ambitio. 13.33
Iuſtitia ſeruanda etiam aduerſus infimos. 20.29
Iuſtitiæ fundamentum quod. 21.26
Iuſtitia nullum tempus vacare debet. 29.31
Iuſti ia ſinè prudeutia ſatis habet authoritatis. 80.20
Iuſtitia ſola viri boni nominantur. 82.3
Iuſtitiæ opinio etiam ſolitario homini neceſſaria ibid.20
Iuſtitiæ particula aliqua etiā in piratis, cęteriſq; latronibus. ibid.27
Iuſtitiæ fruendæ cauſa, reges olim conſtituti. 83.12
Iuſtitia fundamentum eſt famæ. 96.19
Iuſtitia omnium domina & regina virtutum. 113.24
Iuſtitiam qui tollant. ibid.16

L

Lacedæmonij victoriæ cupidiſſimi. 29.20
Lacedæmonij quòd iuſtitiâ imperarent, ab omnibus ferè deſerti. 77.11
Lacedæmonijs ampliſſimum magiſtratum ſenes gerunt. 194.31
Lacedæmoniorum reſpub. quando. & cur perierit. 98.34
Lacedæmoniorum legati Athenis. 212.1
Lacedæmone honeſtū domicilium ſenectutis. 211.30
Laciadæ Curiales. 93.16
Lactens orbis. 242.4
Laertes agrum ſtercorat. 208.11
Lælius ſemper eodem vultu. 39.8
Lælius plenus hilaritatis. 46.29
Lælius, cognomento ſapiens. 83.4
C. Lælius Q. Mutij Scæuolæ auguris ſocer. 154.7.
Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis. 155.15.155.32
Lælio adoleſcente, L. Paulus, M. Cato, C. Gallus, P. Naſica, Tib. Gracchus iam ſenes. 185.11
Lælij æquales Scipio, L. Futius, P. Rutilius, Sp. Mummius. ibid.15
Lælio ſene C. Fannius, Q. Mutius, Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adoleſcentes. ibid.16
Largitionem immodicam rapinæ ſequentur. 89.1
Largitio fundū non habet. ibid.12
Largorum duo genera. ibid.14
Largitio. 90.30.91.33
Latronum leges quædā ſunt. 82.33
Laude ſe dignum quiſque putat. 36.28

Legiones Rom. ſub iugum à Samnitibus miſſæ. 144.5
Lentulus ædilis Cicerone conſule. 90.20
Lectrica calamitas. 77.14
Legis xij. tabularum verba. 19.7
Lex agraria Philippi. 97.5
Lex de repetundis. 98.8
Lex Craſſi & Scæuolæ de peregrinis. ibid.31
Lex Petronia & Papia de peregrinis. ibid.31
Lex Latoria. 126.10
Legis xij. tabularum locus. 126.9
Legis Cinciæ ſuaſor Maximus. 191.15
Lex Voconia à M. Catone laudata. 193.4
Leges quædã etiam inter latrones. 82.33
Leges cur conſtitutæ. 83.18
Leges ciuiũ incolumitatẽ ſpectant. 111.28
Lex naturæ communem vtilitatem ſpectat. 112.34..114.9.122.32
Legum latores boni plus proſunt ciuitatibus, quàm boni imperatores. 33.31
Liberalitas, vide Benignitas.
Liberalitatis duo ſunt genera. 23.28
Liberalitatis ratio duplex. 88.1
Liberales qui. 89.19
Liberalitas ſecundum naturam. 112.2
Liberalitatem qui tollant. 113.16
Libertatis cauſa, omnis à magnis viris ſuſcipienda contentio. 32.11
Libertatis proprium quid. 31.26
Libertas quid ſit. 231.vlt.
Liber nemo niſi ſapiens. ibid.18
Libidinoſa & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. 198.13
Libidinoſorum animi. 247.13
Licinij Craſſi C. lex de ſacerdotijs. 183.14
Lites valdè vitandæ. 92.34
Linius poeta, ætate Catonis Cenſ. 206.12
Loci & temporis vis quanta ſit. 60.31
Luculli ædilitas. 90.19
Luculli magnificentia in villis extruendis. 59.11
Ludo & ioco quatenus vtendum. 44.25
Lutatius Pythias. 131.30
Lycurgus. 33.31
Lyſander dux Lacedæmoniorum. ibid.28
Lyſander Ephorus à Lacedæmonijs expulſus. 99.27
Lyſander Lacedæmonius. 210.7 21.28
Lyſias Pythagoræus Epaminondã erudijt. 654

M

MAcedonum gaza potitus. L. Paulus. 98.18
Q. Mælius tribunus plebis. 144.8
Magiſter conuiuij. 205 8
Magiſteria. ibid.6
Magnanimitas. 63.32
Magnæ matris Ideæ ſacra. 204.20
Malitia diſtat à prudentia. 129.27
Mamercus, quòd auaritiæ cauſa ædilitatem prætermiſiſſet, à conſulatu repulſus. 90.25
Mancinus Numantinis deditus. 144.12
L. Manlius dictator accuſatus à Pomponio tribuno pl. 145.13
T. Manlius deterijt tribunum pl. ab accuſatione patris. ibid.28
M. Manlius pauper fuit. 200.27
M. Marcellus. 216.3

C. Marius. 33. 34
C. Marius ſeptimum annum poſt prætura iacuit. 132 21
C. Marius à fide iuſtitiáque diceſſit. ibid.30
C. Marius qualis in ſecundis & aduerſis. 225. 23
M. Marius Gratidianus. 128.10
Marius Gratidianus prætor edicit populo quid ſeruet. 132. 33
Marte noſtro. 115.25
Maſſaniſſa nonaginta annos natus quid fecerit. 199. 33
Maſſaniſſa familiæ Scipionum amiciſſimus. 239.8
Maſſaniſſa, P. Cornelium Scipionẽ regio apparatu accepit. 239.20
Maſſinia in tryumpho portata. 78.4
Malè materiatæ ædes. 123.20
Q. Maximus ſenex adoleſcente M. Catone. 191.3
Maximi grauitas comitate condita. 191 5
Q. Maximus Tarentum recepit. ibid.26
Q. Maximus Mortuum filium pro funere laudauit. 192.3
Q. Maximus augur. 191.32
Q. Maximi fortitudo in ferenda filij morte. 192.1
Q. Maximus iuris augurij admodum intelligens. ibid.7
Q. Maximus vt homo Romanus valdè literatus. ibid.8
Q. Max. Africani frater. 137.5
Medea, Tragœdia. 49.5
Melius, æquius. 126.13
Memoria legendis ſepulchris perdi non patabatur. 195.11
Memoria ſenectute minuitur. 1b.5
Menalippa, tragœdia. 40.5
Mendacium omne contrahendis rebus tollendum. 126.13
Mente nihil diuinius. 119.29
Mens cuiuſq; is eſt quiſque. 246.9
Mercari quod ſtatim vendas, ſordidum. 62.vlt.
Mercatura quæ probanda, quæ minùs. 63.12
Mercede ad amandum adduci, ſordidiſſimum. 75.13
Mercenarij omnes ſordidi. 62.33
Q. Metellus imperator à legato ſuo C. Mario accuſatus. 132.24
L. Metellus quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſt. 198.19
Metrodori de beata vita ſententia. 151.18
Metus odij comes. 75. 32. malus cuſtos diuturnitatis. 76.6
Metus omnis, ſeruitus eſt. 234.16
Micare in tenebris. 131.10
Miles ſemel dimiſſus, niſi ſecundo ſacramento obligetur, pugnare iure contra hoſtem non poteſt. 18.30
Milo gladiatores emit. 91.3
Milonis Crotoniatæ abiecta vox. 197.18
Milo humeris bouem ſuſtinuit. 199.21
Minerua Phidiæ. 222.12
Minos. 42. 13
Minucij Baſilij falſum teſtamentũ. 130.15
Modeſtia. 40.30
Modeſtia quid. 60.1
Mores corrumpuntur diuitijs. 96.8
Moroſitas ſenum aliquid excuſationis habet. 212.18
Mors ſeruituti, & turpitudini anteponenda. 35.22
Mors ſeni aut planè negligenda, aut etiam optanda eſt. 213.3
Mors longè abeſſe à ſenectute non poteſt,

reſt. ibid. 1
Mors omni ætati communis. ibi.21
Mortis adoleſcentium & ſenum diſcrimen. 214.22
Mortem vt negligamus, ab adoleſcentia meditatum eſſe debet. 215.24
Morti nihil tam ſimile, quàm ſomnus. 218.10
Mortuis religioſa iura tribuuntur. 154.24
Mors quibus terribilis. 216.9
Mors rogandi iudicis. 119.30
Q. Mucij ædilitas. 90.18
Q. Mucij Mancini ſermo qualis. 47.20
Q. Mutius P.F. iuriſconſul. 49.30
B. Mutius. 84.27
Q. Mutius Porſennæ interfector. 294.6
L. Mummius. 98.25
Mummij laus. ibid.26
Munus perinde eſt, vt accipitur. 149.6
Mutatio facienda conſilij, vbi nos errâſſe cognoſcimus. 51.21

N

NÆuij verſus & ludus. 195.1
Næuij bellum Punicum. 206.10
Naturam quiſq; ſuam potius quàm alienam inſequi debet. 47.33
Natura omnibus ſequenda. ibi.vlt.
Natura, quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent. 54.2
Natura non patitur, vt alteri detrahamus noſtri commodi cauſa. 111.4
Natura eſt ius gentium. ibid.24
Natura eſt lex diuina, & humana. ibid.31
Naturæ lege vna & eadem omnes continemur. 113.3
Natura deſiderat recta & conuenientia. 116.5
Naturæ principia. 122.33
Naturæ lex. ibid.
Natura fons iuris. 130.1
Natura mutari non poteſt. 162.27
Natura ſimilium ſui appetens eſt. 168.29
Nearchus Tarentinus. 202.34
Negligendus nemo in quo ſit aliqua ſignificatio virtutis. 22.34
Neoptolemus. 177.1
Neptunus tres optiones Theſeo dedit. 16.12. & 138.32
Neſtor apud Homerum de virtutibus ſuis ſæpiſſimè prædicat. 198.26
Nicocles tyrannus occiſus. 101.6
Nili accolæ. 243.27
Non putâram videndum ſapienti ne quando dicere cogatur. 35.17
Narban. C. à P. Sulpitio accuſatus. 86.30
Numa Pompilius. 223.31
Numantia deleta. 34.3
Numicius T. Trib. Pl. 144.7

O

OBiurgationum qui modus. 58.2
Octauius Cn. primus è ſua familia conſul. ibid.19
M. Octauij Frumentaria largitio. 96.33
Odiſſe apertè magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiam. 174.9
Oeconomicus Xenophontis, liber à Cicerone adoleſcente verſus. 101.25
Officina nihil habet ingenium. 63.3
de officijs libri non multum à Peripateticorum dogmate differunt. 4.5
Officij amplitudo, & laus. 5.7

Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima. 5.3
Officij præceptio quorum philosophorum propria. 5.32
de Officijs libri à Stoicorum fontibus deriuati. 6.5
de Officio quæstio duplex. ibid.27.
Officij diuisio. 7.4
Officium quid. 6.28
Officij deferendi causſæ. 14.22
Officij commutatio. 15.33
Officia alijs alia magis debentur. 27.19
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus. ibid.26
Officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur. 28.15
Officia pro ætatum ratione variantur. 52.10
Officium adolescentis. ibid.13
Officia senum. ibid.26
Officium magistratus. 53.5
Officium priuati. ibid.11
Officium peregrini. ibid 15
Officiorum comparatio. 63.28
Officij persequendi rationes quinque. 70.16
Officiorum tractatio in philosophia vberrima. 105. 21. deliberatio triplex. 106.17.
Officia media. 108.21
Officia à quatuor fontibus honestatis ducta. 139.19
Officia exprobrantium hominum odiosum genus. 176.1
Onera maxima, senectus & paupertas. 193.7
Opes cum infamia non vtiles. 135 vlt.
Opifices omnes sordidi. 63.2
Opinionem hominum de se negligere arrogantis est. 43.4
Opiparè paratum conuiuiũ. 125.13
Orationis vis. 222.22
Orationis duplex ratio. 86.1
Orationis vis duplex. 36.5
Oratoris proprium quid. 4.12
Oratoris munus ingenij non solum est, sed laterum etiam & virium. 197.29
Orbium cœlestium ordo. 242.16 concentus. 243.9. ab hominibus non percipitur. 243.30
Ordo quid. 603
Originum, Catonis libri. 201.18 21.66
ὁρμαὶ 74.4
Otium languorem affert. 104.14

P

PAcuuij M. fabula. 159.17
Panætius reprehensus. 6.9,7,28
Panæt. Africani præceptor. 39.15
Panætius duas res in suis libris prætermisit. 102.9. vtilitatum comparationem omisit. 102. 31. de officijs accuratissimè scripsit. 106 14. locum de officijs prætermisit. ibid.32
Panætium Cicero secutus in libris de officijs. ibid.16
Panætij opinio de honesto. 108.1
Panetius defenditur à Cicerone. 115.13
C. Papyrius consul legem tulit de tribunis Pl. reficiendis. 183.5
Papias. 120.31
Paulus Æmilius. C. Lucinio familiaris fuit. 164.34
παράδοξα. 221.31
παράδοξα maximè Socratica. 222.3
Parsimonia magnũ vectigal. 237.13
Pascere bene, prima vtilitas in re familiari. 103.10
Patris vita cùm violatur, quàm multa peccantur. 228.27

Patriæ charitas quanta. 137.15
Pro patria mors oppetenda, ſi ita res ferat. 26.31
Patria parentibus anteponenda. 137.31
Patroni ciuitatum & nationum qui eſſent. 18.18.
πάτρων 74.3
L.Paulus ſocer filij.M.Catonis. 193.20
Paupertas contra naturam. 111.6
Pauſanias dux Lacedæmoniorum. 33.28
Pax iniuſſu populi, ſenatúſque facta, irrita. 144.6
Peccare, nunquam vtile. 127.14
Peccandum non eſt amici cauſſa. 163.26
Peccata eſſe æqualia. 226.31
Peccata non rerum euentu, ſed vitijs hominum metienda ſunt. ibid.33
Peccare eſt tanquã lineas tranſire. 227.7
Peccatorum conſcientia, dura ſeruitus. 234.12
Pecuniæ cupiditas vnde. 13.29
Pecuniam contemnere magnificũ eſt. 31.7
Pecunia corrupti, fideles eſſe non poſſunt. 88.19
Pecunia non quærenda ſolùm, ſed etiam collocanda. 83.32
Pecuniæ cupiditas in pleriſque, ſumma amicitiæ peſtis. 163.19
Pecuniæ & gratiæ comparatio. 95.15
Pelopis regnum iniquum. 135.3
Perduellis. 19.3
Peregrinos vſu vrbis prohibere, inhumanum. 120.vlt.
Periclis ſeueritas. 46.vlt.
Periclis dictum in Sophoclẽ.60.28.
Pericles princeps Græciæ. 91.24
Periculoſarum actionum multiplex ratio. 36.11
Periculis ſine cauſſa offerre ſe, ſtultum eſt. 36.2
Peripatetici, quòd iracundiam laudent,notati. 38.31
Peripateticis placet honeſtũ ſummum bonum eſſe. 107.23
Pernicies vitæ ſumma, intelligentiæ ſimulatio in malitia. 130.1
Perſonis veluti duabus natura vnumquemque noſtrûm induit. 46.14
Periurium quid ſit. 143.29
Phaeton Solis filius ictu fulminis deflagrauit. 138.29
Phalaridis mos. 77.8
Phalaris crudelis tyrannus. 114.19
Philippi, Macedonum regis,humanitas. 39.11
L.Philippus. 91.7
Philippi ad Alexandrum epiſtola. 88.16
Philippus tribunus pl. moderatus. 97.4
L.Philippi iniuſta ſententia 136.1
Philoſophi in quo peccent. 14.29
Philoſophorum vita minùs expoſita fortunæ telis, quàm eorum qui rempub.tractant. 32.28
Philoſophiæ,quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero.68 per totum.
Philoſophiæ nomen quibuſdam inuiſum. 67.vlt.
Philoſophi qui. 68.33
Philoſophia quid. ibid.vlt.
Philoſophiæ defenſio. 69.10
Philoſophia tota frugifera & fructuoſa. 105.19
Philoſophiæ pars de officijs vberrima. ibid.21.

Philosophia liberalitatem, iustitia continentiam docet. 112.2
Philosophia vitam tranquillam præstat. 188.6
Philosophorum principes. 195.34
Pictura etiam nō perfecta delectat imperitos & laudatur. 108.32
Pietas in patriam, in cœlum via est. 241.vlt.
Piratis fides non seruanda. 143.23
Pirata non est ex perduellium numero, sed communis hostis omnium. ibid. 24
L. Pisonis lex de repetundis. 98.9
Plato. 4.29
Platonis locus. 10.4
Platonis præclara sententia. 12.23
Platonis dictum in Philosophos. 14.29
Platonis præcepta duo reip. præfuturis necessaria. 37.7
Plato Dionem erudijt. 65.5
Plato vno & octogesimo anno scribens mortuus est. 192.19
Platonis tranquilla senectus. ibid.
Plato Tarentum venit. 203.2
Platonis doctrina, discere, esse reminisci. 217.24
Plautus. 45.2
Plauti comœdiæ, Truculentus, & Pseudolus. 207.11
Pocula minuta & rorantia. 205.9
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur. 108.31
Pœni fœdifragi. 19.25
Poeta iners extremum actum negligit. 189.19
Polycleti signum. 233.11
Pompeius Sex. geometriæ studiosus. 11.23
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem. 34.22
Pompeij Magni theatrum. 91.21
Pompeius Magnus reprehensus. 134.1
Q. Pompeius cùm deprecaretur, Numantinis deditus non est. 144.17
Pomponius tribunus pl. diem dixit L. Manlio dictatori. 145.14
Pontij Samnitis dictum de auaritia. 97.vlt.
T. Pontij Centurionis vires. 199.17
C. Pontius Samnis. 202.31
Pompilius. 18.22
Possidonius. 66.17
Possidonius Panetij discipulus. 106.26
Possidonius de officijs scripsit. ib.29
Posthumius hosti deditus, author ipse deditionis. 141.11
Præclara omnia rara. 178.11
Prandia decumæ nomine. 90.31
Principatum appetere, hominis proprium. 9.18
Priuata nulla, natura, sed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, sorte. 11.13
Priuata vita otiosior, publica fructuosior. 31.32
Priuatam vitam multi coluere, vt tranquillè viuerent. ibid.17
Priuata vita quibus concedenda, quibus minùs. 32.1.
Probabile quid sit nisi facta causarum contentione, non constat. 70.3
Prodigi qui. 89.16
Promissis quando standum non sit. 16.23.139.15
Promissa non seruanda. 139.6
Propylæa. 91.26
Prudentia quid. 64.8
Prudentiæ & sapientiæ discrimen. ibid.

Prudentia ſine iuſtitia nocet. 80.26
Prudentia vera & maximè vtilis quæ. ibid.14
Prudentia in quo ſita. 129.8
Prudentia ſenectutis eſt. 195.4
Ptolemæus rex, Arati Sicyonij hoſpes. 100.21
Ptolemæus Ægypti rex alter poſt Alexandriam conditam. ibid.22
Pulchritudinis duo genera. 55.6
Pyrrho. 5.34
Pyrrhi præclara ſententia. 19.26
Pyrrhus Æacides. 20.1
Pyrrho ſe Macedones dediderunt. 77.10
Pyrrhus bellum intulit Romanis. 135.17
Pyrrhi & Annibalis diſſimiles mores. 161.9
Pythagoras. 26.21
Pythagoræ ſeueritas. 46.33
Pythagoreorum mos in exercenda memoria. 201.22
Pythagoras vetat, iniuſſu imperatoris, id eſt, dei, de præſidio & ſtatione vitę decedere. 215.12
Pythagoræ de animorum diuinitate opinio. 217.5
Pythias Pythagoricus. 120.4
Pythius argentarius. 125.3. & 8

Q

QVæſtio de honeſto & vtili. 120.22
Quæſtiones de officio. 136.26
Quæſtus ex repub. ſceleratus & nefarius. 98.32
Quæſtus turpes. 236.12

R

RAtione vtentium duo genera. 71.18
Rectũ ita iuſtũ, ſi voluntariũ. 15.4
Recte facta à virtutibus proficiſcuntur, peccata à vitijs. 227.28
Referenda gratia nullum officium magis neceſſarium eſt. 23.20
Reges cur inſtituti. 83.13
Reges omnes Romani pares inter ſe præter Superbum. 223.vlt.
Regnandi cupiditates vnde exiſtant. 116.21
Regni fides nulla. 13.vlt.
Regno iniqui atque infideles multi. 135.1
Regulus captus à Pœnis. 20.4
M. Regulus nõ ærumnoſus. 225.16
Rei familiaris augendæ qui modus. 40.12
Res familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abeſt turpitudo. 102.20.
Res magnæ non corporum viribus ſed animi geruntur. 194.9
Repetundarum lex. 98.8
Rempub. capeſcentibus adhibenda eſt deſpicientia rerum humanarum. 32.22
Reipub. præſuturis duo Platonis præcepta neceſſaria. 37.7
Reip. lectores legum ſimiles eſſe debent. 39.34
Reſpublicæ maximæ per adoleſcentulos labefactatæ, ſenibus ſuſtentatæ. 194.33
Rhetorum campus. 28.24
Rogatio ex S.C. de Mancino Numantinis dedendo. 144.12
Romani quibus populis victis ciuitatem dederunt. 18.3
Romani viri illuſtres bellica laude. 28.29
Romanorum mos verecundus. 54.vlt.
Romani populi Cannenſi clade animi magnitudo. 121.5
Romanorum legionum fortitudo animi. 216.5

Romanorum veterum continentia. 224.11
Romulus iniustus. 118.24
Romulus quibus gradibus in cœlum ascenderit. 123.29
Roscium Amerinum adolescẽs defendit Cicero. 87.29
Ruinosæ ædes. 123.20
Rupilius fabularum actor. 49.6
P. Rutilius. 85.25
Rutilius Rufus Panætij auditor. 107.10

S

Sacra familiarum. 25.& 26
Saguntini. 228.19
C. Salinator. 190.3
Salinator Tarentum amisit. 191.27
Sanguinis connunctio, vinculum charitatis. 16.5
Sapientiæ amor ex cognitione honesti. 10.4
Sapientia in quo sita. ibid.18
Sapientia quid à prudentia differat. 64.8
Sapientia princeps virtutũ. ibid. 11
Sapientia quid. 69.1
Sapientiæ laus. ibid.4
Sapientes septem, non tamen omnino sapientes. 109.14
Sapientis est, habere rationem rei familiaris. 127.1
Sapiens, qui sibi non prodest, ne quidquam sapit. 126.30
Sapientis cum histrione, comparatio. 214.8
Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo. 219.3
Sapientum quorundam de amicitia opinio. 166.vlt.
Sapientis animus quibus rebus munitus. 219.17
M. Satyrius. 130.25
Scævola, Publij filius, vir bonus. 126.23
Scævola pontifex maximus. 129.16
Scævolæ pontificis laus. 154.16
M. Scaurus. 33.34
Scauri filius damnatus. 58.23
Scauri ædilitas. 90.21
Scenicorum mos verecundus. 54.30
Scientiæ cupiditate omnes trahimur. 1.9
Scipio Numantiam excidit. 34.3
Scipio ambitiosus & tristis. 46.29
Scipionis sermo qualis. 47.24
Scipio Africanus Pauli filius, eloquentia cumulauit belicam gloriam. 49.vlt.
Scipionis Africani filius, qui minorem Africanum adoptauit. 51.32
Scipionis Africani dictum. 104.7
Scipiones duo. 109.7
P. Scipio pontifex maximus. 206.7
Scipiones duo iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt. 215.vlt.
Scipionis virtutes. 154.1
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. disseruit. 155.3
P. Scipionis supremus dies fuit clarissimus. 154.15
P. Scipio Rutilium consulem effecit, fratrem eius Lucium efficere non potuit. 176.15
Scipio ab amicitia Q. Pompeij se remouit. 177.8
Scipionis oratio contra C. Papirium. 183.9
Scipiones duo propugnacula belli Punici. 224.12
Scipio tribunus militum in Africa. 240.8
Secundum naturam. 116.6
Securitas caput est ad beatè viuendum. 167.8

Seditionum origo quæ. 37.19
M. Scij benignitas. 90.33
Senator non est, qui iureiurando hostium tenetur. 141.4
Senatus Romanus iniustus. 136.7
Senatus non censet captiuos redimendos. 150.22
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse viuere. 196.10
Senis sermo quietus & remissus decorus est. 197.33
Senibus conceditur, vt de se dicant 198.24
Senem mature fieri, si vis diu esse senex, proueribium. 195.12
Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis. 201.16
Senili auaritia nihil absurdius. 212.29
Senum improuidorum & credulorum stultissima in fabulis persona. 184.29
Senes in adolescentium charitate acquiescunt. 185.16
Senectus optatur, eademque accusatur. 189.5
Senectutis arma sunt exercitationes virtutum. 190.31
Senectus placida post ætatem purè & elegantr auctam. 192.18
Senectus accusator non propter ætatem, sed propter mores. 190.8 & 192.20. & 212.17
Senectus quatuor de caussis misera videtur. 193.9
Senectus maximum onus putatur. ibid.7
Senectutis vitia diligentia compensanda sunt. 200.21
Senectutis vituperatio. 202.1
Senectus natura loquatior. 208.21
Senectutis honestum domicilium Lacedæmone. 211.30
Senectutis modica seueritas probatur. 212.27
Senectutis fructus est, ante partorum bonorum memoria & copia. 214.16
Senectus peractio ætatis est, tanquã fabulæ. 220.13
Sepulchra communia propinquis inter se. 20.8
Sergius Orata. 128.31
Sermo qualis esse debeat. 56.34
Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam valet. 86.7
Sermonum suauitas, amicitiæ condimentum. 174.14
Seruilius Ahala Sp. Melium interemit. 209.3
Seruorum infima conditio. 20.30
Seruis quomodo vtendum. ibid. 31
Seruituti & turpitudini anteponenda mors. 35.22
Seueritate sublata administrari ciuitas non potest. 38.19
Seueritas modica in senectute probatur. 212.27
Sicyon per annos quinquaginta à tyrannis possessa. 100.3
Sidera. 241.24
Silani ædilitas. 90.20
Similitudo ad amicitiam allicet. 168.26
Simulatum nihil diuturnum. 84.9
Simulatio, perfidi, improbi malitiosi hominis est. 126.2
Simulatum nihil in amicitia. 160.19
Societatis humanæ vinculum oratio. 24.19.
Societatis humanæ gradus. 25.18
Societas præstantissima, bonorum virorum familiaritas. 26.9
Societas inter omnes, maior autem, vt quisq; proximè accedit. 157.6
Socrates semper eodẽ vultu. 39.8

Socrates elegit. 46.32
Socratici in sermone maximè excellunt. 56.34
Socrates quam ad gloriam viam traderet. 84.1
Socratis opinio de honesto. 107.27
Socrates senex fidibus didicit. 197.9
Socrates sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus. 217.8
Socratis disputandi modus. 228.2
Sodalitates Catone quæstore constitutæ. 204.19
Solitarium nihil natura amat. 181.8
Solitudo languorem affert. 104.14
Solonis & Themistoclis comparatio. 33.18
Solon furorem simulauit. 47.8
Solon se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit. 197.4
Solonis præclarum dictum. 206.27
Solonis sapientis elogium. 215.14
Solon senectute fretus, audacter Pisistrato tyranno obstitit &c. 215.3
Sophocles à Pericle reprehensus. 90.28
Sophocles à filijs in iudicium vocatus. 195.24
Sophoclis dictum egregium de rebus Veneris. 205.19
Sparta propter auaritiam peritura. 98.34
Sponsio, ni bonus vir esset Pithias. 131.31
Statij poetæ versus. 196.20
Statuæ veterum ornatu ferè militari. 28.30
Stoicorum opinio de commodis communicandis. 12.25
Stoici vnde verba sint ducta studiosè exquirunt. 23.2
Stoicorum inuerecundia. 54.15
Stoici honestum solum bonum esse dicunt. 107.21. & 118.32
Stoici splendidius de officio, quàm Academici aut Peripatetici, disseruerunt. 110.40
Stoicorum oratio. 221.27
Stulto nemini bene esse potest. 226.22
Stultos omnes insanire. 229.14
Sulpitius C. astrologiæ studiosus. 11.22
Sulpitius P. C. Norbanum accusauit. 86.30
Sulpitius Seruius sententia iuris ciuilis omnes superiores vicit. 94.1
P. Sulpitius tribunus pl. à Q. Pompeio capitali odio dissidet. 154.25
Summum ius, summa iniuria. 16.31
Superbia in prosperis rebus fugienda. 39.4
Superiorem parem esse inferiori, maximum est in amicitia. 195.5
Syllæ largitiones non liberales, sed iniustæ. 22.5
Sylla qualis. 47.13
Syllæ causa honesta. 77.29
Syllæ dictum inhumanum. ibid. 33
Syllæ in victoria crudelitas. ibid. 34
L. Sylla ciuium bona vendidit. ibid. 32
Synephebi, comœdia Statij. 196. 14

T

TAbulæ nouæ iniustæ. 101 11
Tantali regnum iniquum. 135 2
Tarquinius exul. 169.33

Tar-

Tarteſſiorum regis ætas, 213.30
Tempetantia. 40.30
Terentij locus. 15.17
63.6.212.24.181.21.182.29
Terentius Lælij familiaris. 181.20
Terra habitatur taris in locis. 244.5
Terra Oceano circumfuſa. ibid.23
Themiſtocles. 33.17.47.4.73.9
90.4.121.16.190.23.195.6
166.11
Theophraſtus. 4.26.89.24
93.7.ibid.15
Theſei optata tria. 16.12.138.32
Timon Athenienſis congreſſum hominum fugiebat. 180.20
Timotheus Cononis filius. 50.1
Tribuni pl. hoſtibus dediti. 144.9
Tributorum ratio & finis. 98.21
Trœzene. 121.10
Tuditanus. 191.14
Turpio Ambiuius. 205.28
Turpe mutatur tempore. 110.6
Turpitudo maximè contra naturam. 116.4
Turpe nunquam vtile. 121.31
Tyrannorum ferè violenta mors. 76.5

V

VAlerius Ceruinus ad centeſimũ annum vixit. 216.28
Valetudinis tuendæ ratio. 102.15
Vectigalia vrbana ruſticis anteponenda. 103.7
Venandi ſtudium honeſtum. 45.15
Venditor lege xij. tab. præſtabat, tantum vitia, quæ lingua nuncupata eſſent. 127.18
Veri adoleſcentia comparatur. 214.13
Verecundia. 40.29.43.47
Verecundia ſublata, nihil rectum, aut honeſtum eſt. 82.13
Verecundia maximum amicitiæ ornamentum. 179.12
Veri inueſtigatio hominis propria. 9.11
Veritas moleſta eſt. 181.21
Verſus in Vlyſſem. 140.10
Veſtitus quæ ratio. 55.18
Veterrima quæque debent eſſe ſuauiſſima. 174.25
Veturius hoſti deditus. 144.2
Viam erranti non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitum. 121.26
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. 209.17
Vires celeritati anteponendæ. 103.6
Virgula diuina. 66.2
Viriatus Luſitanus à C. Lælio fractus & comminutus. 83.5
Virtutes vt quæque leniores, ita amabiliores. 23.2
Virtutum quarundam ſimulachra in belluis. 24.24
Virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur. 73.32
Virtutum vnam qui habet, an omnes habeat. 80.29
Virtutem quo modo nonnulli interpretentur. 157.32
Virtute nihil amabilius. 160. vlt.
Virtus tenera & tractabilis eſt. 168.8
Virtus amans ſui eſt. 163.vlt.
Virtutis opinio amicitiæ conciliatrix. 164.24.184. vlt.
Virtus ſeipſa contenta eſt ad beatè viuendum. 225.15
Virtutes inter ſe pares. 227.17

Virtus eſt conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia. ibid.25
Virtus pluris æſtimanda, quàm vlla poſſeſſio, aut vlla vis auri & argenti. 237.11
Virtute qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites. 238.8
Virtus amitti non poteſt. ibid.6
Viſcellinus. 164.4.
Vitæ finis optimus. 215.4
Vitam multi, & ij docti, deplorarunt. 216.217
Vita deſerta ab amicis, ſecunda eſſe non poteſt. 170.22
Vitia animi grauiora, quàm corporis ac fortunæ. 112.29
Viris natura caduca. 207 21
Vlciſcendi modus. 17.15,74.9.
Vlyſſes. 48.11
Vlyſſes militiam ſimulatione inſaniæ ſubterfugere voluit. 139.33
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant. 45.31
Voluptates blandiſſimæ dominæ. 81.28
Voluptas omnis honeſtari contraria. 148.21
Voluptate nulla peſtis capitalior. 202.8
Vluptates agricolarum. 200.30
Voluptas plurimorum patrocinijs defenditur. 225.9
Vox clara & ſuauis eſſe debet. 56.18
Vt inter bonos bene agitur. 126.13
Vtile ab honeſto ſeparari non debet. 70.25
Vtilitatum comparatio. 102.30
Vtilitas communis ſecundum naturam. 113.1,116.6
Vulgus non ex toto intelligit, quid abſit à perfecto. 101.9

X

XAntippus Lacedæmonius Pœnorum dux. 140.22
Xenocrates ſeuerus philoſophus. 47.25
Xenophontis locus. 50.19
Xenophontis Socratici liber de re familiari. 102.24
Xenophontis libri admodum vtiles. 209.14

Z

ZEnonis opinio de honeſto. 116.9

FINIS.